

Poëtae Heautontumorumenoi, Of, Penne-krygh tusschen de Reformateurs der Poëzy, en E.B.I.S.K.A. (1670) en Nieuwe-jaers-gift, aen Nil Volentibus Arduum en E.B.I.S.K.A. (1671). Ingeleid en uitgegeven door Marja Geesink met medewerking van Anton Bossers

Twee pamfletten over een ruzie over toneel en de Amsterdamse Schouwburg uit 1670-1671.

INHOUD

Het pamflet *Poëtae Heautontumorumenoi, Of, Penne-krygh, Tusschen de Reformateurs der Poëzy, en E.B.I.S.K.A.*

De auteur

E.B.I.S.K.A. en N.N.

Lodewijk Meijer en de Schouwburg

De Schouwburgregenten 1669-1672

Het collegie, later kunstgenootschap, *Nil Volentibus Arduum*

Chronologie

Agrippa

Dubbel en enkkel en De gelyke tweelingen

De nacht-spookende joffer en Het spoockend weeuwte

Het huwlyk van Oroondate en Statira en Het huwelyk van Orondates en Statira

De Griekse Antigone

Poëtae Heautontumorumenoi, of, Penne-krygh tusschen de Reformateurs der Poëzy, en E.B.I.S.K.A.

Antwoordt op het Voor- en Nabericht, by de Antigone gevoegt

Nieuwe-jaers-gift, aen Nil Volentibus Arduum en E.B.I.S.K.A.

De malle wedding en De malle wedding, of Gierige Geeraardt

Tekstuitgave

Poëtae Heautontumorumenoi, of, Penne-krygh tusschen de Reformateurs der Poëzy, en E.B.I.S.K.A.

Nieuwe-jaers-gift, aen Nil Volentibus Arduum en E.B.I.S.K.A.

Bijlage: *Sleuteltje om het kasje der verswegene namen open te doen, van het geschrift aan de Reformateurs der poëzy, en E.B.I.S.K.A.*

Bronnen en literatuur

Het pamflet *Poëtae Heautontumorumenoi, Of, Penne-krygh, Tusschen de Reformateurs der Poëzy, en E.B.I.S.K.A.*

In november 1670 verscheen het pamflet *Poëtae Heautontumorumenoi, of, Penne-krygh tusschen de Reformateurs der Poëzy, en E.B.I.S.K.A.* Er was toen al een jaar lang een felle polemiek gaande tussen een aantal Schouwbουργegenten, aangevuld met auteurs van wie de toneelstukken op de Schouwburg in première gingen (E.B.I.S.K.A.), en het gezelschap dat onder het motto *Nil Volentibus Arduum* alternatieve bewerkingen van de op de Schouwburg opgevoerde stukken produceerde ten einde de wereld te laten zien hoe het beter kon (de Reformateurs). Het pamflet kwam uit ná de verschijning van het anonieme toneelstuk *De Griekse Antigóne*, met een door N.N. ondertekend *Bericht aan alle beminnaars der poëzy*, waarin het beleid van de Schouwbουργegenten wordt verdedigd. Ook bevatte deze uitgave een *Nabericht op het Dichtkunstigh Onder zoek gestelt achter de nagerijmde Oroondates en Statira*, ondertekend door E.B.I.S.K.A.¹ Hierin gingen de auteurs, die zich achter deze letters verzamelden, in de aanval door op hun beurt fouten in het werk van Nil-auteurs aan te wijzen. Het pamflet verscheen echter vóór de verschijning van het *Antwoordt op het Voor- en Nabericht, by de Antigone gevoegt door N.N. en E.B.I.S.K.A.*, dat in november 1670 verscheen. Hierin wijst Nil Thomas Asselijn aan als auteur die zich achter E.B.I.S.K.A. en N.N. verschuilt. Op dit antwoord van Nil wordt wel ingegaan in het in januari 1671 verschenen pamflet *Nieuwe-Jaers-gift, aen Nil volentibus arduum, en E.B.I.S.K.A.* Dit pamflet kan worden beschouwd als een vervolg op *Poëtae Heautontumorumenoi*, maar is zeker niet van dezelfde auteur.

De titel van het pamflet is een speelse variant op de titel van Terentius' *Heauton timorumenos* (De zelfkweller), waarvan in 1662 bijna gelijktijdig een vertaling in het Nederlands was verschenen van Jacob Westerbaen (*Heautontimorumenos dat is Eygen-selvs-queller*) en van Dirck Buysero (*Heautontimorumenos, ofte Selves-qeller*). Door in *timorumenos* de *i* te vervangen door *u* is de oorspronkelijke betekenis echter geheel gewijzigd. Waar *timor* o.a. kwelling, pijniging betekent, is de betekenis van *tumor* toorn, commotie, opwinding, ruzie. Gezien het feit dat de auteur het in combinatie heeft gezet met 'poëtae' en tevens in meervoud, is het duidelijk dat de betekenis hier is: ruziënde dichters. Dat komt ook overeen met de parallelle titel van het pamflet, *Penne-krygh*. Als de klinkerwisseling *i/u* al opgemerkt wordt, wordt het ten onrechte opgevat als een drukfout. Wel een drukfout die dan zowel op de titelpagina als op de eerste tekstbladzijde voorkomt.²

De auteur

Op basis van het grapje in de titel en van de Latijnse citaten in het pamflet mag men opmaken dat de auteur minimaal de Latijnse school heeft doorlopen. Bovendien geeft de auteur er op verschillende plaatsen in de tekst blijk van, dat hij de betrokken ruziënde dichters, zowel die

¹ *De Griekse Antigóne* 1670, p. D1r-D[3]v.

² Karel Bostoën heeft op basis van een onjuiste vertaling van de titel, namelijk 'zichzelf pijnigende dichter', zijn bewijsvoering gebaseerd dat de opdracht *Aen de heer P.H.* in Focquenbrochs *Min in 't Lazarus-huys* (1674) zeer waarschijnlijk gericht zou zijn aan Joan Blasius. In 1670 zal echter niemand, mede op basis van context (poëtae, meervoud) en de parallelle titel (Penne-krygh), een andere betekenis gelezen hebben dan 'ruzierende dichters'. In 1674, toen de *Min in 't Lazarus-huys* verscheen, zijn Blasius, die in 1672 overleed, en het pamflet (in 1672 was de Schouwburg immers gesloten en de ruzie in feite beslecht) overigens compleet uit de actualiteit verdwenen (Bostoën 2011).

van de Schouwburg (E.B.I.S.K.A.)³ als hun tegenstanders (Nil Volentibus Arduum) door en door kent. De literatuur van zijn tijd kent hij zo goed dat hij vaak vernietigend commentaar kan leveren op de pennenvruchten van de door hem behandelde dichters, zoals bijvoorbeeld bij het plagiaat van Joan Blasius, die in *Fidamants kusjes* (1663) Jean Bonnefons' *Aruerni Basia* zonder bronvermelding heeft geplunderd.⁴ Hij lijkt in zijn kritiek over het algemeen een neutrale positie in te nemen met een zekere intellectuele voorkeur voor de Nil-auteurs.

E.B.I.S.K.A. en N.N.

De polemiek die vanuit de Schouwburg werd gevoerd in *De Griekse Antigone* werd anoniem gepubliceerd. N.N. ondertekende het *Bericht aan alle beminnaars der poëzy*, dat als een normale opdracht aan de tekst van het stuk voorafgaat. Het *Nabericht op het Dichtkunstigh Onder zoek gestelt achter de nagerijmde Oroondates en Statira*, dat achter de tekst van het stuk was opgenomen werd ondertekend met E.B.I.S.K.A. Dit is de afkorting, waarmee zonder twijfel een paar regenten en toneelschrijvers van de Schouwburg van dat moment worden aangeduid. Onzeker is waar de verschillende letters voor staan. Traditioneel wordt verondersteld dat het een samenstelling is van diverse voor- en achternamen van de regenten: Engelbrecht, Blasius, Ian, Simon, Koenerding, Asselijn. Deze oplossing doet nogal gekunsteld aan, temeer omdat Thomas Asselijn nooit schouwburgregent is geweest. Hij hoort als duidelijk aanwezige tegenstander van Nil op dit moment echter wel in dit rijtje thuis. Van de regenten ontbreken dan ook nog Tobias van Domselaer, Cornelis van der Cruyssen. en Ferdinand de Molde. Wij denken dat eerder gekeken moet worden naar de combinatie van regenten en een paar toneelschrijvers, die stukken voor de Schouwburg schreven. Naast Asselijn zou dan met I. (van Jan of Jacob als tussenletter om het goed te laten 'bekken') in combinatie met de S. die er op volgt meerdere kandidaten bedoeld kunnen zijn: Jan Soolmans, die zijn stukken nooit van een opdracht voorzag, Jacob Sammers, de toneelspeler die de stukken van Willem Ogier voor de Schouwburg bewerkte, en zelfs nog, hoewel zeer twijfelachtig, Jan Zoet. Jacob Sammers was kort daarvoor uit Antwerpen teruggekeerd naar de Amsterdamse Schouwburg en was in die periode verantwoordelijk voor het op het repertoire nemen van toneelstukken uit Antwerpen: van Willem Ogier, van wie Sammers twee stukken (in 1669 en 1671) voor het Amsterdamse toneel bewerkte, en van Adriaan Peys, die al sinds 1661 voor het Antwerpse toneel schreef en van wie in Amsterdam in 1670 en in 1671 ook twee stukken werden gespeeld. Sammers ontving het hoogste salaris van alle toneelspelers in die periode⁵. Jan Soolmans was een vrij productief toneelschrijver van wie in 1669 een klucht en een blij-eindend treurspel werden opgevoerd. Hij komt eerder in aanmerking dan Jacob Sammers, die zich als toneelspeler in een andere positie bevond, waar hij zich, net als zijn collega A.B. de Leeuw, maar beter buiten het gekrakeel kon houden. E.B.I.S.K.A. wordt dan: Engelbrecht, Blasius, Ian Soolmans, Koenerding, Asselijn. Bij Nil waren ze ervan overtuigd dat Thomas Asselijn achter zowel E.B.I.S.K.A. als N.N. zit. Asselijn ontkent dit stellig in een open brief *Aan Nil Volentibus Arduum*, voorafgaand aan zijn treurspel *De moort tot Luyk door den Graaf van Warfusé aan den Burgermeester De la Ruelle*.⁶

³ Mertens wijst abusievelijk E.B.I.S.K.A. aan als auteur van het pamflet (Mertens 2012, p. 27, noot 91).

⁴ *Poëtae Heautontumorumenoi* 1670, p. 6. Zie hierover: Geesink, 'De schrijvende advocaat Joan Blasius pleegt plagiaat en komt er drie en een halve eeuw mee weg.' (<https://goo.gl/DCMKMA>).

⁵ Kossmann 1915, p. 102. Sammers was al van 1652-1654 aan de Amsterdamse Schouwburg verbonden geweest. Hij is echter voornamelijk een reizend toneelspeler geweest.

⁶ Asselijn, *De moort tot Luyk* 1671, fol. *5v-*[7]v.

Lodewijk Meijer en de Schouwborg.

Voor het seizoen 1665-1666 werd Lodewijk Meijer gekozen tot regent van de Amsterdamse Schouwborg. Hij werd benoemd op de plaats die was vrijgekomen na het overlijden van Cornelis Wittenoom (1618-1665), die vóór 22 juli 1665 was overleden.⁷ Jan Vos, die vanaf het seizoen 1647-1648 met een onderbreking van slechts één seizoen zitting had in het college, was in 1666 overleden, waardoor er weer een vacature ontstond, die vanaf het seizoen 1667-1668 werd opgevuld met het aantreden van een medestander van Meijer, Jacob Vallan (1637-1720).⁸ Een tweede vacature dat seizoen was ontstaan door het wegvallen van Cornelis de Vries.⁹ In deze vacature werd Simon Engelbrecht (1606-1671) benoemd. Nadat Engelbrecht door zijn conflicten eerst met W.D. Hooft en vervolgens met Jan Vos sinds het seizoen 1644-1645 niet meer in aanmerking was gekomen als Schouwborgregent, werd hij in het seizoen 1667-1668, na het overlijden van Vos, weer in het college benoemd. Om een nieuwe vijand tegen te komen: Lodewijk Meijer.

Het heeft er alle schijn van, dat Meijer de leidende rol van Jan Vos wilde overnemen. Een aanwijzing hiervoor is het feit dat de enige drie speciale opvoeringen die in deze periode werden gegeven, op 27 december 1667 voor de burgemeesters, op 30 december 1667 voor Cosimo de Medici en op 27 december 1668, weer voor de burgemeesters, van Meijers *Ghulde vlies* was. Alle drie de opvoeringen werden ook nog eens opgesierd met welkomst- en dankgedichten van de hand van Meijer.¹⁰ Het is hem echter niet gelukt zijn handtekening bij de door de regenten te ondertekenen afrekeningen bovenaan te krijgen. Tobias van Domselaer, die al van 1638 tot 1641 en sinds het seizoen 1654-1655 onafgebroken regent was geweest, was de logische opvolger van Jan Vos. Meijer stond in de rangorde bij het ondertekenen van de rekeningen op vier (van de zes).

Niet alleen Meijers pogingen om het beleid van de Schouwborg in handen te krijgen, maar ook zijn blasfemische uitspraken geven een paar mederegenten aanstoot, zoals te lezen valt in het pamflet *Koeckoecxsz-zangh*: ‘Dr. Meyer is grooter Atheist, als Vaninus, die om zijn atheisterye in Vrankrijk verbrand is, want hy is als de vierspouwende Draak van Joannes Apocal. 12.7. die toornig was op de Vrouw, en uitgegaan was om krijg te voeren tegens alle van haar zaad, die de geboden Gods onderhielden, noch schaamt zich in eerlijke gezelschappen Gods H. Naam zoo gruwelijk te lasteren, en profaan te spreken, dat de hairen

⁷ *Inventaris vande goederen metter doot ontruijmt ende nagelaten bij Cornelis Dircksz. (The Montias Database of 17th Century Dutch Art Inventories, <https://goo.gl/s7W4Ah>)*

⁸ Jacob Vallan behoorde reeds in de jaren 1657-1662 tot de vriendenkring van Lodewijk Meijer, zijn neef Adriaan Koerbagh, Joannes Bouwmeester, Spinoza en anderen. Hij was zes weken na het toekomstige Nil-lid Joannes Bouwmeester gepromoveerd in de medicijnen op 27-7-1658. Vallan en Meijer komen samen voor in een Amsterdams notarieel stuk uit 1663, waar Vallan optreedt als getuige voor Meijer. Hij werd in 1669 stadsgeneesheer van Leiden. Op 9 juni 1671 meldt Meijer tijdens een vergadering van Nil, dat Vallan in een brief vanuit Madrid heeft aangeboden voor Nil ‘de fraaiste Spaansche tooneelstukken’ te kopen. Op 29 september 1671 is hij als gast bij een vergadering van Nil aanwezig. In 1675 werd hij aangesteld als hoogleraar aan de Utrechtse universiteit tot hij op 83-jarige leeftijd stierf (Van Hardeveld 2000, p. 32 en 40-41; Dongelmans. 1982, p. 65 en 73; Leeuwenburgh 2013, p. 115-119).

⁹ In het Stadsarchief Amsterdam, DTB 1055, p.181vo, Archief van de Burgerlijke Stand: doop-, trouw- en begraafboeken van Amsterdam (retroacta van de Burgerlijke Stand), Begraafregisters voor 1811: NL-SAA-9214697 staat op 02-07-1667 de begrafenis in de Nieuwe Kerk en Engelse Kerk aangetekend van Cornelis de Vries, maeckelaer.

¹⁰ Hs. Lod. Meijer, UBL Ltk. 1043.

der toehoorders te berge staan, en verwonderde zich, dat zy niet met kamer met al in het diepste afgrond ter helle nederzonken, de waarheid is te bevragen by zijn geweene Confraters *Domselaer en van der Cruycen*'.¹¹

In het seizoen 1669-1670 keerden Lodewijk Meijer en Jacob Vallan niet terug in het college van regenten van de Schouwborg. Hun plaatsen werden ingenomen door Albertus Peters en Jan Koenerding (ca. 1632-1705). Tobias van Domselaer, Jacob van der Poel, Cornelis van der Cruyssen en Simon Engelbrecht bleven aan. In zijn reactie op de aanval, die Nil op hem had gedaan in hun *Antwoordt op het Voor- en Nabericht, by de Antigone gevoegt door N.N. en E.B.I.S.K.A.* (1670),¹² beschrijft Asselijn hoe Meijer werd gewipt. Hij kreeg de rekening gepresenteerd voor het feit dat hij de verkiezing van nieuwe regenten naar zijn hand had proberen te zetten door 'den eenen om de voet dwars te zetten van die weerdigheyt niet te bereyken, en den anderen [i.e. Vallan] met alle kracht daar in te dringen, om een plaats te vervullen die leedigh stondt.' Waarna Asselijn niet zonder leedvermaak toevoegt: 'Doch niet denkende, dat zijn val zelfs zoo nabij was, uyt den stoel met armen wierdt gebonst; is altoos zeeker en waar. En vertrouwe dat dien Heer van dien onverwachten slagh noch eenighsins gevoeligh is.'

De Schouwborgregenten 1669-1672

Het college was in juli 1669 verlost van Meijer. Zijn vriend Vallan had zich op 25 februari 1669 ingeschreven als doctor in de medicijnen aan de Universiteit van Leiden¹³ en werd in Leiden benoemd als stadsarts en zal daar naar toe zijn verhuisd.¹⁴ In het najaar van 1669 vielen twee leden, Jacob van der Poel en Albertus Peters, weg, waardoor men tot de nieuwe verkiezing van juli 1670 met slechts vier regenten aan de slag moest. Dit valt op te maken uit twee opdrachten aan de regenten, van Hendrik de Graef en van A.B. de Leeuw. Hendrik de Graef draagt zijn *Agrippa* op de vierde van Slachtmaand (november) 1669, de datum van de première op de Schouwborg, op aan vier regent van de Schouwborg: 'Aen de Achtbaere Kunstgenooten Tobias van Domseler, Cornelis vander Kruyssen, Simon Engelbrecht, Mr. Jan Koenerding, Tegenwoordigh Regeerders van de Schouwborg t'Amsterdam.' A.B. de Leeuw draagt zijn stuk *De toveres Circe* op 8 april 1670 op aan dezelfde regenten. Jacob van der Poel, die sinds het seizoen 1662-1663 regent was geweest, was in november 1669 overleden. Hij wordt op 5 november begraven, een dag na dagtekening van de opdracht van De Graef.¹⁵ Van Albertus Peters hebben wij niets kunnen vinden. Hij was voor het eerst benoemd voor het seizoen 1669-1670, dat hij dus niet afmaakte. Wellicht is hij dezelfde als de Albert Pieters, die in het seizoen 1663-1664 regent van de Schouwborg was geweest. Tijdens het seizoen werden vacatures niet opgevuld. In het seizoen 1670-1671 werden de leeggevallen plaatsen ingenomen door Joan Blasius en Ferdinand de Molde.

¹¹ *De koeckoecx-zangh* 1677, p. 8-9.

¹² Asselijn, *De moort tot Luyk* 1671, fol [7]v.

¹³ *Album Studiosorum Academiae Lugduno-Batavae* 1875, kol. 553.

¹⁴ In de *Oprechte Haerlemsche Courant* is op 20 augustus 1669 te Leiden sprake van een o.a. door Vallan uitgebracht advies op medisch gebied.

¹⁵ Stadsarchief Amsterdam: DTB 1068, p.324 en p.325. Archief van de Burgerlijke Stand: doop-, trouw- en begraafboeken van Amsterdam (retroacta van de Burgerlijke Stand), Begraafregisters voor 1811: NL-SAA-9264703. Te Winkel 1882, p. 120 noemt Van de Poel 'de laatste vriend' van Meijer, die verwijderd is uit het college.

Het collegie, later kunstgenootschap, *Nil Volentibus Arduum*.

Na zijn gedwongen vertrek uit de Schouwburg zal bij Lodewijk Meijer en zijn beste vriend Joannes Bouwmeester het idee zijn ontstaan om een tegenbeweging te beginnen, die met goede bewerkingen van vooral Franse toneelstukken het Fransclassicisme in de praktijk zou brengen. Hij wilde aantonen dat met meer inspanning de bewerkingen van (vooral) Franse toneelstukken veel beter konden en daarmee ook aantrekkelijker voor de toeschouwers zouden zijn. Naast het herbewerken van de op de Schouwburg opgevoerde stukken werkten zij ook aan bewerkingen van andere Franse stukken. Een belangrijke activiteit van het op te richten gezelschap zou echter theorievorming worden.

Er werden drie auteurs gevonden die al voor het toneel hadden geschreven, en die Meijer in zijn periode van Schouwburgregent had leren kennen, David Lingelbach, Andries Pels en Ysbrand Vincent. Joannes Antonides van der Goes, wiens toneelstuk *Trazil, of Overrompelt Sina* (1666) nooit opgevoerd zou worden, kan via verschillende kanten zijn aangedragen. Hij was bevriend met Ysbrand Vincent. In de ogen van Vondel was hij de meest talentvolle van de jonge dichters. In ieder geval werd Antonides op basis van zijn opgemerkte kwaliteiten aangetrokken voor het genootschap. Een andere jonge toneelauteur met Vondel-keurmerk was Dirck Buysero, die al een paar jaar bevriend was met Ysbrand Vincent en Antonides.¹⁶ Hij kwam echter niet in aanmerking voor het lidmaatschap aangezien hij in Vlissingen woonde en verder geen band met Amsterdam had. Wel zou zijn treurspel *Astrate, koning van Tyrus* (1670) met het Nil-vignet worden uitgegeven bij Nils tweede uitgever, Johannes van den Bergh. Men wilde dus ook veelbelovende auteurs bij hun projecten betrekken. Eén van hen was schilder en dichter Pieter Verhoek (1633-1702), wiens leven uit diens mond was opgetekend door zijn neef Johannes Verhoek. Verhoek bewoog zich in de kring van Jan Zoet en bij rederijkerskamer De Wijngaardranken te Haarlem. In diens biografie valt te lezen: ‘Voor een tydt was hy ook een Lit van het Konstgenootschap *Nil Volentibus Arduum*, en berymde hy ook een goet gedeelte van het Treurspel, genaem (sic) Agrippa of de Gewaende Tiberinus. Wat hy verder gedicht heeft, zoo onder als buiten het Konstgenootschap is my onbekent, [...]’.¹⁷ Verhoek schreef ‘Parnasloof aen den Heere Andries Pels, gelukkig dichter van de ongelukkige Dido’.¹⁸ Hij kan dus door Pels gevraagd zijn aan *Agrippa* mee te werken. We vinden hem echter niet terug in de groep mensen die op 26 november bij de oprichting van het genootschap in de notulen genoemd worden. In de tweede druk van *Agrippa* wordt melding gemaakt van het feit dat naast de leden van Nil ook was meegewerkt aan de bewerking door ‘twé buiten ons Konstgenootschap’.¹⁹ Eén van die twee was Verhoek.

Voorafgaand aan de oprichtingsvergadering was al begonnen met het door middel van een eigen bewerking van een stuk, dat op de Schouwburg zou worden opgevoerd en in hun ogen een ontijdig wanschepsel was, de regenten van de Schouwburg te proberen te overtuigen dat zij hun beleid moesten wijzigen. In de opdracht van hun eerste tegenstuk, *Agrippa. Koning van Alba; anders de gewaende Tiberinus*, wordt beschreven hoe er ‘dry of vier oprechte liefhebbers by malkander waren, die elk noch kennis aan andere van die slag hadden, wiert voorgeslagen, dat eens in ‘t werk te stellen, alzo zich deze zeer bequame gelegenheit opdede,

¹⁶ Op 17 december 1668 draagt Vincent zijn klucht *Pefroen met 't schaapshoofd*. op aan Buysero. In de opdracht haalt hij herinneringen op aan zijn bezoeken aan Buysero in Middelburg en Vlissingen. In zijn gedicht *In het jacht van den Ed. Mog. Zeeraet op de Maze, leggende op de Schelde voor Antwerpen* beschrijft Antonides een boottochtje met Vincent en Buysero (Antonides van der Goes, *Alle de gedichten* 1714, p. 292-293).

¹⁷ Johannes Verhoek, ‘De uitgever tot den dichtlievenden Nederlander’. In: Verhoek, *Poëzy* 1726, p. 13.

¹⁸ Verhoek, *Poëzy*, p. 37-40.

¹⁹ *Agrippa, óf Gewaande Tibérinus* 1678, fol. A3r.

dat het loffelijk Tonneelstuk van den Heer Quinault' te bewerken. En 'Tot dien einde nam elk aan een brok daar van te berijmen, dewijl de tijd tusschen de vaststelling, en d' uitvoering van het vertoonen eens Toonneelstuk te kort scheen, om dien last een alleen op de schouders te leggen.'²⁰

Het eerste toneelstuk van het Nil Volentibus Arduum, *Agrippa, Koning van Alba; anders de gewaande Tiberinus*, verscheen in 1669 bij Pieter Arentsz. (II). Deze boekhandelaar was werkzaam van 1656 tot 1687. Zijn winkel bevond zich in de Beurssteeg, waar ook Jan Rieuwerts zijn boekwinkel had. Rieuwerts was de uitgever van Lodewijk Meijer, Arentsz. die van Joannes Antonides. De overige (literaire) auteurs, Andries Pels, David Lingelbach en Ysbrand Vincent hadden hun stukken uitgegeven bij de schouwburgdrukker Jacob Lescaijle. Lescaijle kwam als uitgever van de Schouwburg niet in aanmerking om als drukker van het gezelschap te dienen. Rieuwerts en Arentsz. werkten samen en waren ieder de uitgever van twee vooraanstaande publicisten onder de leden van het zich toen vormende genootschap, zodat het niet vreemd was dat het stuk verscheen bij één van de twee, Arentsz.

De opdracht van Moesman Dop voor de bewerking van *Agrippa* is gedateerd op 4 november 1669. Dit was dezelfde datum als de première op de Schouwburg en de opdracht van Hendrik de Graef aan de vier toen zittende Schouwburgregenten in diens *Agrippa, koning van Alba, of De valsche Tiberinus*. De werkelijke verschijningsdatum zal ongeveer drie weken later zijn geweest, nog voordat de eerste vergadering van het genootschap zou plaats vinden. De strategie om op deze wijze de stukken, die voor de Schouwburg gemaakt waren, te becommentariëren bestond dus al voorafgaand aan de eerste (oprichtings-)vergadering. Ook werd toen al het vignet en het motto 'Nil Volentibus Arduum', dat op de titelpagina zou prijken van alle door het gezelschap goedgekeurde, c.q. vervaardigde toneelstukken, bedacht.²¹ De boodschap was natuurlijk dat men zou beseffen dat men met meer inspanning betere resultaten zou bereiken, m.a.w. dat het klakkeloos vertalen van Franse en Spaanse stukken niet bepaald zorgde voor een goed repertoire van de Schouwburg. Uiteindelijk zou alleen Buysero's *Astrate* (1670) van buiten het gezelschap onder auspiciën van Nil verschijnen, ongetwijfeld door de loop van de gebeurtenissen, waardoor stukken vanuit het Nil-kamp geweerd werden van de Schouwburg.

Op 26 november 1669 is de eerste vergadering van wat later het kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum zou gaan heten. Meijer en Antonides worden verzocht na te denken over een geschikte spreuk voor de 'byeenkomste'. Op 3 december 1669 wordt als spreuk aangenomen: *Latet utilitas*.²² De spreuk zou moeten dienen als motto op de titelvignetten van de door het gezelschap zelf gemaakte dan wel goedgekeurd werk. Ook ondertekenen zij het *Dichtkunstig onderzoek en oordeel over het treurspel van Orondates en Statira* met hun motto *Nil Volentibus Arduum*.²³ Dit motto werd gereserveerd voor hun toneelwerk. Hun andere activiteiten zouden vooralsnog plaatsvinden onder de spreuk *Latet Utilitas*. De benaming 'kunstgenootschap' vóór Nil Volentibus Arduum is vooralsnog anachronistisch. De

²⁰ Opdracht van Moesman Dop aan de regenten van het Wees- en Oude Mannenhuis in: *Agrippa. Koning van Alba* 1669, fol. *3r.

²¹ Zie voor dit en de latere vignetten van Nil: Geesink, 'Joannes van den Bergh en de messieurs Nil volentibus arduum' (<https://goo.gl/ml2RiK>).

²² Op 10 maart 1671 wordt door Nil besloten de gezamenlijke publicaties uit te geven met het merkteken 'Nil Volentibus Arduum' en voor de individuele publicaties van de leden 'Latet utilitas' te gebruiken. Overigens komt deze laatste zinspreuk pas in 1715 in een publicatie voor (Dongelmans 1982, p. 30 en 58). Zie over de vignetten van Nil: Geesink, 'De vignetten van Nil Volentibus Arduum en het hondje van Gerard de Lairese' (<https://goo.gl/6wEhpx>).

²³ *Het huwelyk van Orondates en Statira, treurspel* 1670.

aanduiding ‘konstgenootschap’ wordt voor het eerst gebezigd in de vergadering van 13 januari 1671, wanneer Lodewijk Meijer met het voorstel komt om het genootschap te modelleren naar de Académie Française. Zij wilden zowel in de praktijk als in de theorie het toneel op een nieuwe, moderne, Fransclassicistische leest schoeien en zo hervormen. In het pamflet wordt Nil aangeduid met ‘Collegie’, wat bijeenkomst, vergadering, gezelschap betekent. Dat zij bekend werden onder de naam Nil Volentibus Arduum is voor de hand liggend, aangezien zij onder dit motto hun toneelstukken uitbrachten. Op 27 januari 1671, wanneer Dionys Wynants, een oude vriend van Meijer, die vanaf het begin lid was, voor het eerst aanwezig is op de bijeenkomsten, wordt besloten de benaming ‘kunstgenootschap’ te gebruiken.

Chronologie

Agrippa

Hendrik de Graef draagt zijn *Agrippa* op 4 november 1669, de datum van de première op de Schouwburg, op aan vier regenten van de Schouwburg. Hij klaagt dat bepaalde ‘Tooneelkrijters’ overal, tot op de Schouwburg aan toe, de op de Schouwburg opgevoerde toneelstukken wanschepsels noemen en de zittende Schouwburgregenten belasteren met de bedoeling de Schouwburg ‘stormenderhandt’ over te nemen.²⁴ Zijn stuk ging op die datum in première en werd drie keer achter elkaar opgevoerd en vervolgens nog één keer in 1671. De opbrengsten waren niet om over naar huis te schrijven.

Ook de opdracht van Moesman Dop bij het eerste door Nil volentibus arduum gepubliceerde tegenstuk *Agrippa, koning van Alba; anders de gewaande Tiberinus* is gedateerd op 4 november. Deze uitgave komt met een drempeldicht van Vondel: *Op den welvertaelden AGRIPPA, Aen de Kunstkenners: Indien u Aristotels regel / Van speelen aensta, steek uw zegel / Aen spel van oordeel en verstant. / Zoo schuift men lompen aen een kant. In de opdracht aan de regenten van het weeshuis en het oudemannenhuys probeert Dop hen te overtuigen van het feit dat de Schouwburg gebaat is bij een ander beleid. De Schouwburgregenten zijn altijd verdeeld geweest en dat nu de verkeerde keuze gemaakt wordt, ten nadele van de wezen en de oude mannen.²⁵ In de extractnotulen (gepubliceerd in Dongelmans 1982) komt *Agrippa* niet voor. Het was dus zeker vóór 26 november 1669 afgerond en wellicht ook gepubliceerd. De uitgave verscheen bij Pieter Arentsz. (II), de uitgever van Antonides. Het stuk zou vanaf 1678, overigens na een flinke opfrisbeurt, tot in de achttiende eeuw worden doorgespeeld.*

*Dubbel en enkel en De gelyke tweelingen*²⁶

De opdracht van *Dubbel en enkel* aan Pieter Schaep, schepen en raad van Amsterdam, was gedateerd op 3 februari 1670.²⁷ Joan Blasius, de auteur van het stuk, was op dat moment nog geen Schouwburgregent. Men heeft verondersteld dat dit zijn sollicitatie naar deze functie geweest zou kunnen zijn.²⁸ De eerste opvoering vond echter pas op 20 februari plaats. Het

²⁴ De Graef, *Agrippa* 1669, fol. *2r-*[4]r.

²⁵ In Holzhey 2014 wordt uitgebreid ingegaan op de stukken en de tegenstukken. Korthedshalve verwijzen wij voor inhoud en vergelijking tussen de stukken naar dit uitstekende proefschrift.

²⁶ De stukken zijn samen uitgegeven in: *De tweeling van Plautus* 1985.

²⁷ Blasius, *Dubbel en enkel* 1670.

²⁸ Vondel, *De werken*, dl. 10, 1937, p. 625.

werd in 1670 nog drie keer worden gespeeld en vervolgens één keer in 1671 en een laatste keer in 1672.

Op 28 januari 1670 neemt Pels op boete van 50 stuivers aan om vrijdag a.s. (dus drie dagen later) zijn eigen gedeelte van Plautus' *Menechmi* klaar te hebben en verder het hele stuk in orde te hebben gebracht. Zij probeerden met een eigen bewerking onder de titel *De gelyke tweelingen* de publicatie van Blasius' stuk voor te zijn.²⁹ Op 31 januari werd een extra vergadering belegd om verder te gaan met de tekst. Ook op 4 februari zal de vergadering geheel gewijd zijn aan de afronding van de tekst, aangezien de geplande voordracht van Lodewijk Meijer over de natuur en eigenschap van het toneelspel werd uitgesteld. Op 11 februari wordt besloten dat op vrijdag weer een extra vergadering zal worden gehouden, waarop iedereen schriftelijk hun ideeën over een voorrede of opdracht moet inleveren. Tijdens die vergadering op 14 februari wordt besloten om in de opdracht het waarom van deze vertaling te geven en deze opdracht, ondertekend door Antonides, te richten aan Pieter Blaeu, secretaris van de Stad Amsterdam, die zijn instemming had betuigt met hun bewerking van *Agrippa*. De opdracht werd geantedateerd naar de datum 3 februari, overeenkomstig de datering van Blasius. Ook in deze uitgave staat een aanbevelingsgedicht van Vondel: De Neêrduitsch wil geen Plautus wijken. / Men kent den vader aen de vrucht. / De dwaeling baert een schoone klucht. / Wie zagh oit schooner twee Gelijken. In de Oprechte Haerlemse Courant plaatst uitgever Johannes van den Bergh op 27 februari 1670 de volgende advertentie:

Tot Amsterdam, by Johannes van den Bergh, Boeckverkooper bezyden het Stadthuys, is gedrukt en werdt uytgegeven: de gelijke Tweelingen, Klucht-spel, noyt op de Amsterdamse Schouburgh gespeelt, tot onderscheyt van een dubbel en enckel Jock en Ernst-Spel, op de Amsterdamse Schouburgh vertoont, beyde getrocken uyt de Menaechmi van Plautus.

Er van uitgaande dat de opdracht zeker nog een dag had gekost, mag men concluderen dat Van den Bergh het stuk binnen veertien dagen heeft kunnen produceren. Het was, na Buysero's *Astrate* de tweede en laatste uitgave, die Van den Bergh voor Nil produceerde.

De nacht-spookende joffer en Het spookend weeuwte

Op 14 juli 1670 vond de première plaats van *De nacht-spookende joffer* van Adriaen Peys naar Antoine le Métel d'Ouille, *L'Esprit follet, ou La dame invisible* (1641?).

Peys debuteerde in 1661 met twee stukken op het zojuist opgerichte Aalmoezenierstheater van Antwerpen, waaraan hij vanaf dat moment verbonden was. Vanaf 1670 werden zijn stukken opgevoerd in Amsterdam. In deze periode werden twee van Peys' stukken, waaronder *De nacht-spookende joffer* op de Schouwburg opgevoerd, zonder veel succes.³⁰

Als tegenstuk werd vanuit Nil door Lodewijk Meijer *Het spookend weeuwte* geschreven, waarin in de opdracht aan Joan van Vlooswyk, ondertekend door Meijer en gedateerd op 14 juli 1670, flink wordt uitpakkt tegen het oorspronkelijke Franse stuk van Antoine le Métel d'Ouille.³¹ De opdracht van Lodewijk Meijer aan Joan van Vlooswyk bij *Het spookend weeuwte* werd ook op 14 juli gedateerd. De reden waarom men ook dit stuk heeft bewerkt werd hierin beargumenteerd:

²⁹ *De gelyke tweelingen* 1670.

³⁰ Peys, *De nacht-spookende joffer* 1670 bevat geen opdracht, wel op p. A2r een *Kort Inhoudt* op rijm, ondertekend met J.L. Dit is zeer waarschijnlijk Jacob Lescaillje, die wel vaker een gedichtje schreef in het voorwerk van door hem uitgegeven spelen. Peys' andere spel was *De getrouwen harder, harders- en harderinnenspel* 1671.

³¹ *Het spookend weeuwte* 1670. Bij de bewerking is waarschijnlijk gebruik gemaakt van het oorspronkelijke stuk van Calderón de la Barca, *La dama duende* (zie Sullivan 1983, p. 58).

Want, doordien dit Spel in't Fransch van een slechte stelling is, en byna niets goedts begrijpt, als de inhoudt, of geschiedenis; doordien het een Brabander in Neerduitsch rijm gebragt heeft, en op de Schouwborg vertoont wordt, door gebrek van wat goedts (gelijk men voorgeeft): zullen veele weeder te borde brengen, dat wy ons op nieuws met leuren bemoeien, gelijk ons te gemoet gevoert is over de twee voorgaande vodden, daar wy ons teegen gekant hebben.

De strekking van de opdracht aan de jonge Van Vlooswyk was eerder didactisch dan polemisch van strekking.

In de *Oprechte Haerlemse Courant* van 15 juli 1670 plaatst Van Gaasbeeck de volgende advertentie:

Tot Amsterdam, by Adriaen van Gaesbeeck, Boeckverkooper, is gedrukt en werdt uytgegeven, het spookend Weeuwte, Bly-spel, nooit vertoont, tot onderscheyt van de Nachtspookende Joffer, die op de Amsterdamse Schouwborg gespeelt wordt.

Het was het eerste stuk dat Adriaen van Gaesbeeck voor Nil uitgaf. Het verscheen dus tegelijk met de première van Peys' stuk.

Het huwlyk van Oroondate en Statira en Het huwelyk van Orondates en Statira

Op 18 augustus 1670 ondertekende H. de Graef de *Opdracht aen mijn Heer Fredrick van Heuvel*³² voor zijn *Den Dullen Ammiraal, of Stryt om d'eer, bly-eynd spel*.³³ Het stuk ging die dag in première. De opdracht is duidelijk anti-Nil zonder de naam te noemen. Nil heeft hiervoor geen tegenstuk gemaakt. Het stuk, en de auteur, worden echter afgebrand in *Dichtkundig onderzoek en oordeel over het Treurspel van Orondates en Statira*, dat was toegevoegd aan het tegenstuk *Het huwelyk van Orondates en Statira*. Zelf een tegenstuk maken voor *Den Dullen Ammiraal* was de moeite niet waard.

Op 6 oktober 1670 vindt de première van Blasius' *Het huwlyk van Oroondate en Statira* plaats. Dit stuk was een vertaling van Jean Magnons *Le mariage d'Oroondate et de Statira* (1648). Op 21 november 1651 had de première van dit stuk plaatsgevonden, gevolgd door nog drie opvoeringen. Hierna werd het van het repertoire gehaald. Het seizoen 1670-1671 was Blasius' eerste seizoen als regent van de Schouwborg. Ten einde zo snel mogelijk, na *Dubbel en enckel*, een nieuw stuk op het toneel te brengen, zal hij dit stuk hebben afgestoft. Zijn opdracht aan Gerard Bicker (I) van Swieten, rekenmeester van de Domeinen van Holland sinds 1669, was, tegen de gewoonte in, niet gedateerd. In het voorwerk staat een drempeldicht van Jacob Westerbaen, gedateerd op 4 februari 1670.³⁴ Westerbaen overleed op 31 maart 1670. Op 12 augustus 1670 wordt Antonides in de gelegenheid gesteld meer tijd te besteden aan *Het huwelyk van Orondates en Statira*. Nil gaf nog voor de première op 6 oktober de eigen vertaling uit en droeg die op aan Gerard Bicker, aan wie ook Blasius zijn vertaling opdroeg.³⁵ In het *Dichtkundig onderzoek en oordeel over het Treurspel van Orondates en Statira* fileert Nil niet alleen De Graef's *Dullen Ammiraal*, maar trekt men ook van leer tegen

³² Frederik van den Heuvel was één van de dichters aan wie Jan Zoet vragen stelde waarop zij antwoordden in de bundel *Parnassus aan 't Y* 1663, p. 39-40. Hij was bevriend met de ook aan de kring van Jan Zoet gelieerde dichter Pieter Verhoek (zie 'Bachus Lof. Aen den Heere Frederik van den Heuvel, toen hy my met Bottelbier onthaelde', in Verhoek, *Poëzy*. Amsterdam, 1726, p. 181-182. Op p. 231-239 staat een gedicht *Oorloghs banier aen den heer F. v. H. vaendrig*. Vermoedelijk is dit ook Frederik van den Heuvel.

³³ De Graef, *Den Dullen Ammiraal* 1670.

³⁴ Blasius, *Het huwlyk van Oroondate en Statira* 1670.

³⁵ *Het huwelyk van Orondates en Statira* 1670. De opdracht was ondertekend door David Lingelbach, waardoor het stuk over het algemeen op diens naam wordt gesteld. Het werd echter zoals alle stukken in die periode door meerdere auteurs geschreven. In dit geval dus ook door Antonides.

Blasius en de hoofden van de Schouwburg. Gezien de gedetailleerde kritiek beschikte Nil over de tekst van Blasius' vertaling van het stuk.

De Griekse Antigone

Door de auteurs die zich hadden verzameld achter de naam E.B.I.S.K.A. werd een verweer geschreven dat zij in de *De Griekse Antigone* publiceerden. Het *Bericht aan alle liefhebbers der poëzy* ging aan de toneeltekst vooraf en de uitgave wordt afgesloten met *Nabericht op het dichtkunstigh onderzoek gestelt achter de nagerijmde Oroondates en Statira*.

De Griekse Antigone had in 1651 zijn première beleefd.³⁶ In de uitgave van het stuk werd door E.B.I.S.K.A. een *Nabericht op hét Dichtkunstigh Ondérzoék géstélt achter de nagerijmde Oroondates en Statira* opgenomen.³⁷ Op 23 oktober 1670 was *De Griekse Antigone* in première gegaan, naar verluidt later dan de bedoeling was³⁸. Volgens J.B. van Lamsweerde³⁹ in *Deductie [...] uit 1677* is Joan Blasius de auteur van het *Bericht aan alle Beminnaars der Poëzy*, voorafgaand aan de *Griekse Antigone*.⁴⁰ Dit is heel aannemelijk: als pas benoemd regent verdedigt hij het beleid van zijn college. In het *Bericht aan alle beminnaars der poëzy* wordt verondersteld dat Nil ook dit stuk zal gaan fileren: de 'vaderlooze wees' zal 'mede de zelve vervolging en verdrukking [...] moeten uytstaan, die andere voor haar hebben geleden'⁴¹. Nil zou dat echter niet doen, omdat zij in een toneelstuk van twintig jaar eerder, dat geschreven was door een toneelspeler die zijn kennis in de praktijk opdeed, de fouten zouden gaan aanwijzen. Waarbij nog komt dat zelfs de 'grootste Meesters [...] die misslagen' begingen.⁴²

Poëtae Heautontumorumenoi, of, Penne-krygh tusschen de Reformateurs der Poëzy, en E.B.I.S.K.A.

Het pamflet *Poëtae Heautontumorumenoi, of, Penne-krygh tusschen de Reformateurs der Poëzy, en E.B.I.S.K.A.* verscheen na *De Griekse Antigone*. Het *Tooneelspel zonder tooneelspel* van Pieter Dubbels ging op 1 december in première. Dit stuk kwam niet voor in het pamflet, dat dus in november verschenen zal zijn. Nil zou eind 1670-begin 1671 Dubbels' stuk flink aanpakken in *Antwoordt op het Voor- en Nabericht, By de Antigone gevoegt*. Volgens de auteur van de *Penne-krygh* was Dubbels bezig geweest aan de vertaling van Philippe Quinaults *Le mariage de Cambise*, maar dat hij, toen hij hoorde dat Nil het stuk ook alvast onder handen had genomen, ervan af zag het te voltooiën. Het stuk zou ook nooit verschijnen.

Antwoordt op het Voor- en Nabericht, by de Antigone gevoegt

In december 1670 publiceert Nil *Antwoordt op het Voor- en Nabericht, by de Antigone gevoegt door N.N. en E.B.I.S.K.A. Neevens een Dichtkunstig Onderzoek op het Tooneelspel zonder Tooneelspel, dat op de Schouwburg vertoont wordt*. Het is echter de vraag of dit al in 1670 verschenen is. Er wordt gedetailleerd ingegaan op *Tooneelspel zonder tooneelspel* van

³⁶ Dit anonieme stuk beleefde in het totaal 11 opvoeringen, in 1651, 1652 en 1657.

³⁷ *De Griekse Antigone* 1670, fol. D1r-.D3v.

³⁸ *Antwoordt op het Voor- en Nabericht, By de Antigone gevoegt*, p. 5.

³⁹ J.B. van Lamsweerde moet, gezien zijn relatie met de gebroeders Blasius, beschouwd worden als een redelijk betrouwbare informant. Hij schreef op verzoek van anderen, onder wie Gerard Blasius, in opdracht pamfletten tegen wie men maar wilde. Van Lamsweerde was een conservatief katholiek, die zich in pamfletten en blijkbaar openbare discussies als Aristoteliaan fel uitte tegen 'cartesianen' zoals Meijer en Bouwmeester. Zie zijn pamflet *Geluckwensching [...]* met de bijbehorende *Toegift* uit 1677 en het tegen hem gerichte pamflet *Schoppen is troef [...]*, p. 6-7 uit datzelfde jaar. Zie voor de pamflettenstrijd tussen de verdedigers van Frederik Ruysch, diens tegenstanders en de rol aan leden van Nil toegeschreven: Kooimans 2004, p. 105-144.

⁴⁰ *Deductie van dr. Joan Bapt: van Lamzweerde* [1677], p. 4.

⁴¹ *De Griekse Antigone* 1670, fol. [*4]r.

⁴² *Antwoordt op het Voor- en Nabericht, by de Antigone gevoegt* 1670, fol. A 5v.

Pieter Dubbels. Dit stuk werd weliswaar in december 1670 gespeeld, maar het verscheen pas 1671 in druk. Zonder kennis van de gedrukte versie kon Nil niet de kritiek leveren, die ze hebben geleverd. Ook moet hier rekening gehouden worden met de doorlooptijd van het drukproces (twee à drie weken). De *Nieuwe-Jaers gift* verwijst wel naar Nil's *Antwoordt op het Voor- en Nabericht*. Na het feitelijke antwoord trekt Lodewijk Meijer van leer tegen de opmerkingen betreffende zijn *Verloofde koningsbruidt* in *Verdeediging van de aangetogene plaatsen uyt De Verloofde koningsbruidt*.⁴³

Interessant is dat in het *Dichtkunstigh onderzoek en oordeel over het Tooneelspel zonder Tooneelspel* op p. 44 een waarschuwing wordt gegeven betreffende twee bewerkingen, die de tegenpartij aan het voorbereiden is:

Wy hoopen, dat onze Party allengskens vorderen zal, en zullen verwachten in *La folle Gageure, de Malle Wedding; Le Geolier soy mesme, de Cipier van zichzelf*, en diergelijke, die by hen ten deele gemaakt, ten deele onder handen zijn: Wel is waar, dat wy de maght van de Overzetters en Berijmers kennen; maar wy wenschen van harten in onze meening, en verwachting bedrogen te moogen zyn.

De malle wedding van Blasius zou in juli 1671 verschijnen ten tijde van de première op 13 juli. Het zou Blasius' zwanenzang blijken te zijn. Nil had daar inmiddels een eigen bewerking van gereed (zie hierna). Lingelbach zette zich op 21 november 1673 aan de berijming van 'de overgezette Geolier de soy meseme'. Pas in 1678 zou Pieter van Geleyn dit stuk, o.d.t. *De sipier van zich zelven*, uitgeven.⁴⁴ Het werd toen ook op de Schouwburg opgevoerd. Pieter van Geleyn werd op 18 april 1679 lid van Nil.⁴⁵

Nieuwe-jaers-gift, aen Nil Volentibus Arduum en E.B.I.S.K.A.

Begin 1671 verscheen *Nieuwe-jaers-gift, aen Nil volentibus arduum en E.B.I.S.K.A.* Het pamflet beschrijft de reacties op de *Penne-kryg*. Het verscheen na Nils reactie op Antigóne, *Antwoordt op het Voor- en Nabericht, by de Antigone gevoegt*. In de *Nieuwe-jaers-gift* wordt gespot met de klaarblijkelijke discussie over het auteurschap van de *Penne-krygh*: 'Of de PENNE-KRYGH door een uyt *Nil volentibus arduum* ghemaect is ofte niet, twijffelt vry' (p. 4). In het *Antwoordt op het Voor- en Nabericht, By de Antigone gevoegt* ontkent Nil echter in alle toonaarden dat iemand van Nil de *Penne-krygh* geschreven zou hebben. Zij zijn 'derhalven gereedt [...], om, zo'er iemandt onder ons Gezelschap mogte zijn, die, buiten onze kennis, daar of raadt of daadt toe gegeven hadde, den zelven terstondt dat te ontzeggen, en ons licchaam van zo verdorven lidt te zuiveren.'⁴⁶

De malle wedding en De malle wedding, of Gierige Geeraardt

Op 17 maart 1671 wordt besloten dat Antonides en Bouwmeester het eerste deel van *De malle wedding* zullen nazien. Vervolgens wordt op 24 maart besloten *De malle wedding* uit te geven voordat 'die van de Schouwburg' het hunne uitgeven.⁴⁷ Gedoeld wordt op de vertaling van *La comtesse de Pembroc ou la folle gageure* van François Le Metel de Boisrobert door Joan Blasius.⁴⁸

Op 7 april wordt meegedeeld dat Bouwmeester en Antonides binnen een week hun commentaar zullen leveren op het eerste en vierde deel van *De Malle Wedding*, op 14 april wordt bekend dat Bouwmeester en Antonides hun commentaar nog een week later zullen inleveren. De volgende leesrondes vonden plaats op 25 juni op een extra vergadering, waarin

⁴³ *Antwoordt op het Voor- en Nabericht, by de Antigone gevoegt* 1670, p. 13-30.

⁴⁴ Dongelmans 1982, p. 111-113.

⁴⁵ Dongelmans 1982, p. 213.

⁴⁶ *Antwoordt op het Voor- en Nabericht, by de Antigone gevoegt* 1670, p. 45.

⁴⁷ Dongelmans 1982, p. 59

⁴⁸ Blasius, *De malle wedding* 1671.

de eerste vier delen werden besproken, en vervolgens op 30 juni, toen het vijfde deel werd gelezen.

Er wordt op 23 juni besloten *De malle wedding* niet op naam van het kunstgenootschap uit te geven, tenzij het eerder uitkomt dan dat het stuk in de versie van Blasius op de Schouwburg gespeeld wordt. Het verscheen echter twee dagen vóór de première van Blasius' stuk en het is dus wel op naam van het kunstgenootschap uitgekomen. De opdracht aan Henrik Hooft werd ondertekend door Nil volentibus arduum, is gedateerd op 11 juli 1671. In de Oprechte Haerlemse Courant van 11 juli 1671 plaatst Van Gaasbeeck de volgende advertentie:

Tot Amsterdam, by Adriaen van Gaesbeeck, Boeckverkooper achter 't Stadthuys, wert uitgegeven: De malle Wedding, of gierige Geraert, Bly-spel, in Vaersen aen bysondere Maet noch Rijm gebonden.

De vertaling van Blasius werd voor het eerst opgevoerd op 13 juli 1671. Blasius' opdracht is op 13 juli gedateerd.

In de opdracht aan Jacob Hinloopen beweert Blasius dat hij het stuk in veertien dagen had gemaakt, net zoals de oorspronkelijke auteur, Boisrobert die het in veertien dagen uit zijn Spaanse voorbeeld, Lope Félix de Vega Carpio's *El mayor imposible*, had vertaald. Het stuk was hem aangereikt door mederegent Simon Engelbrecht.

In beide opdrachten ontbreekt het moddergooien. Er is slechts hier en daar een hint naar de ander. Hadden de pamfletten hun werk gedaan?

coll. 1 F 6
Poëtæ Heautontumorumenoi,

Of,

PENNE-KRYGH,

Tuffchen

De Reformateurs der Poëzy,

en

E. B. I. S. K. A.

Voor *Willem de Lange*, Boeckverkooper
ter sluyck, ANNO 1670.

Poëtae Heautontumorumenoi,

Of,

PENNE-KRYGH,

Tusschen

De Reformateurs der Poëzy,

en

E. B. I. S. K. A.

Vignet: voorstelling van Kaïn en Abel

Voor *Willem de Lange*⁴⁹, Boeckverkooper
ter sluyck⁵⁰, ANNO 1670.

⁴⁹ Fictief adres. In de *STCN* wordt de uitgave toegeschreven aan Wilem Dircksz. de Lange, die van 1660 tot 1670 werkzaam was.

⁵⁰ ter sluyck: in het verborgene.

Poëtae Heautontumorumenoi,

Of,

P E N N E - K R Y G H ,

Tusschen

De Reformateurs⁵¹ der Poëzy.

En

E.B.I.S.K.A.⁵²

Een wijltijts⁵³ (Digtkundige Liefhebber) de Penne-strijt van *Nil volentibus arduum*, met die van de onveranderde Academische⁵⁴ Confessie aengesien hebbende; zijn conscienties halven genootdwanckt geworden⁵⁵ om tot dat soo nutten, als aengename⁵⁶ tijtverdrijf het onse te doen. Als wy dan insien de wederzijtsen yver⁵⁷, soo sien wy die eeuw, in wien te leven de Oude Dighteren haer by na hebben vergood geacht,⁵⁸ geen insight van eer noch voordeel⁵⁹ kan haer van haer voorgenome ooghwit⁶⁰ keren; ja sy spreekken van dese haere strijt en wercken, dat haer het zever⁶¹ als rasende honden ten lippe uytschuymt, en met sulck een omsight⁶², als of daer gantz Hollant, ja gantz Christenrijck aen hingh, en met sulcken ernst als offer⁶³ sielen mede uyt het Vagevuur, ja uyt de Hel te halen waren, schoon men yemant van Juweelen⁶⁴ aanspreeckt, men krijght niet tot antwoord, als, *dats' snoo verraderij*:⁶⁵ en of de

⁵¹ Reformateurs: hervormers. Bedoeld wordt het genootschap *Nil volentibus arduum*. In het pamflet wordt *Nil* aangeduid met 'Collegie', wat bijeenkomst, vergadering, gezelschap betekent.

⁵² Achter E.B.I.S.K.A. gaat een gedeelte van de Schouwburgregenten schuil, samen met auteurs van wie in de periode van de ruzie met *Nil* toneelstukken op de Schouwburg werden gespeeld. Hiertoe behoorden Simon Engelbrecht, Joan Blasius, Jan Soolmans of Jacob Sammers, Jan Koenerding en Thomas Asselijm.

⁵³ wijltijts: een tijdje.

⁵⁴ Academische Confessie: verwijst naar het eerste zich professionaliserende theater in Amsterdam, De Eerste Nederduytsche Academie, opgericht in 1617 door arts en toneelschrijver Samuel Coster. Vanaf 1630 werd er het soort toneel opgevoerd waarop de toneelpraktijk in de jaren '60 van de zeventiende eeuw nog steeds leunde. De woordkeuze 'onveranderde Academische Confessie' typeert de behoudende attitude van de Schouwburgregenten en hun aanhang.

⁵⁵ zijn genootdwanckt geworden: komen wij er niet onderuit.

⁵⁶ soo nutten, als aengename: het bekende *utile dulci*, het combineren van nut en vermaak, van Horatius, *Ars poetica*, vs. 343.

⁵⁷ yver: najver.

⁵⁸ De Gouden Eeuw van het Athene van Pericles (vijfde eeuw voor Chr.), toen de grote dramatische auteurs Aeschylus, Sophocles en Euripides actief waren. Het was ook de eeuw van de blijspeldichter Aristophanes, de geschiedschrijvers Herodotus en Xenophon en filosofen als Socrates, Plato en Aristoteles.

⁵⁹ geen insight van eer noch voordeel: geen overweging van eer of voordeel.

⁶⁰ ooghwit: doel.

⁶¹ zever: kwijl.

⁶² omsight: behoedzaamheid.

⁶³ offer: of er.

⁶⁴ *Sleuteltje* (zie Bijlage): 'Diemen van Iuwélen aanspreeckt, verstaat Dubbels.' Pieter Dubbels (1625-1673) was edelsmit. Hij droeg veel gedichten bij aan verzamelbundels als *Amsteldamsche minne-zuchjens* (1643) en *Het tweede deel van de koddige olipodrigo* (1654). Hij leverde de Schouwburg tussen 1651 en 1671 vier stukken, die geen van alle succes hadden. Zijn begrafenis vond plaats op 12 januari 1673. Hij woonde op de Nieuwezijds Achterburgwal en werd begraven op de duurste plek van de Nieuwe Kerk, het koor.

knecht tot zijn Meester roept, dat de Verf-ketel⁶⁶ over-[3] koocht, die wert niet geantwoort, dan, *dat hem de Blixem schen, de haren staen my te bergh*⁶⁷: en dit deed' Anjellos rasernij⁶⁸, die dien Heers herssenen⁶⁹ so heftigh besat, dat de dienstmaegt uytdruckelijck in haer weer-verhueren bedongh, dat hy beloven souw, niet meer sulcke rasende Academie-Spullen⁷⁰ te maecten; schoonse wel drie, of vier mael verlof had gehad om Anjello te gaen sien spelen. Maer siet hier een yever in *superlativo gradu*⁷¹ (alias) mars boven mars⁷²: seker Barbiers⁷³ kint stervende, wiert hy van zijn Vrouw gebeden af te komen⁷⁴, en de laetste snickjes⁷⁵ te sien,⁷⁶ dogh also hy yets Rijmde, konnen hem haer tranen niet bewegen om af te komen, schoon hy tot *Liscaljes*⁷⁷ zijnde, verhaelde, dat zijn Vrotje metter traentjes een steene, ja een

⁶⁵ Verwijzing naar Pieter Dubbels' *De verraderyen van Arbiran, tooneelspel* (1668, naar Antoine le Métel d'Ouville, *Les trahisons d'Arbiran* (1638)). Dit stuk zou tussen 1668 en 1670 acht opvoeringen beleven, waarna het van het repertoire verdween.

⁶⁶ *Sleuteltje*: 'De verwer, verstaet Asselyn'. Thomas Asselijn (1620-1701) debuteerde in 1657 met het uit het Spaans van Lope de Vega (*La amistad pagada*) vertaalde, maar volgens Nil volentibus arduum door hem als oorspronkelijk stuk gepresenteerde *Den grooten Kurieen, of Spaanschen bergsman*, dat in totaal veertien opvoeringen beleefde, waarvan de laatste twee in augustus 1669 plaatsvonden. In 1668 verscheen *Op- en ondergang van Mas Anjello* en in 1671 *De moort tot Luyk*. Pas elf jaar later, nadat Lodewijk Meijer, die Schouwburgregent was tot zijn dood in 1681, was overleden, verscheen er van zijn hand weer een blijspel, *Jan Klaaz, of Gewaande dienstmaagt* (1682), dat op 26 november van dat jaar zijn première beleefde. Hierna kwamen nog veertien nieuwe stukken, drie treurspelen, zes blijspelen en vijf kluchten, van hem op de Schouwburg.

⁶⁷ Dit zijn de eerste woorden, die werden uitgesproken door de hoofdpersoon Anjello in het treurspel *Op- en ondergang van Mas Anjello*.

⁶⁸ Asselijn, *Op- en ondergang van Mas Anjello* (1668). De hoofdpersoon is de visser Mas Anjello, die de volksofstand tegen de onderkoning leidde. Als hij eenmaal aan de macht is, blijkt hij een tiran te zijn met aanvallen van razernij. Het stuk ging op 20 februari 1668 in première en werd vervolgens vijf keer achtereens gespeeld. De première haalde een zeer hoge recette van 523 gulden. De inkomsten van de vier avonden er na waren ook niet slecht: 354, 400, 227 en 228 gulden. In totaal werd het stuk negen keer opgevoerd. De laatste twee opvoeringen, in januari 1669 en 1670, brachten respectievelijk 154 en 175 gulden op. Kennelijk had men het toen wel gezien.

⁶⁹ namelijk: Asselijns hersenen.

⁷⁰ rasende Academie-Spullen: tomelose, onstuimige toneelstukken voor de Schouwburg.

⁷¹ *superlativo gradu*: in de overtreffende trap.

⁷² mars boven mars: baas boven baas.

⁷³ *Sleuteltje*: 'Seker Barbier, verstaat H. de Graef.' Hendrik de Graef, wiens leefjaren niet bekend zijn, was tussen 1664 en 1670 de berijmer van twee Franse en twee Spaanse stukken, die geen van alle een lang leven beschoren waren op de Schouwburg. Zijn uit het Frans van Ph. Quinault (*Agrippa, roi d'Albe, ou le faux Tibérianus*) vertaalde *Agrippa, koning van Alba, of De valsche Tiberinus* (1669) werd door Nil 'overgedaan' met de uitgave van *Agrippa, koning van Alba; anders, De gewaande Tiberinus* (1669). Het stuk was op 4 november 1669 voor het eerst opgevoerd. In november volgden nog twee opvoeringen. In juni 1671 werd het nog één keer, en dat was de allerlaatste keer, vertoond. Zijn stuk *Den dullen ammirael, of Stryt om d'eer* (1670) werd door Nil de grond ingeboord in *Dichtkundig onderzoek en oordeel over het Treurspel van Orondates en Statira*, dat was toegevoegd aan het tegenstuk *Het huwelyk van Orondates en Statira* (1670) en niet de moeite geacht er een tegenstuk voor te maken. Hij was actief als drempeldichter en publiceerde een plano *Op de mensch ontleding. Door de uytstekende genees-heer Fredericus Ruysch*. Hij was in 1674 nog in leven, aangezien hij toen een graf dicht schreef op het overlijden van Jan Zoet (Zoet, *D'uitsteekende digt-kunstige werkken* 1675, p. 388-9).

⁷⁴ af te komen: te komen.

⁷⁵ snickjes: ademtocht

⁷⁶ Stadsarchief Amsterdam, DTB 1101, p. 62 geeft dat op 30 mei 1668 een kind van Hendrik de Graef werd begraven in de Westerkerk. De Graef woonde toen op de Voorburgwal.

⁷⁷ De boekhandel van Jacob Lescaijle (ca. 1611-1679), de schouwburgdrukker. De boekhandel op de Middeldam (de huidige Dam) op de hoek van de Vismarkt schuin tegenover de Nieuwe Kerk was in die tijd de ontmoetingsplaats van de tegenstanders van Nil. De boekhandel wordt ook wel Aeltjes winkeltje genoemd naar de tweede vrouw van Lescaijle, Alida Verwou (ca. 1612-1679), die de boekhandel van haar eerste man (Balthasar Crijnen van Drogen) na diens dood in 1639 had overgenomen en tot haar huwelijk met Lescaijle in 1645 had voortgezet. Lescaijle trok toen bij zijn tweede vrouw en haar zoon Johannes van Dorsten in. Zijn carrière als boekhandelaar en uitgever begon toen pas echt.

Amersfoorder steene⁷⁸ hart sou kunnen bewegen: om dan niet als *J. Vos* zalr.⁷⁹ een⁸⁰ hoger als hoogst te maecken, zullen wy van de andere kant ook in een yverstuck sien, hoe ver sich daer de lust tot de Dicht-konst uytstrekt, want van die zyde alle yveringen⁸¹ te willen verhalen, waer ze baren en oever sant willen tellen, dog een van dese, sal tegen dry van die andere wel op mogen: zijnde dan sekere Genees-heer⁸² by een krancke Juffer ontboden, weygerde te komen, mitsdien hy sijn Bruyt de Konincklijcke Schoenen⁸³ aentrock, gebootschapt sijnde dat de siecke sturf, en so hy niet quam de Vader hem de doot sou wijten, antwoorde, dat hy nu het concept had, daer hy twaelf jaer had op gemijmert⁸⁴, en uyt vrees van dat te verliesen, en weer so lang te moeten bedencken, niet dorst uytgaen, en dat de Vader in het twaelfde deel van die tijt wel weer een ander kon maecken; daer dien Heer⁸⁵ nochtans wel weet, wat een werck het is kinderen toe te stellen, als hebbende nu daer al eenige Iaren vruchteloos mede besigh geweest. Dese yver hoe goet en groot, baert dese vrese, datse het Poëtse vuur soo sterck niet aenblasen, dat sy samen als Quicksilver sublimeren en verstuyven.⁸⁶

De Vruchten nu van desen yver zijn Treur- en Bly- [4] Spelen, eer en Bruylofts-Dighen, en Dicht-kunstige ondersoeckinge, en wat dies meer zy.

Onder de Bruylofts-vaersen, is geen van de minste dat op de Bruyloft van de Ed. Hr. *W. Valckonier* gerijmt is⁸⁷: waer in de aght Sonne-vaersen by na elcks oogen verblinden. Daer

⁷⁸ De Amersfoortse kei was spreekwoordelijk voor een belachelijke onderneming. De adellijke Utrechter Everard Meyster, bijgenaamd de dolle jonker van Bergestein, had in 1661 op zijn kosten de zware kei van Soesterberg naar Amersfoort laten slepen. Alle spot beantwoordde hij met de *Keiklucht van Jock en Ernst* (1663). In 1672 zou de kei om van de spotternijen af te komen door het Amersfoortse stadsbestuur in de grond worden begraven.

⁷⁹ Jan Vos (ca. 1610-1667) was vanaf het seizoen 1647-1648, met uitzondering van het seizoen 1652-1653, tot zijn dood regent van de Schouwburg geweest en had daarmee een enorme stempel gedrukt op het repertoire en de opvoeringspraktijk met kunst- en vliegwerken.

⁸⁰ lees: één.

⁸¹ yveringen: inspanningen.

⁸² Lodewijk Meijer (1629-1681), één der oprichters van *Nil volentibus arduum*, was in 1660 achtereenvolgend gepromoveerd in de filosofie en de medicijnen, maar is, voor zover bekend, nooit als arts opgetreden. Medicijnen, zeker zoals dat vak in die tijd in Leiden werd onderwezen, vormde in die tijd de top van de moderne (natuur-)wetenschap. Hier wordt Meijer spottend als een slechte arts opgevoerd.

⁸³ Meijer, *De verloofde koninksbruidt* (1668). Het stuk was op 18 juni 1668 in première gegaan. Het zou in 1668 en 1669 zeven keer worden opgevoerd. Een kassucces was het niet met een hoogste recette van 293 gulden voor de opvoering op de kermis in 1668 en een laagste recette van 165 gulden op de kermis van 1669, wat tevens de laatste opvoering van het stuk zou zijn. Dat het niet meer zou worden opgevoerd is echter ook terug te voeren op het feit dat de bordjes in de Schouwburg waren verhangen en Lodewijk Meijer geen Schouwburgregent meer was met ingang van het seizoen 1669-1670. Ook al waren de recettes niet hemelbestormend, ze waren voor die periode wel bovengemiddeld.

⁸⁴ Meijer was in 1652 aan dit toneelstuk begonnen en heeft er dus jaren over gedaan om het af te krijgen. De geneesheer vindt nadenken over het concept van een toneelstuk belangrijker dan een kind het leven redden: kinderen maken is immers eenvoudiger dan toneelstukken. Meijers *Voorreeden* voor het stuk begint met de mededeling: ‘Dit Treurspel, schoon het nu eerst, en wel een halfjaar na mijn Ghulde Vlies, voor den dagh komt, heeft echter, al dry jaaren voor het zelve voltooidt, en over de twaalf jaaren onder handen gheweest, zijnde al in den jaare 1652 opgezetz’ (p. *2r).

⁸⁵ Van Meijer is bekend dat hij kinderloos gebleven is. De sneer is hier duidelijk.

⁸⁶ Kwik(zilver) diende toentertijd in heel kleine hoeveelheden als geneesmiddel voor syphilis. Zo ook sublimaat of kwikchloride. Het zou hier een verwijzing kunnen zijn naar het feit dat Meijer syphilis had, en daarom geen kinderen kon verwekken.

⁸⁷ *Sleuteltje*: ‘Het Bruilofsdicht op de Heer Valkonier gemaakt, verstaat, door *Ian Koenerding*’. Jan Koenerding (ca. 1632-1705) was chirurgijn. Hij schreef *Amalazonte* (1667), een bewerking van Philippe Quinaults *Amalazonte* en *De mildadige minnaer, en kuische slavin* (1668), eveneens naar een Frans voorbeeld. Hij was in het seizoen 1669-1670 (toen Lodewijk Meijer niet werd herbenoemd) benoemd als Schouwburgregent en zou dat drie seizoenen blijven tot en met het seizoen 1671-1672. *Amalazonte* was een redelijk succesvol stuk, dat tussen 1667 en 1672 twaalf keer werd opgevoerd, en na een slecht begin toch vijf keer een vrij hoge recette behaalde. *De mildadige minnaer* daarentegen flopte en beleefde slechts vier opvoeringen tusschen 1668 en 1672 met matige inkomsten.

de Sonne-paerden⁸⁸ des uchtens al sweeten. Daer men in Hoymant⁸⁹ op Floraes puyckste Bloemen stoft⁹⁰, en de Bruyt paruykt⁹¹ braef en net, ‘t welk warelijck Poëtelijcker geinventeert, retorijselijcker gecomponeert, ja beter gelijmt is als *J.B. Houwaert*⁹² oyt heeft gedaen, hier gaet Venus om een kijckje op Amphitrites Feest⁹³: doch dien Heer heeft vergeten dat Venus doen noch in Saturnus Vaders Bal-sack heeft geseten, ja met Cestus Riem⁹⁴ verciert: dit is also fraey als Bartelt Koe⁹⁵, want men seghet de Riem Cestus, en niet Cestus Riem⁹⁶, en op het laest maect hy Juffr. *Trip* tot een vuur, en den Hr. *Valckonier* tot een Sneeuw-bal, dogh hy heeft vals voorseyt, dat hy smelten sou.⁹⁷ Mijn schiet inden sin dat hy voor langh eens een Lant-levens Lof aen *Petronella Catz* geschreven heeft⁹⁸, daer hy eerst een Werelts Pack-huys van Gout, Silver, Paerlen, en Diamanten en andere kostelijckheden open doet: ja hy maect hier een ronde dans van *Kresus*, *Samsom*, en *Phlippus soon*⁹⁹, en wat

⁸⁸ Sonne-paerden: de vier paarden die de zonnwagen trokken, die de zonnegod (Helios (Grieks) en Sol (Romeins, later vereenzelvigd met Apollo) elke dag van oost naar west voert.

⁸⁹ Hoymant: hooimaand, juli.

⁹⁰ stoft: hoog opgeeft.

⁹¹ paruykt: tooit.

⁹² Jan Baptist Houwaert (1533-1599) was dichter, toneelschrijver en vertaler van o.a. Ovidius. Houwaert werd in de eerste helft van de zeventiende eeuw nog zeer gewaardeerd, maar halverwege de eeuw werd de waardering, juist vanwege zijn stijl en gebruik van bastaardwoorden, allengs minder (zie Van Vinckenroye 1961, p. 7-8). Koenerdings gedicht is volgens de pamflettist poëtischer bedacht, beter gecomponeerd op de wijze van de rederijkers en beter in elkaar gezet dan Houwaert, de Brusselse rederijker, ooit heeft gedaan. Koenerding wordt hier ‘geprezen’ om zijn poëzie in de stijl van honderd jaar eerder. De kwalificatie van ‘lijmen’ spreekt in dat opzicht boekdelen. Houwaert is ook in het hoofdstuk over de Schouwburg in de *Beschryvinge van Amsterdam* (1665, IV. Boek, p. 202-203) het voorbeeld van het soort dichters, dat de door het Frans verbasterde taal bezigde: ‘Dese verbasteringh vertoont zich noch tegenwoordigh in de *Vlaamse* gedichten van de *Raadsheer Houwaert*, want de Dichters spraken de taal der Hovelingen, tot dat de *Hollandse Kamers*, en voornamelijk de *Oude Kamer* hier t’*Amsterdam*, [...] hun moeders taal gezuyvert hebben, [...]’.

⁹³ Amphitrite is de oergodin van de zee, echtgenote van Poseidon. Met het feest wordt de bruiloft bedoeld. Venus kon daar, als pas later geboren zijnde, nooit bij aanwezig zijn geweest. De hele passage over deze bruiloftszang spot met de blunders die Koenerding er kennelijk in maakte.

⁹⁴ Riem Cestus: kuisheidsgordel.

⁹⁵ also fraey als Bartelt Koe: dit is je reinste flauwekul. Het spreekwoord luidt: Het gebeurde toen de koe Bartel heette, in de betekenis van: het is nooit gebeurd, het was met Sint Juttemis.

⁹⁶ de koe Bartel(t), omgedraaid als Bartelt Koe, is even onjuist als Cestus Riem.

⁹⁷ Wouter Valckenier (1650-1707), sinds 1669 secretaris van de stad en zoon van burgemeester Gillis Valckenier, trouwde in juli 1670 met Anna Maria Trip (1652-1681), dochter van (op dat moment) oud-burgemeester Trip. Het was een groots huwelijksfeest, waarbij volgens Bontemantel (‘Huwelijksaanteekening. Huwelijk van Wouter Valckenier en Mejuffr. Trip.’ In: Bontemantel 1897, dl. 2, p. 525-526) alle regels werden overtreden: het werd afgekondigd in een niet voor huwelijkszaken bestemde kamer in het stadhuis, die bestrooid was met groente. ‘s-Avonds werd ten huize van de familie Trip (het huidige Trippenhuys aan de Kloveniersburgwal) een enorm vuurwerk afgestoken, waarbij het vlakbij gelegen Oostindisch huis te Amsterdam speciaal bewaakt werd en met natte doeken tegen het vuur beschermd. Tegen de talrijke overtredingen is niet opgetreden. Ook vader Valckenier trad er niet tegen op. Het gedicht is niet teruggevonden.

⁹⁸ Koenerding, *Landt-levens-lof, aen Jufvrouw Petronelle Kats* (1658). Koenerding beoogt hier, als knipoog naar Petronella’s achternaam, zonder twijfel Jacob Cats’ *Hof-Gedachten, dat is, invallen by ghelegentheit of op’t ghesichte van boomen, planten, bloemen, kruyden, verweckt, in’t buyten leven, van den Schrijver op Sorg-Vliet* (Amsterdam, J.J. Schipper, 1655) na te volgen. Petronella Cats is waarschijnlijk de Pieterella Cats, die in januari 1659 trouwde met de Middelburgse koopman Johannes Baute (1633-1665) (Stadsarchief Amsterdam DTB 479, p.324, Huwelijksintekeningen van de KERK. Archief van de Burgerlijke Stand: doop-, trouw- en begraafboeken van Amsterdam (retroacta van de Burgerlijke Stand) Ondertrouwregister: NL-SAA-2641065810-01-1659 - Baute, Johannes - Cats, Pieterella - Kat, Pieterella). Het lijkt er op dat dit gedicht Koenerdings afscheid is van een goede vriendin. In zijn gedicht beschrijft Koenerding dat zij Amsterdam gaat verlaten om zich op het platteland te vestigen. Vervolgens looft hij de eenvoud boven aardse bezittingen als juwelen en goud en beschrijft hij het landleven in geuren en kleuren.

⁹⁹ De strekking van het gedicht is dat wereldse bezittingen er niet toe doen. Eerst wordt de opsmuk met goud en diamanten op kleren afgezet tegenover nederigheid en deugdzaamheid en een vroom gemoed. Op p. 3 van *Landt-Levens-Lof* luidt het: ‘Wat voordeel kan het doen ofschoon een samen hadt / De magt van Flippus Soon en

verder, wort hy een volmaeckte Appel-teef met zijn Kriecken, Aelbessen, Pruymen, Kerssen, Abricoos, Pers¹⁰⁰, Appelen, Moerel, Moerbei, Queen¹⁰¹ en Peren: dus schrijft en spelt dien Hr. selfs¹⁰². Wat verder noch, een groot Groen-wijf, met sijn Sperges, Salaet, Biet, Latuw¹⁰³, Spenaet (dit komt voor Spenagie om 't Rijm te vinden) Ajuyn, Pepoenen, Kervel, Meloenen; en noch wat verder, een Tuynier met zijn Angelieren, Lavendel, Mirt, en Tijm, Palm, en Maeghde-palm, Rosen, Tulpen, &c.¹⁰⁴ en op 't laetst een verstandigh Vrijer: en dus bevesticht dien Hr. het seggen¹⁰⁵ dat een goet Poët van alles moet weten; het al weten dan van hem, en het kinderlijck¹⁰⁶ willen van *Nil volentibus arduum*, namelijk, dat hy, of een van de sij- [5] nen haer om spelen sou vragen, heeft my dit voor dien Heer¹⁰⁷ doen opstellen.

*Hoofd der Hoofden wens u eer,
Op een Bul¹⁰⁸ of mag're Meer¹⁰⁹:
Dan dat gy, met veel gehengels,
Sout by dese laffe¹¹⁰ Bengels
Vragen om een Spel, want gy
Maeckt de Spellen op een ry.
Gy, (maer sy niet) kunt bevelen,
Laetz' u eens die maght ontstelen.*

*Dit is open plaats voor een Dight-kundigh Ondersoeck op het boven-
staende.*¹¹¹

rijcken Kresus schat, / en sterckheyd van dien Vorst die Gabaes trotse deuren / Op sijne schoudren droeg en kon te mors'len scheuren / Van een, een leeuwenkaeck, indienhy in 't gemoet / Een ongerustigheyd met onversaetheyd voet: [...].

¹⁰⁰ Pers: perzik.

¹⁰¹ Queen: kweeën

¹⁰² Over de lente dicht Koenerding op p. 4: 'Dan Bloeyt den schralen boom, van abricooos en pers, / Van pruym, van alebes, van krieck, van bollekers, / Van applen, van moerel, van moerbey, Queen en peeren, / Uyt welckers, elcken knop, men kan Gods wondren leeren, [...].'

¹⁰³ Latuw: latouw, soort sla.

¹⁰⁴ Op p. 5 van *Landt-levens-lof* leest men: 'De Hof-vloer is vol stuwt, met sperges en salaet, / Met biete en met latuw, met edele spenaet, / Komkommers, en ajuyn, en sadige pepoenen, gesonde kerrevel met sappige meloenen, [...] / Den gansche Hof is vol door reuck van angelieren, / Lavendel, mirt en thijm, die tuyn en bedden cieren, / Om poot met groene palm, en maegde-palm daar by, [...].'

¹⁰⁵ seggen: gezegde.

¹⁰⁶ kinderlijck: eenvoudig.

¹⁰⁷ Hier wordt kennelijk Koenerding bedoeld, die in het gedichtje gepresenteerd wordt als de leider van de schouwburghoofden: jij kunt die 'laffe bengels' van Nil om een stuk vragen (zelf maak je ze achter elkaar), jij kunt bevelen (zij niet), laat ze maar eens proberen jou die macht uit handen te nemen.

¹⁰⁸ bul: stier.

¹⁰⁹ mag're Meer: magere merrie.

¹¹⁰ laffe: flauwe.

¹¹¹ In hun vertaling van *Het huwelyk van Orondates en Statira, treurspel*, dat het op 6 oktober 1670 in première gegane stuk van Blasius beoogde te verbeteren, nam Nil het extreem gedetailleerde *Dichtkundig onderzoek en*

Laet nu die dicke, dolle, domme Dido¹¹² een reys¹¹³ voorkomen: want dese Heeren, schoone van geen Tonneel wetten (excepto den Hr. Advocaet¹¹⁴ die by sijn pleytsak¹¹⁵ die te kennen sweert) weten; soo weten sy echter wel, dat *pelsoribus*¹¹⁶ nocte Poëtis¹¹⁷ sulck een Julphus¹¹⁸ in een Spel te mengen vry staet¹¹⁹, en dat, soo *Vander Venne*¹²⁰ herleefde, hy die pels so by zyn Doddus en Julphus¹²¹ te kloppen sou brengen, dattet het gantsche tonneel over sou klincken; oock mercken sy wel dat de naem¹²² van haer Collegie van *Nil volentibus arduum* waer is, behalven de neus af te bij- [6] ten¹²³, en een onberispelijck Spel te maken, schoonse soo roepen om hare misslagen, want haer *Agrippa*¹²⁴ vervalt overal van stijl¹²⁵, haer *Gelijcke Tweelingen*¹²⁶ is een versamelingh van veel schoftige praetjes, haer spookend *Weeuwte*¹²⁷ is soo onnatuurlijck verliefte, en *Lodewijck*¹²⁸ soo light geloovigh, dat hy beter in 't Dol-huys, dan onder haer Collegie hoort. In het Dichtkundigh onderzoek op *Orondates* en *Statira*¹²⁹ doense seer wel datse overal bysetten ende wy aldus alsse eerst het oversetten van

oordeel over het Treurspel van Orondates en Statira op. De auteur laat op deze plek van zyn betoog maar vast een plekje open voor zulk commentaar.

¹¹² Op 27 augustus 1668 ging Pels' *Didoos doot* onder grote belangstelling in première. Het werd vervolgens zes keer achtereen gespeeld. Tot en met augustus werd het stuk in totaal dertien keer opgevoerd. Na de heropening van de Schouwburg in 1677 werd het stuk tot ver in de 18de eeuw doorgespeeld, veelal in combinatie met het blijspel *Julfus*.

¹¹³ een reys: eens.

¹¹⁴ De advocaat Blasius (zie ook het *Sleuteltje*: 'Den Heer Advocaat, verstaat *I. Blasius*') zou, zo schampert de auteur, als enige van de schouwburgregenten en tegenstanders van Nil naar eigen zeggen de toneelwetten kennen.

¹¹⁵ pleytsak: zak, waarin het dossier van de advocaat wordt bijeengehouden. Blasius zweert bij deze zak, dat hij de toneelwetten allemaal kent.

¹¹⁶ pelsoribus: aan die van Pels, oftewel aan Nil volentibus arduum.

¹¹⁷ Poëtis: dativus pluralis van poeta, aan de dichters (hier worden de tegenstanders van Nil bedoeld).

¹¹⁸ Pels, *Julfus* 1668.

¹¹⁹ De drie delen van het blijspel *Julfus* dienden volgens Pels als tussenspelen tussen de drie delen van het treurspel *Didoos doot* te worden gespeeld. De handeling sluit aan bij de gebeurtenissen in het treurspel, maar wordt op komische wijze door gewoon volk uitgebeeld. Pels verwijst naar een Italiaans voorbeeld (Pels, *Julfus*, opdracht aan Niklaas van Vlooswyk, fol. *2r-*[6]r). Het werd altijd achter *Didoos doot* gespeeld, op één keer na, toen op 13 maart 1670 niet *Julfus*, maar de kluchtige dans *Pantalonade* en de populaire Pekelharingklucht *Ick kenje niet* van Jan Bara werden opgevoerd.

¹²⁰ Adriaen Pietersz. Van de Venne (ca. 1587/1589-1662): dichter, historie-, landschap-, genre- en portretschilder.

¹²¹ In Van de Vennes *Nieuw wys-mal van den ouden Italiaenschen smit* zijn de hoofdpersonen Doddus, de smit, en zyn knecht Julfus, die na het bankroet van Doddus naar West-Indië trekken en daar het tabakroken uitvinden. Dit stuk is een onderdeel van Van de Vennes *Sinnevonck op den Hollandstchen turf* 1634. Inhoudelijk hebben Pels' en Van der Vennes Julfussen niets met elkaar te maken.

¹²² Nil volentibus arduum: niets is moeilijk voor hen die willen.

¹²³ de neus af te bijten: af te snauwen.

¹²⁴ *Agrippa, Koning van Alba; anders de gewaande Tiberinus* was het tegenstuk voor Hendrik de Graefs *Agrippa, koning van Alba, of De valsche Tiberinus* (1669), dat op 4 november 1669 in première ging en in november 1669 drie opvoeringen en in juni 1671 nog één opvoering beleefde. Het stuk van Nil zou vanaf 1678 tot ver in de 18de eeuw regelmatig gespeeld worden.

¹²⁵ vervalt overal van stijl: is niet stijlvast. In de tweede, enigszins verbeterde druk van *Agrippa* wordt in de voorrede ook gezegd dat men, door de grote haast waarmee de bewerking tot stand kwam, 'de verschillendheid van stylen daar in niet wél heeft kunnen myden, nóch het wérk zo beschaafd doen voor den dag komen, als het behoorde [...]'. (*Agrippa, óf Gewaande Tibérinus* 1678, fol. A3r).

¹²⁶ *De gelyke tweelingen* 1670.

¹²⁷ Meijer, *Het spookend weeuwte* 1670.

¹²⁸ A.J.E. Harmsen heeft erop gewezen dat de tweede hoofdpersoon van *Het spookend weeuwte*, Lodewijk, iemand is 'die zich (tegen het decorum in) laat meeslepen door lichtgelovigheid' (Zie Bostoen 2008, p. 11, citaat in noot 43). Hier wordt duidelijk ook rechtstreeks op Lodewijk Meijer zelf gedoeld die eerder in het gekkenhuis dan in een gezelschap als Nil volentibus arduum thuis zou horen.

¹²⁹ Opgenomen in: [Nil volentibus arduum]. *Het huwelyk van Orondates en Statira* 1670.

Blasius verhaelt hebben: op dat so ymant geen onderscheyt siet, hy ten minsten sie dat sy hetter in sien.¹³⁰

Den Heer Advocaet¹³¹ die Latijn hoest, en Frans niest, dien ick uyt een grootschen hoeck wat te blasen, laet ons dan wat hoger singen, ergo *Paulò majora caenam*¹³². Doch sijn opgeschorte neus¹³³, en knevels ontsetten my¹³⁴, als elck; echter geloof ick dat sijn *spiritus fabelaris*¹³⁵ Vroevaer¹³⁶ van de Goden is geweest, mitsdien hy al *Iupiters Snaren*¹³⁷ *macousins*,¹³⁸ *putijns*¹³⁹ & *amici*¹⁴⁰ tot in het binnenste van hare blinde darmen kent.¹⁴¹ De kusjens uyt *Bonefonius*¹⁴² geknepen, klappen zijn liefjens so hart voor de lippen, dat dien Heer hem voor de Poëtsche Recht-Banck van een onvergeeflijck diefstuck en derhalven de strop waert *coram poëtico tribunali*¹⁴³ eerstdaegs van *furtum extra norman, et ideo laqueo dignum*¹⁴⁴ sal beschuldigen: doch ick heb verstaen dat hy al eenige texten uyt *Iustinianus en Tiraquellus*¹⁴⁵ tot voldoeningh *ad satisfactionem* heeft opgesoght, *Lisander* en *Caliste*¹⁴⁶

¹³⁰ In het *Dichtkunstig onderzoek* wordt pagina's lang de Franse tekst naast de vertaling van Blasius gezet, waarop zij hun eigen vertaling laten volgen. Zo kan inderdaad iedereen zijn conclusies trekken. Wanneer men geen verschil ziet, kan men dan in ieder geval zien dat Nil er wel verschil in ziet.

¹³¹ *Sleutelje*: 'Den Heer Advocaat, verstaat *I. Blasius*'.

¹³² Laat ons belangrijker zaken bezingen. Vergilius, *Eclogae*, boek 4, vers 1.

¹³³ opgeschorte neus: opgetrokken neus als uiting van hooghartigheid, c.q. minachting voor anderen.

¹³⁴ ontsetten my: jagen mij schrik aan.

¹³⁵ *spiritus fabelaris*: fabulerende, fantaserende geest. De spelling *fabelaris* in plaats van *fabularis* (overeenkomstig de woordspeling *Heautontimorumenoi* voor *Heautontimorumenos* in de titel van het pamflet) is een woordspeling om Blasius nog wat scherper neer te zetten.

¹³⁶ Vroevaer: mannelijke verloskundige.

¹³⁷ Snaren: schoonzusters, schoondochters.

¹³⁸ macousins: nichtjes.

¹³⁹ putijns: hoeren.

¹⁴⁰ amici: vrienden.

¹⁴¹ In 1661 publiceerde Blasius in Leiden op aanraden van Catharina Questiers *Geslacht-boom der goden en godinnen met hun vergode nakomelingen*. Questiers had het een goed idee gevonden voor een jonge, ambitieuze dichter om zo'n overzicht te maken. Blasius had haar op 17 mei 1660 in Amsterdam opgezocht, getuige haar bijdrage aan zijn album amicorum op die datum (Heesakkers 1982). Sindsdien waren hun contacten vrij innig, totdat ca. 1664 aan hun vriendschap een abrupt einde lijkt te zijn gekomen. Blasius' kennis van de klassieke godenwereld was dus overvloedig.

¹⁴² De auteur beschuldigt Blasius hier terecht van plagiaat in zijn *Fidamants kusjes, minne-wysen en by-rymen aan Celestyne* (1663). Blasius heeft in het eerste gedeelte, *Fidamants kusjes aan Celestyne*, tweeëntwintig *Kusjes* van de in totaal één en dertig uit de *Basia* van Bonefonius vertaald, c.q. bewerkt zonder zijn bron te noemen. Hij noemt Bonnefons wel in het overzicht van dichters met de namen van hun muze, die hij opneemt in zijn opdracht aan *Aan den Wel-achtbaren en Eer-vasten Heer, Myn Heer Peter Wiebouts, tot Haarlem*. De door Blasius gebruikte editie is zonder twijfel: Joann. Bonefoni, *Aruerni Basia, tam Latino quam Gallico idiomate edita Basia, tam Latino quam Gallico idiomate edita*. Editio vltima, prioribus auctior longè atque emendiatior. Lugduni Batavorum: Ex Typographia Nicolai Herculis, 1659 (<http://goo.gl/LyVa9D>). Het blijkt dus dat Blasius meer dan slechts inspiratie heeft opgedaan bij Bonefonius. Jean Bonnefons (1554-1614) was advocaat en dichter, vooral bekend om zijn erotische *Basia*, die veel navolging kregen en tot in negentiende eeuw werden vertaald. Blasius zal in een volgende alinea ook worden beschuldigd van het zonder verwijzing naar zijn bron vertalen van enige minnedichtjes van Johannes Secundus. Blasius vriend Jacob Westerbaen, zelf vertaler van de *Basia* van Johannes Secundus, schrijft een sonnet voor het voorwerk van *Fidamants kusjes*, en ook Joachim Oudaen schrijft hiervoor een lofdicht. Zij zouden beiden toch zeker de vertalingen uit Janus Secundus hebben moeten herkennen. Daar staat tegenover dat een lofdicht vaak al werd geschreven voordat de lofdichter het werk had gezien. Het is eigenlijk nog vreemder dat zelfs na deze duidelijke aanwijzing niemand, zelfs Te Winkel 1882 niet, het plagiaat heeft ontdekt. Zie voor een overzicht van de betreffende gedichten: Geesink, 'De schrijvende advocaat Joan Blasius pleegt plagiaat en komt er drie en een halve eeuw mee weg.' (<https://goo.gl/DCMKMA>).

¹⁴³ voor het dichtertribunaal.

¹⁴⁴ een buitensporige diefstal, en daarom de strop waard.

¹⁴⁵ De Codex Justinianus, onder keizer Justinianus in 529 tot stand gekomen, werd in de zesde eeuw opgenomen in het Corpus Iuris Civilis, tot halverwege de vorige eeuw de basis van het civiele recht. Blasius heeft met zijn juridische uitgaven (*Everh. Bronchorsti, dum in vivis erat, JCTi & in academ. Leydensi antecessoris primarii, in tit. digestorum de (diversis) regulis juris antiqui, commentarius; recognitus & subinde auctus a J.L. Blasio, JCTo*.

hebben al haer schoone Frans vergeten, en spreekken sulck een Haerlemmerdijcx¹⁴⁷ tael, datse te met groote moeyten hebben eerse malkander verstaen. *Plautus* heeft door het in eeten van *Dubbelt en Enkel*¹⁴⁸, dat hem hoogh wiert aen gepresen, sulck een walgingh gekregen, dat den Heer Doctor hem, met sijn Professors rock¹⁴⁹ noch aen, quam besoecken, en een Purgatie, om het quaetaerdige quijt te worden, ordineerde: 't welke de Lijder in te nemen weygerden, uyt reden datter dan het heele Spel uyt sou moeten, en derhalven een [7] weynigh van de *Gelijcke Tweelingen* nam, dat vry cordiael¹⁵⁰ zijnde hem seer refrisceerde¹⁵¹.

Doch den Heer Advocaet segt niet te willen 3. of 10. op een¹⁵², maer Man voor Man, en dan elck in sijn eygen Buurt: het is oock geen kunst met sijn veelen wat te schrijven, ja dat kunnen E.B.I.S.K.A. soo wel¹⁵³ als *Nil volentibus arduum*, gelijk zy achter *Antigone*¹⁵⁴ oock wel tonen, daer sy den Heer *Antonides* niet weynigh quispelen¹⁵⁵, en wel weten dat *Moorden* en *Nemen* niet een, noch dat *Sluys* geen *Brugh* is¹⁵⁶: ja dat Oli-koecken te backen selden in

Amsterdam, Johannes à Maanen, 1665 en Petrus Rebuffus, *In constitutiones regias commentarius: ob ipsa juris romani fundamenta, ad planiorem rationis et veritatis intellectum reducta et ad usum practicum accommodata, [...]; opus plane aureum, in tres tomos divisium; novâ hac editione titulis castigatis, [...]; cum indice, [...]* accurante Joan. L. Blasius. Amsterdam, Joannem Schipper, 1668) zich willen profileren als rechtsgeleerde.

André Tiraqueau (1488–1558) was een Frans politicus en rechtsgeleerde. Hij hield zich onder andere bezig met het huwelijksrecht. Blasius was gepromoveerd op *Disputatio juridica inauguralis ad legem Jvlam de adulteriis* (Lygdvni Batavorvm, S. Wagenaar: 1660), een wet betreffende de straf voor overspel.

¹⁴⁶ Blasius, *Lysander en Kaliste* 1662-1663, een blijspel in twee delen. De beide stukken werden in 1663 ook opgenomen in *De treurige doch bly-eyndigende historie van onsen tijd, onder de naem van Lysander en Caliste*, de door Jacob Heerman gemaakte vertaling van het oorspronkelijke werk van Vital d' Audiguier uit 1607. Blasius' stukken werden tien keer opgevoerd tussen 15 november 1660 (première) en 25 oktober 1663. Het toneelstuk van Pierre Du Ryer, *Lisandre et Caliste* (1632) heeft niet meer met Blasius stuk te maken dan het onderwerp. De *STCN* geeft ten onrechte bij het tweede deel aan dat het een vertaling of bewerking van Du Ryers stuk zou zijn. Het stuk is nog geheel gestoeld op de in deze tijd vaak gebruikte stofvinding in de populaire romans, zoals de *Tragedische ofte klaechlijke historiën* van Matteo Bandello, de romancyclus *Amadis van Gaule*, de *Orlando Furioso* van Ludovico Ariosto (1474-1533), etc. Vóór hem had Bernard Fonteyn al eens een toneelstuk in twee delen gemaakt, *Fortunatus beurs en wensch-hoedt en Fortunatus soonen, Op en onder-gangh*. Tweede deel (1643). Fonteyn kwam uit de kring van de Oude Kamer *In Liefd' Bloeyende*. Hij was een aantal jaar regent van de Schouwburg tot zijn dood in 1645. Blasius ondertekent zijn twee eerste toneelstukken met *In Liefd' Bloeyend'*. Er is dus alle aanleiding om de inspiratiebron van Blasius in deze conservatieve, 'romantische' hoek te zoeken. Daarnaast is het ook een spel met de eerste letters van zijn eigen naam, Ioan Leonardsz. Blasius.

¹⁴⁷ De Haarlemmerdijk had een slechte reputatie. In *Het Amsterdamsch hoerdom*, p. 191 worden 'de Kolk, de Karremelks-steeg, de Hout-tuinen, en de Haarlemmer dijk [...] voor de snoodste plaatsen gerekend' en op p. 194 klinkt het: 't Zijn meestendeel Hoeren, gaf hy my ten antwoord uit de *Hasselaars-steeg*, van de *Haarlemmerdijk*, uit de *Hout-tuinen*, en sulck slag van volkje'.

¹⁴⁸ Blasius, *Dubbel en enkkel* (1670) was een bewerking van Plautus' *Menaechmi*.

¹⁴⁹ *Sleutelje*: 'De Doctor met sijn Pofessors [sic!] rok, verstaat *G. Blasius*'. Gerard Blasius (1627-1682) is de ruim 11 jaar oudere broer van Joan. Hij was arts en anatoom en vanaf 1659 hoogleraar in de medicijnen aan het Athenaeum Illustre. Zijn reputatie is sterk omstreden, ook al in zijn eigen tijd. Hij trok wetenschappelijke successen van anderen naar zich toe en liet in conflicten anderen voor zich schrijven (Baarsma en Koopman 2011. Zie ook: Jan Baptist van Lamzweerde, *Toe-gift aen den scherpzinnighen Heer Gerardus Leonardi Blasius van Oostvliet*, gepubliceerd achter diens pamflet *Geluk-wenschingh den leden van de vergaderinge* ([1677]).

¹⁵⁰ cordiael: hartversterkend, opwekkend.

¹⁵¹ refrisceerde: refrascheerde, verzorgde, deed opknappen. Hier wordt gezegd, dat Plautus veel meer tevreden zou zijn over de bewerking door Nil (*Gelyke Tweelingen*) dan die door Blasius (*Dubbel en Enkkel*).

¹⁵² 3. of 10. op een: met drie of tien man tegen één.

¹⁵³ soo wel: net zo goed.

¹⁵⁴ *De Griekse Antigone* (1670). In de uitgave van dit stuk werd op p. D1r-D[3]v als antwoord op Nil het *Nabericht op het Dichtkunstigh Onder zoek gestelt achter de nagerijnde Oroondates en Statira. Ondertekend door E.B.I.S.K.A.* opgenomen.

¹⁵⁵ quispelen: geselen.

¹⁵⁶ De kritiek van E.B.I.S.K.A. richt zich op Antonides' zegezing *Nederlaeg der Turken, onder 't beleit van den Edelen Heere Willem Josef, Baron van Gent, Luitenant, ammirael &c.* Amsterdam, Pieter Arentsz., 1670 (Knuttel, pamfl. 9821).

een Konincklijck Treur-spel te passe komt¹⁵⁷, 't welck de groote Voddevaer¹⁵⁸ die aen sijn Tafel, ja op de Wees-kamer¹⁵⁹, somtijts een Rolletje opseyt, voor een Goddelijcke aenmerckingh uytkrijt, ja sijn Schrifturelijcke naem belooft wat aensienelijcx, also hy sich met *I. Rex*¹⁶⁰ al wapent om de Duytse Tael te verlossen uyt de banden der Bastaert-woorden: ja hy vermeet hem¹⁶¹ soo out Duyts te kunnen spreecken, dat het geen menschen (doch hy selve oock niet) sullen kunnen verstaen, hy is oock die geen die op het Schouburgh de Personasien so konstigh kleedt, gelijk noch onlanghs bleeck, doen hy een Romeyn een Tulbant opsette, en een Snaphaen¹⁶² op schouder ley,¹⁶³ dan den valjanten¹⁶⁴ Romeyn badt, dat hy hem, also hy niet wel sien kon, wat anders wilde op setten: derhalven soght hy na een hoogh Bonnet¹⁶⁵, dogh alsoo de Gordijnen open gingen, greep hy een Hoet die daer lagh, en riep (al op het Tonneel staende) *Hy pastme wel*.¹⁶⁶

Doch *Nil volentibus arduum* waren niet minder geck, doense soo raesden om dat *Astrate*¹⁶⁷ niet op sijn Romeyns gespeelt wiert, 't welck wel eygen¹⁶⁸ maer om de kou, en oude kleedingh verschoonlijck¹⁶⁹ was.¹⁷⁰

¹⁵⁷ Het spreekwoord luidt: Dat past erbij als een oliekoek bij een treurspel.

¹⁵⁸ *Sleutelje*: 'De groote Voddevaar, verstaat G. de Molde'. Bedoeld is Ferdinand de Molde (1631-1680). Zijn vader was afkomstig van Antwerpen en was goudsmid. Ferdinand de Molde was tamelijk welgesteld (in 1674 was zijn vermogen 11.900 gulden (nu ca. € 118 450)). Hij bezat bij zijn dood twee huizen aan de Prinsengracht, het eerste kocht hij in 1669, het tweede in 1673. Op 4 december 1654 werd hij Remonstrants lidmaat. Hij had vooral faam als verzamelaar, vandaar de benaming voddevaar. Van hem kwam in 1663 *D'edelmoedige harder, of Geluckige ongevallen* ten tonele, welk stuk tot en met 1672 met enig succes tien keer werd opgevoerd. Hij had regent van de Schouwburg in de seizoenen 1670-71 en 1671-72. In 1670 was hij samen met Blasius tot regent benoemd in de vacatures van Albertus Peters en Jacob van der Poel, die beide al in november 1669 geen zitting meer hadden in het college. De vacatures waren zo het grootste gedeelte van het seizoen 1669-1670 niet vervuld geweest.

¹⁵⁹ De Molde was klerk bij het Weeshuis, één van de instellingen die inkomsten verkregen uit de opbrengsten van de Schouwburg.

¹⁶⁰ *I. Rex*: Iesus Rex, verkorte vorm van het in katholieke kring gebruikelijke INRI (Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum, Jezus van Nazareth, koning van de Joden), het vaak afgebeelde opschrift op het kruis op de berg Golgotha.

¹⁶¹ hy vermeet hem: hij had de euvelen moed om.

¹⁶² Snaphaen: geweer.

¹⁶³ De Molde heeft, net als Koenerding in diens bruiloftsgedicht, geen benul van de eis van de *verisimilitude*, de waarschijnlijkheid, waaraan kunstvormen als literatuur moesten voldoen. Een Romein kon je niet uitdossen als een Turk met een tulband op zijn hoofd, net zo min als je hem een in de Romeinse tijd nog niet uitgevonden geweer op zijn schouder kon leggen.

¹⁶⁴ valjant (valiant): dapper, moedig.

¹⁶⁵ Bonnet: muts.

¹⁶⁶ Kennelijk heeft De Molde de aankleding van Buysero's *Astrate* verzorgd, waarop van de kant Nil veel kritiek kwam.

¹⁶⁷ Buysero's *Astrate* was op 7 januari 1670 op de Schouwburg in première gegaan. In januari volgden nog drie opvoeringen, en vervolgens nog een in april en een in mei. Het stuk zou tot ver in de achttiende eeuw worden doorgespeeld. Buysero was een vriend van Ysbrand Vincent en Johannes Antonides van der Goes. Zijn stuk had de eerste versie van het vignet van Nil op de titelpagina gekregen en was daarmee het tweede toneelstuk dat in het door Nil opgezette programma werd uitgebracht. Nil betrok dus ook veelbelovende auteurs bij hun programma. De waardering spreekt ook uit Antonides' opdracht aan Pieter Blaeu voor *De gelyke tweelingen*, waar hij *Astrate* als voorbeeld stelt tegenover de door Hendrik de Graef vervaardigde vertaling van *Agrippa, koning van Alba, of De valsche Tiberinus*. Buysero woonde in Vlissingen waar hij door de Prins van Oranje was aangesteld als secretaris en zou daarom niet bij de vergaderingen van Nil aanwezig kunnen zijn, als hij dat al gewild zou hebben, c.q. als hij al zou zijn uitgenodigd. *Astrate* was aan Willem III opgedragen.

¹⁶⁸ eygen: passend.

¹⁶⁹ verschoonlijck: te billijken.

¹⁷⁰ Dit komt geheel overeen met de uitspraak van Antonides in zijn opdracht aan Pieter Blaeu voor *De gelyke tweelingen* (3 februari 1670), waar hij meedeelt dat het stuk door 'lieden van verheven oordeel' werd geprezen en door het gewone publiek werd gewaardeerd, ondanks dat men de opvoering had willen verzieken 'in het felste van deze guure wintertijdt, door qualijk uitvoeren'. Het was een op de Schouwburg wel vaker gehanteerde truc

Doch al langh genoeg van die schuwelijcke Schouburgh, wy gaen weer na onse heylige, yverende Poeten, die 't genoeg is wel¹⁷¹ te schrijven, schoon 't niet wel, of heel niet gespeelt wert, 't welk sy op hun Titels als Mar- [8] telaers of Desperate soo heldhaftigh te kennen geven.¹⁷² Maer eer my dit ontgaet, moeder dit tusschen¹⁷³, de Heer *Blasius* seght met geen kleyne reden, dat sy aen een vergalde laetdunckentheyt¹⁷⁴ veranckert leggen: want zy laten haer duncken dat hy geck is, doch hy weerom dat sy niet wijs zijn, en seker dese beyde laetdunckentheden hebben by alle menschen, bysonder by my, goede ingangh; echter verdient den Heer *Blasius* wel de elfde plaets onder de Blyspels-digteren¹⁷⁵, met sijn *dubbelt quaet*, en *enkel* lelijck Spel¹⁷⁶. Dogh den Heer *Antonides* als men 't wel in siet dient om sijn lange voorreden die sijn volgende Spel¹⁷⁷ seer beluystert¹⁷⁸, voor te gaen, want hy sou mijn anders voor een onkundige in de Dicht-kunst (en dat waer slimmer¹⁷⁹ als Ketter) aghten; derhalven, onder verbeteringh¹⁸⁰, ick sou dien jongen *Plautus* voor stellen¹⁸¹.

Dog dit heen en weer praten strijt met de Redeneerorder, en de loffelijcke Toneelwetten, behalven daer een rasernij (die schier in alle Spelen en Rijmtjes te pas komt) vereyst wert. Derhalven willen wy wat ordentlijcker schrijven, en beginnen van *Nil volentibus arduum*.

Ick wenste dan wel te weten wie de eerste aenlegger¹⁸² van haer Collegie geweest is; doch ick denck of het die man die ick eerst voor een Far-heer¹⁸³ aensagh, namelijk Docter Bouw-meester¹⁸⁴ niet wel magh wesen, alsoo die uyt Italien al vry veel fraygheden heeft

om een stuk op die manier te helpen floppen. De auteur van dit pamflet vindt dat leden van Nil hier met hun kwaadheid overdreven, omdat de kleding aangepast was aan de heersende kou, toen het stuk in januari gespeeld werd. Nil had dus niet Buysero's stuk, maar de opvoering ervan op de korrel genomen. Dit is dus tegenovergesteld aan het in Bostoën 2011, p. 31, noot 16 gestelde.

¹⁷¹ wel: goed.

¹⁷² De eerste stukken van Nil in deze tijd werden op de titelpagina voorzien van de mededeling 'niet op de schouwburg gespeeld'. Het stuk dat 'niet wel' gespeeld werd, is Buysero's *Astrate*, dat met het Nil-vignet was uitgegeven en waarvan op de uitvoering Nil kritiek heeft geleverd.

¹⁷³ Maar voordat ik het vergeet, moet ik eerst dit nog kwijt.

¹⁷⁴ een vergalde laetdunckentheyt: een grievend *dédain*, verwaandheid.

¹⁷⁵ In zijn opdracht aan Pieter Schaep voor zijn Plautusbewerking *Dubbel en enckel* somt Blasius de tien schrijvers van 'Jok- en Ernst-Speelen' op in volgorde van de contemporaine waardering, waarbij Plautus de tweede plaats innam na Caecilius Statius. Blasius krijgt daarom hier de elfde plaats toegewezen.

¹⁷⁶ Blasius, *Dubbel en enckel, jok- en ernst-spel*.

¹⁷⁷ *De gelyke tweelingen*

¹⁷⁸ beluystert: laat schitteren in luister.

¹⁷⁹ slimmer: erger.

¹⁸⁰ onder verbeteringh: onder voorbehoud.

¹⁸¹ Vergelijk het gedichtje dat Vondel op *De gelyke tweelingen* maakte:

Op de vertaeling van De gelyke Tweelingen, ofte de Menechmen van Plautus.

De Neêrduitsch wil geen Plautus wijken.

Men kent den vader aen de vrucht.

De dwaeling baert een schoone klucht.

Wie zagh ooit schooner twee Gelijken.

(Vondel 1937, p. 624).

¹⁸² aenlegger: aanstichter.

¹⁸³ Far-heer: een levensgenieter, iemand die van de mooie dingen van het leven houdt. Volgens K.O. Meinsma waren in die tijd Lutherse 'farheeren' spreekwoordelijk als Paters Goedleven ('van hunne werkzaamheid verwachtte men niet veel') (Meinsma 1896, p. 264).

¹⁸⁴ Joannes Bouwmeester (1630-1680), boezemvriend van Lodewijk Meijer en mede-oprichter van Nil *volentibus arduum*. Hij had in Leiden filosofie gestudeerd, maar was gepromoveerd in de medicijnen. Beiden waren zeer goede vrienden van Spinoza. Voordat hij zich in Amsterdam als arts vestigde, had Bouwmeester een aantal jaren in Frankrijk en Italië vertoefd, vanwaar hij veel kennis meebracht over toneelvernieuwing. Hij was zeer invloedrijk, maar bleef op de achtergrond. Hij ging door voor briljant, maar lui. In latere pamfletten wordt hij Dr. Dik genoemd vanwege zijn corpulente gestalte en Nero de Bulleman vanwege de goede diensten die hij buurmeisjes en vrouwen bewees (Kooijmans 2004, p. 140).

mede gebraght bysondere manieren om Tonneelen te stellen¹⁸⁵, en Dichters aen malkander te hitzen¹⁸⁶; waerom hy hem oock als Apollo heeft laten uytchilderen¹⁸⁷: doch het verschiet¹⁸⁸ noch open sijnde sal dien Heer mogelijk voor Pan¹⁸⁹ geset werden¹⁹⁰, die al vry¹⁹¹ ruw van oren, en herssenen is¹⁹². Wie die schoone Spreuck van *Nil volentibus arduum* bedaght heeft, hoef ick niet te vragen: want dats' wis die man geweest die sijn gedaghten nergens mede besigh hout, als om een Ridder- of Duyvel-temmer te worden¹⁹³. En het laest datter te

¹⁸⁵ Vergelijk het pamflet *De koeckoeex-zangh van de nachtuylen van het collegie Nil Volentibus Arduum* (1677), waarin op pagina 5 de volgende uitspraken staan over Bouwmeesters souvenirs uit Italië: 'die uit Italien veele frayigheden medegebracht heeft. [...]. Een sakje met reliquien, die hy nacht en dagh by hem draagt, wonderlijk goet om de melancholie van de verlaten Vrouwen weder te verdryven. [...] Dat is het rechte *arcanum arcanorum*, dat in geen apotheek te koop, of bij geen laborant te vinden is.' Voor de Schouwburg is het volgende van belang: 'Noch heeft hy een wonderlijke konst mede gebracht, om de schermen op een tooneel te verzetten, en daar achter schuylewinkje te speelen, als *Galathea* achter de wilgen'. Opmerkelijk is dat de pamflettist in 1677 de woorden uit de *Penne-krygh* vrijwel letterlijk overneemt. In de *Beschryvinge van Amsterdam* (1665, IV. Boek, p. 207) wordt over de Nieuwe Schouwburg door Isaac Commelin meegedeeld, dat het voorzien was van 'een nieuw Tooneel, (na d'Italiaanze manier, als men nu te Venetien gebruykt, met alle bedenckelijke [=denkbare] en schielijcke [=snelle] veranderingen van *Perspectiven* of *Inzichten*, en veelderley *Vliegende Wercken*, die men *Machines* noemt,) in de plaats te stellen; op dat d'aanschouwers alle omstandigheden van de plaatzen der speelen, als *Paleyzen*, *Steden*, *Dorpen*, *Zalen*, *Landtschappen*, *Hoven*, *Bossen*, *Rotzen*, *Bergen*, *Duynen*, *Stranden*, *Zeen*, *Hemel*, *Hel*, met hun behoorlijk gezwier, van allerley *Geesten*, *Dieren*, *Vogelen*, *Visschen*, &c. Soo natuurluk en als levendig, benevens d'Actien en beweeglijkheden der *Speelders*, zullen kunnen zien, als d'uytspraak van hare Rollen, met opmerking, aanhoren.' Door Wybe Hogendoorn wordt dit citaat besproken. Voorgesteld wordt om aan te nemen dat op de Schouwburg sprake is van het mechanische systeem, dat uitgevonden was door de Italiaanse decorontwerper, Giacomo Torelli. Deze Torelli had als bijnaam 'il gran stregone' (de grote tovenaer). Argumenten hiervoor zijn de decortypen, die grote overeenkomsten vertonen, en het feit dat Torelli tot 1661 in Frankrijk werkzaam is geweest, waar hij zijn systeem voor decorwisselingen had geïntroduceerd (Hogendoorn 2012, p. 190-191). Dit zou zeker invloed gehad kunnen hebben op de bouw van het Amsterdamse toneel. In *De koeckoeex-zangh* wordt gesproken van 'wonderlijke konst mede gebracht, om de schermen op een tooneel te verzetten'. Het wonderlijke had wel eens kunnen zitten in machinerie naar het voorbeeld van de verrolbare decors van Torelli.

¹⁸⁶ te hitzen: op te stoken

¹⁸⁷ uytchilderen: afbeelden. Een afbeelding van Bouwmeester als Apollo is niet bekend. Er is een ets voorstellende Apollo op de berg Parnassus uit 1669, eerst toegeschreven aan De Laresse, wat later werd verworpen, die in aanmerking zou kunnen komen (Rijksmuseum Amsterdam, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.134969>).

¹⁸⁸ verschiet: vooruitzicht, mogelijkheid.

¹⁸⁹ Pan, de Griekse god met het onderlichaam en de hoorns van een geit en het bovenlichaam van een man, achtte zichzelf de gelijke van Apollo. Bij een wedstrijd wie er het mooist kon fluitspelen won Apollo, weliswaar met tegenstemmen van Dionysos (Romeins: Bacchus) en koning Midas, die daarom door Apollo ezelsoren kreeg aangemeten.

¹⁹⁰ voor Pan geset worden: afgebeeld worden als Pan.

¹⁹¹ al vry: vrij wat, behoorlijk.

¹⁹² *Sleutelje*: 'Dien Heer die al vry ruw van ooren en herssenen is, verstaat *Domselaar*'. Tobias van Domselaar (1611-1685) was koopman, geschiedschrijver en stadshistoricus. Hij was regent van de Schouwburg van 1638-1641 en van 1654-1672. In 1670 beschreef hij de nieuwe vertoningen en decors, met de vertoningen die Jan Vos voor het spel gemaakt had, voor Reinier de Bonts *Belegering ende ontset der stad Leyden*, dat sinds 1662 niet meer was opgevoerd. Het stuk met de vertoningen zou vervolgens vanaf 1670 tot ver in de achttiende eeuw met zeer groot succes worden opgevoerd. Het na achttien jaar weer op het repertoire nemen van het stuk zal zeker op zijn initiatief geschied zijn. Hij zou na de heropening van de Schouwburg in het eerste regentencollege, dat in december 1677 en vervolgens voor het seizoen 1678-1679 benoemd werd, gekozen worden, met Lodewijk Meijer, Andries Pels, Joannes Bouwmeester en de nieuwelingen Petrus Francius (1645-1704), professor aan het Amsterdamse Atheneum in de geschiedenis en welsprekendheid, en notaris Jacob Matham (1654-1701). Dit zou er op kunnen wijzen dat Van Domselaar in de ruzie tussen Nil en de Schouwburgfactie niet heel erg voorop heeft gelopen. Het nieuwe college was door de burgemeesters van Amsterdam aangewezen omdat de laatste jaren de Schouwburg niet zo goed was bestuurd, waardoor er 'veele misbruyken en ongeregeltheden souden sijn ingesloopen' (Kronenberg 1875, p. 96).

¹⁹³ *Sleutelje*: 'Die een Ridder of Duyveltemmer &c. verstaat *Pels*'.

bedencken was, namelijk een plaets, dats' gewis die man die de hette van sijn breyn¹⁹⁴ in sijn [9] swarte tronij uytsteeckt geweest, die derhalven tot verkoelingh een drinck-winkel heeft bequaem geoordeelt¹⁹⁵.

Aen de andere zijde heeft de Advocaat¹⁹⁶ gewis goet gevonden¹⁹⁷, maer¹⁹⁸ letteren te schrijven¹⁹⁹, om altijd schuylewinckje²⁰⁰ te kunnen spelen. Hy is oock gewoon namen te verduysteren, 't welk in sijn Minne-digjes uyt *Secundus* overgeset, blijktt, daer hy mede als de sijne pronkt.²⁰¹ *Fiat ergo E.B.I.S.K.A.*²⁰² en dats genoegh om mê voor den dagh te komen, maer *Nil volentibus arduum* hebben haer²⁰³ eerst durven aenranden²⁰⁴, welke Konincksslagh²⁰⁵ seker een daelder waert is, en die andere mafjes²⁰⁶ elements²⁰⁷ verbluft heeft; maer doen wierden de andere oock eerst ter degen quaet, en men magh wel voor hem sien, als goede of gecke luyden quaet worden. Dogh dit schrijven lijckt al te wel na een pluckharende Iongens stijl, en seker de stof eyst meer deftigheyt, derhalven sal ick nu in de Persoon van *E.B.I.S.K.A.* spreekken²⁰⁸.

Ick ben verwondert dat *Nil volentibus arduum* in al haer na-gerijmde Spellen altijd roemen, dat sy dit deel dus, en dat deel soo ver stelt hebben; en wie geeft haer oorlof om sulck outmake nieuw te maken²⁰⁹, en den Duyvel so Sondaghs te kleden, waerom verbeteren sy oock (so het verbeteren heten magh) dan die voorgenoemde misslagen niet? als sy dogh hem heel willen moymaecken²¹⁰, ick geloof oock niet dat *Sophocles*, nogh *Euripides* so veel van *Catastrophe*²¹¹, *Epitasis*²¹² *Soliloquia*²¹³ nogh *Apertes*²¹⁴ hebben gereutelt;²¹⁵ en waerlijck met

¹⁹⁴ *Sleutelje*: 'Die de hette van sijn brein, verstaat *Doct. Dop*'. Moesman Dop (1647-1678) studeerde in Amsterdam bij G. Blasius en werd in 1667 op 20-jarige leeftijd tot de studie der medicijnen in Leiden toegelaten. Hij promoveerde op 23 november in hetzelfde jaar, waarna hij zich als arts vestigde in Amsterdam. Hij gold als een briljante jongeman.

¹⁹⁵ Van Moesman Dop wordt in 1677 in het pamflet *Horrel in de wacht*, p. 8, gezegd: 'Och dat is een leege dop! except dat hij altijd tot de keel toe vol wijn is'. Hier wordt meegedeeld, dat hij de vergaderplaats van *Nil volentibus arduum* tot 1676, de herberg Stil Maltha aan het Singel, heeft uitgezocht.

¹⁹⁶ Joan Blasius.

¹⁹⁷ heeft [...] goet gevonden: heeft [...] het behaagd.

¹⁹⁸ maer: slechts.

¹⁹⁹ letteren te schrijven: d.w.z. zich achter letters te verschuilen in plaats van onder zijn naam te polemiseren.

²⁰⁰ schuylewinckje: verstoppertje.

²⁰¹ Blasius wordt hier beschuldigd van zijn plagiaat naar Janus Secundus, zoals eerder al van plagiaat van de *Basia* van Bonnefons. Na zijn eerste dichtbundel *Bygevoegde mengel-dichten, van diergelijke stof, de voornaamste juffers toegepast*, door Mr. Joan. Blasius, Rechts-geleerde. *Omnia fert aetas, dat is opgenomen achter zijn Geslacht-boom der goden en godinnen met hun vergode nakomelingen. [...]*. (Leiden, Salomon Wagenaar, 1661) verschenen van hem nog gedichten in *Pallas weefgetouw, uytleverende alderhande puyckwercken, van nieuwe sangh-vaersen, lier-sangen, punt en verjaer-gedichten, door d'edelste geesten uyt-gewerckt*. Noyt voor desen meer gedrukt. Amsterdam, Bartholomeus Schouwens, 1662, ook vaak alleen met zijn zinspreuk 'Meditando' ondertekend (ontleend aan het vaak gebezigde spreekwoord 'Ut varias usus meditatio extunderet / paulatim', Virgilius, *Georgica*, 1, 133), en in *Apolloos minne-sangen. Bestaande in veelderhande nieuwe voisen [...]*. Amsterdam, J. van den Bergh, 1663.

²⁰² *Fiat ergo E.B.I.S.K.A.*: er moet dus een E.B.I.S.K.A. komen. Blasius verstopt zich nu achter E.B.I.S.K.A.

²⁰³ haer: hen.

²⁰⁴ aenranden: aanvallen.

²⁰⁵ Konincksslagh: genadeslag.

²⁰⁶ mafjes: dwazen.

²⁰⁷ elements: duchtig.

²⁰⁸ In plaats van "na een pluckharende Iongens stijl" zal ik nu namens E.B.I.S.K.A. op de opmerkingen van *Nil* ingaan. Hij spreekt nu uit naam van E.B.I.S.K.A.

²⁰⁹ outmake nieuw te maken: van iets ouds iets nieuws te maken.

²¹⁰ moymaecken: opschikken.

²¹¹ *Catastrophe*: omkering van de handeling, de ontknoping van een treurspel, waarin het slecht afloopt met de hoofdpersoon.

²¹² *Epitasis*: epitasis, het middendeel van een treurspel, waarin de handeling uit het eerste bedrijf (expositie of protasis), wordt voortgezet.

alles tegen te spreken, spreekken sy haer goede naem, die anders met een glants van roem sou opgelicht hebben, self tegen. Ia hadden sy nogh maer sonder swetsery beter geschreven, maer men stelt het aen des Lesers oordeel, en seght ondertusschen al watter ten goeden sou kunnen afgeseyt werden, hier op past het seggen van Horat. lib. 1. & 12. adsevam seer wel.

*Sed tacitus pasci si posset Corvus, haberet
Plus dapis, & rixae multò minus invidiaeque.*²¹⁶ [10]

Dat is:

*Indien dat maer den Raef stilswijgende kon eten,
Hy had meer spijs en sou van nijt noch onrust weten.*

En hadden sy maer als *I. Antonides* zijn *Bellona aen bant*, aen eenige Aghtbare Heeren diergelijke dingen sonder laster opgedragen²¹⁷, sy souden wel haest waergevonden hebben het seggen van Naso,

*Carmina Laudantur sed munera magna petuntur.*²¹⁸

Dat is:

*Men prijst de Vaersen seer,
Maer lieft de giften meer.*

Hier op zou een uyt *Nil volentibus arduum* ongetwijffelt dit antwoord geven: het eerste wert aldus kortelijck wederleyt. Dat verbeteren in alle delen en tijden vry staet, ja nootsaeckelijck is. Het tweede dat sy geloven dat veel oude Dighters soo veel niet spreekken, van waerneminge in Tonneel-dichten, dat geloof spruyt hier uyt dat syse noyt lesen.

Het derde en vierde als zijnde een saeck van stil en beter te schrijven, aghten wy geen antwoord waert; alsoo elck Dicht-kundigh Liefhebber wel weet dat beter te schrijven, en stil te swijgen soo onmogelijk is, als van *E.B.I.S.K.A.*'s aenhangh te wesen en kennis te hebben. Oock seght de Poët Gallus (op dat wy oock toonen dat wy Latijn kunnen, en niet behoeven stil te swijgen,)

*Certe difficile est absondere pectoris aestus,
Panditur & Clauso saepius ore furor,*²¹⁹

Dat is:

*'t Valt warelijck heel swaer de brant van 't hert te smooren,
En gramschap komt vaeck door geslote lippen boren.* [11]

En haer laetste vers wert met dit van *Ovidius lib. 2. de art. Amand.* wederleyt.

²¹³ Soliloquia: monologen.

²¹⁴ Apartes: terzijdes.

²¹⁵ Deze opmerking verwijst rechtstreeks naar de opdracht aan Joan van Vlooswyk, ondertekend door Meijer en gedateerd op 14 juli 1670, van *Het spookend weeuwtje*, fol. *5v, waarin Meijer betoogt dat Antoine le Métel d'Ouville, wiens *L'Esprit follet, ou La dame invisible* (1641?) Adriaan Peys met zijn *Nacht-spookende joffer* had nagevolgd, zonder reden te lange *Soliloquia* en *Apartes* bezigde (*4v), waarna hij vervolgt dat de Fransman in zijn geheel geen kaas had gegeten van de regels, waaraan een toneelstuk moet voldoen, zodat hij overal tegen zondigt, ook 'ten opzicht van de deelen der geschiedenis *Protasis, Epistasis, en Katastrophe*, [...].

²¹⁶ Horatius, *Epistolae*, boek I, 17, r. 50.

²¹⁷ Antonides, *Bellone aen Bant* is opgedragen aan de 'Heeren Burgermeesters, de Amsterdamsche Vroedvaders'.

²¹⁸ Ovidius, *Ars amatoria*, boek II, vers 275.

²¹⁹ Valerius Maximianus, *Elegiarum liber*, boek IV. Maximianus (6de eeuw), de laatste 'klassieke' dichter, wordt hier traditiegetrouw verward met Gaius Cornelius Gallus (ca. 70 BC – 26 v Chr.), een bekender klassiek elegendichter. In de uitgave *Catullus, Albi Tibulli, Sexti Avreli Properti* 1621 (exemplaar UB Leiden 684D 16, Ex Biblioth. Viri Illust. Isaaci Vossii, 65) wordt nog in het midden gelaten wiens werk het is: *C.N. Cornelii Galli vel potius Maximiani Elegiarum Libellus*. Het citaat staat het op p. 327, vers 15-16.

*Nec nos ambitio nec nos amor Urget Habend.*²²⁰

Dat is:
*Geen afgonst noch gewin,
Leyt oyt in onsen zin.*

Maer al langh genoegh soo net gepraet, dat ruyckt na de Reden-kunst, en de Poëten sijn vry, en ongebonden, toe dan weer, eer de menschen om sulcke beuselen lacchen.

Het is ongetwijffelt na de Poëtse reeckeningh²²¹ op Parnassus onlanghs Pinxter avont geweest, want ick sie elck met een nieuwe tong en geest begaeft: ja die maer schrijven kan is een Poëet, 't is altoos ten minsten Koppertjens-maendagh²²² geweest, want sy hebben sedert die tijt seer koppigh en kroesigh²²³ geweest. Oock hebben de Heeren Hoofden sedert die tijt een nutter reformatie²²⁴ begonnen, met hoeren²²⁵ die daer speelden af te setten, en andere aen te nemen: ja seecker Heer die van te voren niet dan schermen kon wegh halen²²⁶, kan nu so fraey vertoningen stellen, dat sijn E. seght, dat *Ackersloot*²²⁷ behoort nevens de uytlegginge²²⁸ te seggen, dat die door hem geschickt waren. Doch *Nil volentibus arduum* sijn oock van dese geest niet misdeelt: want die meenen dat in geen eeuw, door eenige dichters te versetten²²⁹ is geweest, dat te versetten, dat ongeleerde schrijven, maer dat is soo veel als over alle bey de sijden manck sijnde, regt²³⁰ te willen danssen.

Aen de andere zijde sijn die Poëtasters²³¹ of by-digtertjens²³² niet minder te beschuldigen, datse met veel te schrijven meenen wel te schrijven. Want niet een Spel komter op 't Tonneel, dat niet laf gerijmt, of sottelijck [12] uytgevonden, of ellendigh verdeelt is, gelijk die holbolge *Anjello*²³³, die onnoosle verrader *Arbiran*²³⁴, die gestole, en noch

²²⁰ Ovidius, *Ars amatoria*, boek III, vers 541. De beide Ovidiusplaatsen zijn adviezen aan dichters.

²²¹ reeckeningh: telling.

²²² Koppermaandag is de eerste maandag na Driekoningen. Op deze dag werden de reglementen van de gilden in het openbaar voorgelezen en gingen de leden van de gilden bij hun patronen en bij de klanten geld ophalen. Het opgehaalde geld werd in drank omgezet. Deze dag werd in het algemeen nogal uitbundig gevierd.

²²³ kroesigh: opgewonden.

²²⁴ reformatie: verandering.

²²⁵ Dit zou kunnen slaan op de toneelspeelster Alida Maria Sammers (ca. 1647-na 1678, de zuster van de toneelspeler en –auteur, Jacob Sammers), die sinds 1668 verbonden was aan de Schouwburg. Zij ging in 1669 in ondertrouw met Floris Groen (16??-1689), die ook als acteur verbonden was aan de Schouwburg. Deze bleek echter een huwelijksbelofte gebroken te hebben (een ernstig vergrijp in die dagen) en kreeg hiervoor een proces aan de broek. Het huwelijk kon geen doorgang vinden (*Digitale Vrouwenlexicon van Nederland*, <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Sammers>). Dit maakte Alida Sammers tot oneerbare vrouw. Zowel Floris Groen en Alida Sammers zouden de Schouwburg in 1669 verlaten hebben. In algemene zin waren toneelspeelsters in veler ogen sowieso publieke vrouwen.

²²⁶ *Sleutelje*: ‘Seker Heer die van te voren niet anders kon als Schermen wechhalen, verstaat *vander Kruissen*’. Cornelis van der Cruyssen was de auteur van één toneelstuk, *Schakinghe van Iudith, Dochter van Keyser Otto den derden*, dat van december 1642 tot februari 1643 zeven keer gespeeld werd. De recettes waren zo slecht dat het stuk daarna niet meer werd opgevoerd. Van der Cruyssen werd met ingang van het seizoen 1657-1658 Schouwburgregent en bleef dat tot en met het seizoen 1671-1672 met uitzondering van het seizoen 1663-1664.

²²⁷ Hendrick Ackersloot (?–1680) was van 1654-1655 en vanaf 1665 aan de Schouwburg verbonden als toneelspeler. Hij moest dus – naast de uitlegging van de betekenis van de vertoningen – ook zeggen dat Van der Cruyssen deze vertoningen had gemaakt.

²²⁸ uytlegginge: betekenis, interpretatie.

²²⁹ versetten: veranderen.

²³⁰ regt: rechttop.

²³¹ Poëtasters: rijmelaartjes, pruldichters.

²³² by-digtertjens: tweederangs dichters.

²³³ Asselijn, *Op- en ondergang van Mas Anjello* (1668).

²³⁴ Dubbels, *De verraderyen van Arbiran* (1668), een stuk naar Antoine le Métel d’Ouille, *Les trahisons d’Arbiran* (1638). Het stuk was op 8 oktober 1668 in première gegaan, zou vier opvoeringen in die maand beleven en na in totaal negen opvoeringen op 20 oktober 1670 voor het laatst worden opgevoerd.

gemartelde *Lucretia*²³⁵, die milde Marten of *Minnaer*, en die armhartige *Amalazonte*²³⁶; alwaer de Deurwaerder uytkomende wert aengesproocken, en sonder te antwoorden vertreckt, alwaer men t'elckens in een appel-flaete valt, en aen pampiertjens, en leurtjens²³⁷ sterft; als offer in die tijt geen geweer als dat van *Deodaet* geweest hadt, dat hy soo onkunstigh in de handen van *Amalfrede* laet. Dit Spel is van sekeren Heer²³⁸ soo heerlijk geoordeelt, dat het niemant sonder lacchen kon sien. Liefhebbers dits een oordeel over een Treurstof van een out Hooft van het Schouwburgh, doch dese man heeft in sijn ouderdom niet goets, dan sijn knevels die oock tegen de hele man wel opmogen²³⁹, behouden. Hy die sijn Vader het Schouwburgh als een heylige der heyligen aenpreekte²⁴⁰, kon echter de goede man niet wel te vreden stellen. Maer dat²⁴¹ die man hem nu sagh hy sou wel sien dat het seggen²⁴² van het Vroe-wijf dat hem haelde, en in de Bybel aengetekent staet, waer was, namelijk, dat hy hoe ouder hoe gecker en booser sou worden; en dat sagh sy aen zijn tantvlees, daer alreê slaghtanden doorquamen: waerom de moeder hem soo meenighmael by de Outvaders²⁴³ wensten.²⁴⁴

Dit zijn dan (dichtlievende Leser) de Liefhebbers die met Tafel-boeckjens²⁴⁵ in de hant lopen, om waerse yets raeckende²⁴⁶ haer geschil horen, op te teyckenen. Die lust heeft dese vuyle vergaringh te sien²⁴⁷, die kome tot *Liscaljes*²⁴⁸, daer sy tusschen elven en twaelven het winkeltje proppen²⁴⁹, en Apol met opgeheve stemmen loven, doch wanneer de stem wat te hoogh gaet, ruckt den Advocaet²⁵⁰ sijn knevels op, en na een hem²⁵¹ of twee braeckt hy dit tot de ratelende redeneerders; *óudén sioitjs esti xrési moteron*²⁵², waer op al den hoop²⁵³ gaept, en vraeght wat mijn Heer seght? die met de selve deftigheyt seght, *daer is geen dingh beter als swijgen*, dat de andere (schoonse [13] het niet verstaen) prijsen, en hem voor een goet Griek erkent hebbende voortvaren²⁵⁴, tot dat Dop met een of meer van de zijnen²⁵⁵ intreet, en alsoo

²³⁵ [Neuye], *De gewroke Lucretia* (1669).

²³⁶ *Sleutelje*: 'Amalazonte, verstaat, gerijmt door Ian Koenerding'. Jan Koenerding (ca. 1632-ca. 1705) was chirurgijn en later hoofd van het chirurgijngilde. Van 1670-1672 was hij één van de hoofden van de Schouwburg. Op de Schouwburg werd van 1667-1672 het treur-blij-eindend spel *Amalazonte* een aantal keren opgevoerd (naar Ph. Quinault, *Amalazonte*, 1650), vanaf 1668 het blij-eindend treurspel *De mildadige minnaer, en kuische slavin* (waarschijnlijk naar Georges de Scudéry, *L'amant liberal*, 1637). De hier genoemde *Deodaet* en *Amalfrede* zijn personages in *Amalazonte*.

²³⁷ leurtjens: vudjes.

²³⁸ *Sleutelje*: 'Dit spel is van sekeren Heer, verstaat *Engelbrecht*'. De zijdewinkelier Simon Engelbrecht (1606-1672) was sinds 1667 weer Schouwburgregent geworden, nadat hij dat in het eerste jaar van de Schouwburg, het seizoen 1637-38, en in de seizoenen 1642-43 en 1643-44 al geweest was. Hij leverde prozavertalingen uit het Frans die door anderen op rijm werden gezet. Hij is de E van E.B.I.S.K.A.

²³⁹ opmogen: opwegen.

²⁴⁰ aenpreekte: aanprees.

²⁴¹ dat: wanneer.

²⁴² het seggen: de voorspelling.

²⁴³ Outvaders: ooievaars.

²⁴⁴ In de *Nieuwe-jaers-gift* (p. 6) wordt Engelbrechts uiterlijk overeenkomstig beschreven: 'De man met sijn Slagtanden bedeckt sijn bijters soo met sijn lippen, dat hy nu wel een zuigh-hontjen lijkt [...]'.

²⁴⁵ Tafel-boeckjens: notitieboekjes, aantekenboekjes.

²⁴⁶ raeckende: betreffende.

²⁴⁷ Wie zin heeft deze weerzinwekkende bijeenkomsten te zien.

²⁴⁸ Liscaljes: de boekhandel van Jacob Lescaillje.

²⁴⁹ proppen: vullen.

²⁵⁰ Joan Blasius.

²⁵¹ hem: ahum.

²⁵² οὐδὲν σιωπῆς ἐστὶ χρησιμώτερον: niets is nuttiger dan te zwijgen. Afkomstig uit de fragmenten van Griekse blijspelschrijvers. Dit fragment is afkomstig van Menander en overgeleverd in het *Florilegium* van Joannes Stobaeus.

²⁵³ al den hoop: het hele gezelschap.

²⁵⁴ Blasius pronkte kennelijk graag met zijn kennis van het Grieks. In *Fidamants kusjes, minne-wysen en by-rymen aan Celestyne* (1663) probeert Blasius in zijn opdracht aan Peter Wiebouts, waarschijnlijk de oom van

sonder Griex te spreekken stilstant van keffen maeckt. Hierop siet men veranderingh in de tronien, sommige deluwachtigh²⁵⁶, andere root, sommige soo wit als ofse een galgh-leer²⁵⁷ op souden, eenige Carmosijn²⁵⁸ graeuw, als Apen die haer achterste laten sien. Met alle beleeftheyt vraeght de Apoteker²⁵⁹ of de Messieurs niet van een goet Grieck spraken, so als sy ontrent de venster waren, en wie die was? *wy spreken van dien Heer*, seght de Verwer²⁶⁰, alreets van quaetheyt stamelende, en wijst op den Advocaet, waer op terstont dien Heer die vander jeught aen seer vaerdigh is geweest²⁶¹; want hy doen al Lettere d'amour voor 2. a 4. penningen tot gerief van de Bueren schreef, vraeght of sy dat woort Grieck na den eygene of hedendaeghs veel gebruyckelijcke zin verstaen? wel seght de Verwer, soo als het de meeste menschen verstaen, waer op zijn partij hem toebijt, Dats' geck. Hier op isset of men malkander het leven benemen sal: ja sy wemelen soo onder een, dat soo²⁶² yemant dan komt om een Spel te kopen, die kan niet anders dan over het venster gerieft²⁶³ worden. Na dat dan elcks maegh meest jeuckt, vertreckt hy haestigh: doch den een anders gestelt als den ander, want seecker Heer verstaen hebbende dat *Nil volentibus arduum* het *Huwlijck van*²⁶⁴ *Cambises* oock onderhanden hadden, kreegh sulck een alteratie²⁶⁵ dat hy vande Beurs²⁶⁶ blijven most, en met sidderende schreden na huys gingh: ja na dese ontsteltenis heeft hy tot noch toe gaen mijmeren en preutelen; maer sekere twee Heeren²⁶⁷ hadden onlanghs haer oock de tijt niet te bedancken die sy daer versleten hadden, alsoo *Diana*, en het *Gulde Vlies*²⁶⁸ van

zijn bruid Maria Wiebouts, indruk te maken met zijn kennis van het genre van de 'kusjes'. Hierin citeert hij vrijwel meteen in het begin de 'Griexe woorden van Achilles Tatius, beginnende *εἰ νέκταρ ἐπήγνου, κ χεῖλος ἐγίνετο, ταιᾶτα &c.*', die hij 'al te aartig, dat ik die hier niet sow vertaalen, seggende, *dat een Kusje is, als of yemand gestremde Nektar, en die tot Lippen geronnen was, kuste; onmogelijk is het, dat hy'er oit van sow kunnen versadigt worden, ja in teegendeel, hoe hy'er meer van drinkt, hoe sijn borst des te feller sal aanbranden.*' (fol. 4r-v). Na de drempeldichten begint de bundel *Fidamants kusjes*, met op de eerste pagina meteen weer een Grieks citaat. Ook het tweede deel van de bundel, *Fidamants minne-wysen* aan *Celestijne* begint weer met een Grieks citaat. Het derde deel, *Fidamants by-rymen* an en van *Celestijne*, wordt ook voorzien van een Grieks citaat. Op p. 332 staan een paar Griekse lettergrapjes. De auteur kent, ook gezien zijn ontmaskering van het plagiaat van Blasius (zie hiervoor), deze bundel kennelijk meer dan goed.

²⁵⁵ Moesman Dop samen met enkele andere leden of sympathisanten van Nil.

²⁵⁶ deluwachtigh: bleek.

²⁵⁷ galgleer: galgladder.

²⁵⁸ Carmosijn: rood.

²⁵⁹ De apotheker Joannes Antonides van der Goes was op dit moment een actief lid van Nil.

²⁶⁰ Thomas Asselijm (zie het *Sleuteltje*).

²⁶¹ *Sleuteltje*: 'Die vander jeught aan zeer veerdig is geweest, verst. *Dop*'. Verwijzing naar zijn uitzonderlijke begaafdheid op jeugdige leeftijd. Hier wordt gezegd dat Dop al op jonge leeftijd tegen betaling liefdesgedichtjes voor anderen schreef.

²⁶² soo: wanneer.

²⁶³ gerieft: geholpen.

²⁶⁴ *Sleuteltje*: 'Verstaan hebbende dat *Nil volentibus arduum* het Huwelik van, verstaat *Dubbels*'. Pieter Dubbels. Dubbels was kennelijk bezig aan de vertaling van Philippe Quinaults *Le mariage de Cambise*, maar toen hij hoorde dat Nil het stuk ook alvast onder handen had genomen, zag hij ervan af. Dit stuk is echter nooit verschenen. Nil zou eind 1670-begin 1671 zijn *Tooneelspel zonder tooneelspel*, een bewerking van Quinaults *La comédie sans comédie*, flink aanpakken in *Antwoordt op het Voor- en Nabericht, By de Antigone gevoegt* (1670). De *Pennekrijgh* verscheen vóór deze reactie van Nil.

²⁶⁵ alteratie: ontsteltenis, grote schrik.

²⁶⁶ Dubbels was als edelsmit waarschijnlijk vaak in de beurs te vinden, waar zich destijds de diamanthandel afspeelde.

²⁶⁷ *Sleuteltje*: 'Wat lager, twe Heren, verstaat *Meyer* en *D. Lingelbag*'.

²⁶⁸ Lingelbachs *De liefde van Diana en Endimion* (1669) en Meijers *Gulde vlies* (1667) waren beide verschenen bij Schouwburgdrukker Lescaijle. Hoewel de recettes van *Diana en Endimion* bovengemiddeld waren, werd het stuk al na vijf opvoeringen van het repertoire verwijderd. De laatste opvoering was op 9 juni 1670.

Na twaalf openbare en drie besloten opvoeringen werd *Gulde vlies* na juni 1670 niet meer opgevoerd, hoewel de recettes van het grootste deel van de opvoeringen zeer hoog waren geweest. Op 12 juni was de laatste voorstelling.

twee Hoofden²⁶⁹ soo onhoflijck wiert onthaelt, doch na die tijt hebben sy oock contra Collegium²⁷⁰ tot den Boeckverkoper *Gaesbeeck* gehouden, en dat kleyne voorhuysje van *Aeltje*²⁷¹, en des selfs trampe- [14] laers²⁷² voor *Anathema*²⁷³ verklaert, en *Ian van den Bergh*, als de eer van hunne Poëzy te drucken niet waert, van die schoone Calandisie²⁷⁴ berooft: die daer door oock (mits het sterck aendringen van sijn vrouw) tot die vunse materie van lof, en Laster-schriften van den Heer Labadie²⁷⁵ te drucken, vervallen is: doch het heeft met sijn eerste meesters noch eenige gemeenschap, want die alsoo wel als Labadie noch een tijt te moet sien, daer de rechtsinnige Poëten, als by hem de vromen het ventje sullen in speelen²⁷⁶. Igut hoe sullen sy dan dat andre gorlegoi²⁷⁷ geesselen, en brantmercken; doch datz te plat, en te eenvoudigh gesproocken, hou daer dan²⁷⁸, dat sal Poëtz zijn, folteren, prangen, knevelen. Dan sullen sy met *Homerus* by de tast een kroes vegen²⁷⁹, en met *Virgilius* een verkeertje leggen²⁸⁰, ja soo *Mecaenas* aen *Horatius* maer gelt verschafft dat hy by een eerlijck geselschap mach komen, geen Passedici²⁸¹ noch Rafeltjes²⁸² sal dan te hoogh zijn, dan sal het tot noch toe bekende Luy-lecker-lant maer een mager Hessen-lant²⁸³ by dit Poëtse Paradijs zijn, dan sal

²⁶⁹ Over welke twee hoofden het hier gaat is niet met zekerheid op te maken, maar het ligt het meest voor de hand dat het Meijers grootste vijanden binnen dit gezelschap, Simon Engelbrecht en Joan Blasius, bedoeld zijn. Blasius was, samen met Ferdinand de Molde bij de verkiezingen in juli 1670 tot schouwburgregent gekozen. Zowel het *Ghulde vlies* als *Diana en Endimion* werden in juni 1670 voor het laatst opgevoerd. Hoewel de stukken veel publiek hadden getrokken, werden ze uit naijver van het repertoire genomen door toedoen van de twee hier bedoelde hoofden. De auteur van het pamflet moet goed op de hoogte zijn geweest van de besluiten die in augustus genomen werden met betrekking van de programmering van het seizoen 1670-1671.

²⁷⁰ contra Collegium: een vergadering tegen die van degenen die bij de boekhandel van Lescailje wordt gehouden.

²⁷¹ De boekhandel van Lescailje.

²⁷² trampelaar: iemand die voortdurend in- en uitloopt.

²⁷³ anathema: vervloekt.

²⁷⁴ calandisie: klandizie.

²⁷⁵ Jean de Labadie (1610-1674) was een Franse ex-jezuïet, die na een aantal conflicten zich bekeerde tot een vorm van protestantisme, die vond dat het einde der tijden nabij was en dat alleen wedergeborenen zouden worden gered. In 1666 werd hij predikant in de Waalse gemeente te Middelburg, waar hij na conflicten in 1669 weer werd afgezet. In 1669 vertrok hij naar Amsterdam, waar zijn huisgemeente zich ontpopte als sekte, die zich van de wereld af keerde. Er werd van verschillende kanten fel op deze sekte gereageerd. De vrouw van Johannes van den Bergh, de tweede drukker van *Nil volentibus arduum*, Joanna Wastelier, kwam uit een Waalse familie. Dit zal de reden zijn dat door Van den Bergh een aantal theologische werken uit die kring waren uitgegeven. Het ziet er naar uit dat Joanna Wasteliers rond 1670 aanhangster is geworden van Jean de Labadie, toen deze zich in Amsterdam bevond. In juli 1670 gaf Van den Bergh *Ken-teecken en vande wedergeboorte* van Henricus Schluter (Heinrich Schlüter (1647-1675), een Duits proponent, die Labadist was geworden) uit. Aan het boek heeft Anna Maria van Schurman, een bekend Labadist, een gedicht bijgedragen, 'Mijn Heer, en hoog-geëerde en geliefde neef' (fol. [E8v]-[F8r]). Eveneens in juli 1670 zag De Labadie's *Points fondamentaux de la vie vrainant chretiene* het licht bij Van den Bergh. In september en oktober 1669 waren al twee Labadistische werken door Van den Bergh/Joanna Wastelier uitgegeven. Een flink gedeelte van het fonds, eerst uit de kring van de Waalse gemeente en vervolgens van de Labadistische gemeenschap, van Van den Bergh was feitelijk door zijn echtgenote binnengehaald. Dat Nil hem vanwege zijn Labadistische uitgaven aan de dijk zou hebben gezet, is dus nogal vreemd, gezien de momenten waarop deze uitgaven het licht zagen. Precies daar tussen in werden de twee Nil-drukken, Buysero's *Astrate* en Nils *De gelijke tweelingen*, uitgegeven. Zie: Geesink, 'Joannes van den Bergh en de messieurs Nil volentibus arduum' (<https://goo.gl/ml2RiK>).

²⁷⁶ De Labadie heeft met 'zijn eerste meesters' (Nil) nog enige overeenkomst, omdat beide partijen, de rechtzinnige poëten evenals de vrome lieden, naar een tijt uitkijken, waarin zij het voor het zeggen zullen hebben.

²⁷⁷ gorlegoi: schelmen, tuig.

²⁷⁸ hou daer dan: vooruit dan maar.

²⁷⁹ vegen: leegdrinken.

²⁸⁰ een verkeertje leggen: een bordspel spelen.

²⁸¹ passedici: Passe dix, dobbelspel.

²⁸² rafeltjes: rafelen, met drie dobbelstenen werpen. In het tegen Nil gerichte pamflet *Koeckoeex-zangh [...]* uit 1677 wordt het genootschap omschreven als 'een Poetisch Paradys van een Verkeertje, Passedici, en Rafeltje

men geen ringen te plant laten daer men eens vrolijk is, noch snicken na een dronckje wilde Paerde-pis²⁸⁴ (alias) *Hippocrene*²⁸⁵: maer men sal oprecht Muse-water²⁸⁶ al in Spawaters Kannotjens gereet geset, voor het drincken kunnen kopen. In al dese vreugt is het noodigh dat men den brijende²⁸⁷ Advocaet²⁸⁸ in scherpt dat hy voor al na het Kannotje van *Melpomene*²⁸⁹ soeckt, op dat, daer hy altijd na heeft getraght, magh bekomen; namelijk dat hy sou kunnen Treur-vaersen schrijven, die de menschen konden hooren dat Treur-vaersen waren, sonder dat men het daer behoefde by te schrijven. Dan sal doch al genoegh ick mocht met den Heer Labadie en dese Heeren in den geest opgetogen worden, best die tijt met de Iootzen Messias (die mogelijk eerstdaeghs op een entjen Kaers, of met een Tonneels vliegh-tuygh staet over te komen) afgewaght²⁹⁰, en wy weer daer wy laest gebleven waren, ontrent *Lescaljes* winckeltje, daer ick [15] onlangs in een Spel aen de venster lesende lustigh hoorden uytvaren tegens *Nil volentibus arduum*; doch dat best was, daer wasser geen van die, aengaende haer extraxien, dat sloegen sy over, als by haer selven wel wetende dat kael en gesont te zijn twee faculteyten en bewijzen van goede soorten waren: en datter derhalven onder dat Collegie waren die men aen haer groote goederen wel sien kon dat geen goede Poëten waren: maer wat haer schriften belangden, die mosten eens door of in den beugel. Het beste dan dat in al *Lingelbaghs* schriften was, was de kunstige copije na sijn Broeders Doolhof²⁹¹; bysonder daer de Engeltjens dalen, ende die stijve Herdertjens haer verwonderen; doch het was die Heer te vergeven, alsoo hy doen noch niet met de stralen van *Nil volentibus arduum* verlicht was²⁹²; hy hadde oock voor hem te sien, dat (mits sijn harsenen door sijn korte hals wat dicht aen sijn maeghpijp lagen) sy niet quamen uyt te sacken, oock twisten zy of dat Collegie van dat kleyne

met een pypje door den hoet in de mont' (p. 7), als een stelletje dobbelaars, gokkers. Ook hier is het opvallend dat de pamflettist in 1677 de woorden uit de *Penne-krygh* vrijwel letterlijk overneemt (zie ook noot 137).

²⁸³ Hessenland is het stamland van de batavieren.

²⁸⁴ Paerde-pis: slap bier.

²⁸⁵ Hippocrene (Paardenbron) was een bron op de Helikon, die de muzen en Apollo (en dus de dichters in het algemeen) in dichterlijke vervoering bracht. Een slokje uit de bron geeft dichterlijke inspiratie.

²⁸⁶ Musewater: nectar, de drank van de goden.

²⁸⁷ brijende: brouwende.

²⁸⁸ *Sleuteltje*: De breyende Advocaat, verstaat *Pels*'.

²⁸⁹ Melpomene: muze van het treurspel.

²⁹⁰ Rond 1666 was een Joodse messias, Sabbatai Sevi, actief, die het einde der tijden voorspelde. Dit leidde in heel Europa en het Midden-Oosten tot grote opwindning onder de joden. Toen het einde der tijden uitbleef, leidde dit bij een breed publiek tot lachlust. (zie Freely 2005).

²⁹¹ *Dool-Hof* ([ca. 1660]) is een bewerking van Van der Passen, *Den nieuwen en vermaeckelijcken dool-hof* ([ca. 1650]). De teksten zijn geheel herschreven en gelardeerd met gedichten. De tweede vertoning betreffende Ferdinandus IV, Roomsche keyser is er bijvoorbeeld uitgesloopt. Er zijn nieuwe vertogen opgenomen en anderen weggelaten. Het afsluitende *Eer-dicht, over de konstighe wercken die in den Nieuwen Dool-hof op de Roose-gracht, by de derde brugh, gepractiseert zijn door David Lingelbach van Francfort* is aangepast aan de nieuwe vertoningen. Op [B4]verso-[C1]recto staat *De seste vertooning in het spel*. Hierin komen de engeltjes en de herdertjes voor, waarop hier bedoeld wordt. Het prentje is dezelfde als van de achtste vertoning van het eerdere boekje.

²⁹² Lingelbach had in 1660 nog niets gepubliceerd. Zijn eerste publicatie was het treurspel *Appollonius, koningh van Tyrus*, dat in 1662 anoniem bij Jacob Vinckel verscheen en nooit werd opgevoerd. In de opdracht aan Anna van Hooren, de echtgenote van oud-burgemeester Cornelis van Vlooswyck, deelt hij mee dat het stuk niet van zijn hand is, al blijft zijn rol in deze onduidelijk: 'door den Poëet (vermidts syn vertreck) my ter hand gestelt, voere ick nu ten Treur-toneele: [...].' In 1664 debuteerde hij bij de Schouwburg met het treur-blij-eindend stuk *De spookende minnaar*, een bewerking van Philippe Quinault, *Le fantôme amoureux* (1659), dat een bewerking was van Pedro Calderón de la Barca, *El galán fantasma* (1635). Lingelbach maakte deze bewerking op basis van een vertaling van Simon Engelbrecht. Het stuk zou regelmatig worden opgevoerd. In de opdracht aan de regenten van de Schouwburg noemt Lingelbach dit stuk zijn eersteling. Zijn treurspel *De liefde van Diana en Endimion* (1669) naar Gabriel Gilbert, *Les amours de Diane et Endimion* (1657) zou na vijf opvoeringen in februari 1669 en één opvoering in juni 1670 van het repertoire worden verwijderd (zie noot 221).

Lingelbach zou door Nil vanaf het begin worden ingeschakeld bij hun bewerkingen van de toneelstukken, die op de Schouwburg werden opgevoerd.

Doctertje²⁹³ nut kon hebben of niet. D'een seyde, dat hy een goet Poëet was: doch de ander oordeelde dat hy alleen daer toe was, om Pedel²⁹⁴ te zijn, en des schrijvers penne te versnijen; Oock verhaelden zy dat den schrijver²⁹⁵ (als hebbende goede kennis van papieren) haer altijd de fijnste en beste Narre-kappen in vollen overvloed leverde, en op dit seggen quam het Doctertje met sijn Seconde²⁹⁶ in, doe meenden ick Orakelen, en het mergh der Dight-konst te hooren: maer de Limoen-meysjes²⁹⁷ over de deur begonnen te roepen, Daer sijn, daer sijn die rammelaers²⁹⁸ al weer, die daer gisteren soo keven, dit deed die Heeren en my vertrecken. Ider denck of ick niet bedroeft was dat ick dat konstigh gespreck, my soo lief als hondenvloyen, en elck soo nut als langh-vergaerde raggebellen, niet quam te hooren.

Sluytelijck heb ick verstaen dat *Nil volentibus arduum* nu niet behoeven meer verlegen te sijn waerse met haer Spellen heen sullen, also den Heer die den *lapis Philosophorum*²⁹⁹, so hy seyt gevonden heeft, en by gevolge Gout als slijck, haer Plaets en Tonelen en sijn Leerlingen tot Speelders sal verschaffen³⁰⁰, doch gelieft wel te verstaen dat sijn *lapis Philosophorum* van die soort is, daer Keyser Karel de lieden in haer deur wou voor *uyt den diepten ô Heere*³⁰¹ doen singen.³⁰²

²⁹³ *Sleutelje*: 'Het kleyne Doctortje, verstaat *Koppenol*'. Anthonius van Koppenol (1645-1677) was arts.

²⁹⁴ Pedel: bode.

²⁹⁵ *Sleutelje*: 'De Schrijver, verstaat *Vincent*'. Ysbrand Vincent (1641-1718) was sinds 1666 als vennoot van zijn broer Levinus papierimporteur. In 1675 ging Vincent naar Frankrijk om in Angoulême papiermolens te leiden om de kwaliteit van het papier te waarborgen, omdat er o.a. klachten over waren gekomen van Anna Goos, de weduwe van de Antwerpse drukker Balthasar Moretus, de belangrijkste klant van de Vincenten. Ysbrand zou tot de herroeping van het edict van Nantes in 1685 in Angoulême blijven. Hij moest toen Frankrijk verlaten om godsdienstige redenen. Hij was zeer waarschijnlijk doopsgezind.

²⁹⁶ Seconde: secondant.

²⁹⁷ Limoen-meysjes: limonademeisjes, hoertjes.

²⁹⁸ rammelaers: vrouwenjagers.

²⁹⁹ *Sleutelje*: 'Den Heer die de *lapis philosoph.* verstaat *F.vanden Ende*'. De *lapis philosophorum* of *steen der wijzen* is in de iactrochemistrie (in de 16^e en 17^e eeuw het chemisch onderzoek voor medische doeleinden, vooruitlopend op de moderne wetenschap der chemie en nauw verwant aan de alchemie) een legendarische substantie, waarvan verondersteld werd dat het in staat was gewone metalen in goud te veranderen, meestal een steen. Franciscus van den Enden (1602-1674) had van 1652 tot 1670 de leiding over een door hem opgerichte private Latijnse school aan het Singel in Amsterdam, die al gauw een goede naam verwierf en daardoor ook bezocht werd door kinderen van kooplieden en magistraten. Hij was de leermeester van Spinoza, die na diens verbanning uit de joodse gemeenschap in 1656 in de kring van Van den Enden en zijn school werd opgevangen. Lodewijk Meijer en Joannes Bouwmeester behoorden tot deze kring. In 1670 vertrok Van den Enden naar Parijs, waar hij betrokken raakte bij een samenzwering tegen Lodewijk XIV. Hij werd op 27 november 1674 op de Place de la Bastille opgehangen. Tijdens het proces, dat hieraan voorafging, heeft hij verklaard over de *lapis philosophorum* te beschikken (Mertens 2012, p. 27, noot 91).

³⁰⁰ Hier wordt beweerd dat Van den Enden aan *Nil volentibus arduum* zijn school aanbood als theater voor de opvoering van hun toneelspelen, waarbij de leerlingen als acteurs konden optreden. Toneelspel, ook in praktische zin, was een onderdeel van de lesmethodes van Van den Enden. Dit is overigens de enige plaats waar deze bewering, voor zover bekend, wordt gedaan.

³⁰¹ Psalm 130 *De Profundis clamavi ad te Domine (Vanuit de diepten roep ik tot u, Heer)* wordt gebeden voor overledenen. Karel V stond als katholiek vorst bekend om zijn scherpe afwijzing en vervolging van opvattingen, die niet zuiver in de katholieke leer waren.

³⁰² Zijn bewering dat hij de steen der wijzen zou hebben gevonden is net zo misdadig als wanneer men na bedrog gepleegd te hebben failliet is gegaan. Men zou net als zo'n bankroetier moeten worden opgehangen in zijn eigen deur. Dit is een verwijzing naar Bredero's *Moortje*, een bewerking van Terentius' *Eunuchus*. Dit stuk was op 7 maart 1669 weer opgenomen in het vaste repertoire. Het betreft de verzen 521-522: Als dese Koop-luy doen, diemen naa 's Keyzers kuer / Souw hanghen by de keel, dat in haar eyghen duer (Bredero, *Moortje* (1984). vs. 521-522, waar het verwijst naar het plakkaat tegen bankroetiers, verordonneerd door keizer Karel V). Ook in Bredero's *Klucht van de koe*, vs. 43-44: 'Doch Keyser Karel die stelden daer tegen een keur; Datmen sulcke Dieven sou hangen in haar eygen Deur' (Bredero, *Kluchten* (1971), op p. 217 tekent Jo Daan hierbij aan: 'Deze Keur werd door Karel V uitgevaardigd op 7 okt. 1531 en later bevestigd bij het Eewich Edict van 4 okt. 1540. Volgens het Groot Placaet-Boeck (I, 315) behoorde het tot de taak van de rechters 'te procederen ende doen procederen tegens de voorsz Banckerouten ende Fugitiven, ende die te doen pugnieren ende brengen ter doot

Elck sie nu of dit geen dingen zijn daer men soo om behoort te iveren³⁰³, en daer lyden³⁰⁴ van kennis haer soo hoorden mee te moeyen, als of het eerstdaeghs voor een algemene belijdenis sou afgekundicht werden. Niet dat wy de Dight-konst misprijsen, maer dat kinderachtige, en voorbarige³⁰⁵ iveren, 't welck in plaets van de Dight-konst in waerde te brengen, de selve by luyden van minder kennis belachelijck, en by luyden van meerdere wetenschap verdaght maeckt, haten³⁰⁶ wy; en sullen een Poëtz *ave Maria*³⁰⁷ tot besadigingh³⁰⁸ der wederzijtsse hersenen uytstorten.

Slotvignet: de Generaliteitsleeuw³⁰⁹

mette koorde'. De herkomst van deze Keur was in 1612 blijkbaar nog bekend.'. De kunstwinkel, die Van den Enden had vóór hij zijn Latijnse school oprichtte, werd op 12 september 1652 failliet verklaard. Een sneer naar dit algemeen bekende feit is hier niet uitgesloten.

³⁰³ daer men soo om behoort te iveren: waarover men zich zo druk moet maken.

³⁰⁴ lyden: lieden.

³⁰⁵ voorbarige: overhaaste.

³⁰⁶ haten: verafschuwen.

³⁰⁷ een *ave Maria*: een weesgegroetje (rooms-katholiek taalgebruik). De auteur zegt, ironisch, voor beide partijen te zullen bidden.

³⁰⁸ besadigingh: bedaring.

³⁰⁹ Zie over de leeuw met zeven pijlen: http://www.hubert-herald.nl/Zevenprovincien.htm#_ednref10 en http://nl.wikipedia.org/wiki/Wapen_van_het_Koninkrijk_der_Nederlanden#Oorsprong_van_de_onderdelen_-_Republiek_der_Vereenigde_Nederlanden. Het standaarddevies van de leeuw is *Concordia res parvae crescunt, Discordia maximae dilabuntur* (De kleinen groeien door eendracht, de grootsten gaan ten onder door tweedracht). Deze spreuk is ook toepasbaar op de situatie op de Schouwburg.

2
NIEUWE-
JAERS - GIFT,

Aen

Nil volentibus arduum,

en

E. B. I. S. K. A.

T'AMSTERDAM,

By *Thomas Vredeman*, in de jonge Olijf-tak, 1671.

**NIEUWE –
JAERS – GIFT,**

Aen

Nil volentibus arduum,

en

E. B. I. S. K. A.

[vignet]³¹⁰

T'AMSTERDAM,

By *Thomas Vredeman*, in de jonge Olijf-tak, 1671³¹¹.

³¹⁰ Adam en Eva worden uit het Paradijs verdreven; wie van beide partijen weer begint te ruzieën zal uit het 'Poëtsche Paradijs' verdreven worden (zie p. [11] van dit pamflet).

³¹¹ De *STCN* vermeldt alleen het exemplaar UB Leiden 1098 F 3:2; de uitgever en het uitgeefadres komen alleen bij dit pamflet voor en zijn dus duidelijk gefingeerd. De 'jonge Olijftak' staat voor vrede en verzoening.

NIEUWE.-
JAERS – GIFT,
Aen
Nil volentibus arduum,
en
E. B. I. S. K. A.
*Redeunt Saturnia Regna.*³¹³

Wy hadden (*Lach-lievende Leser*) uw schoen op Sinter Klaes avont al voor ons bedt verwacht, doch alsoo wy die niet vernomen, en echter een milden aart hebben, soo sullen wy u een *NIEUWE-IAERS-GIFT* uyt een vrye wil laten toekomen.

Insiende dan dat *Nil volentibus arduum* geweldigh tegen *N.N.* en *E.B.I.S.K.A.*³¹⁴ uytvaren, en beesigh zijn om uyt te vinden wat dese letteren beduyden; soo hebben wy, om oock niet voor een Naem-verswijger³¹⁵, Pallas beest³¹⁶, of Druckers [4] jongen³¹⁷ uytgescholden te worden, goet geoordeelt met onse Naem, of ten minste met een spreuk te velde te komen. Wy sullen dan den tytel der zee-soldaten³¹⁸ aennemen, en schryven,

*In utrumque paratus.*³¹⁹

Virg. Aen. lib.2.

³¹² De pagina's zijn ongenummerd; nummering aangebracht door ons.

³¹³ Vergilius, *Eclogae*, boek IV, vs. 6: de Gouden Eeuw van Saturnus' regering keert weer. Evenals *Paulò majora caenam*, dat in *Poëtae Heautontumorumenoï* wordt aangehaald, afkomstig uit de beroemde vierde *Ecloga* van Vergilius, die in één van de oudste codices wordt omschreven als 'saeculi novi interpretatio' [i.e. de verklaring van een nieuwe wereldorde].

³¹⁴ In: *Antwoordt op het Voor- én Nabericht. Neevens een dichtkundig onderzoek op het tooneelspel zonder tooneelspel, dat op de schouwburg vertoont wordt*, 1670. *Poëtae Heautontumorumenoï* verscheen vóór deze reactie van Nil.

³¹⁵ In het *Antwoordt op het Voor- en Nabericht*, p. 3-4 doet Nil een poging de afkortingen te verklaren. Zij verwerpen de oplossing dat de zes letters E.B.I.S.K.A. elk zouden staan voor de naam van een Schouwburgregent, omdat er letters tussen zitten die niet op een regent kunnen worden toegepast. Zij wijzen Thomas Asselijn aan als degene die zowel zich verschuilt achter N.N als E.B.I.S.K.A. en zijn eigen naam daarmee verzwijgt.

³¹⁶ Pallas beest: de uil. Hier pejoratief: dom persoon.

³¹⁷ In het onderdeel *Dichtkundig onderzoek op het Tooneelspel zonder Tooneelspel* tracht Nil de letters W.R. te verklaren: 'Maar de Overzetter, Berijmer, of Drukker spreekt, of zo men wil W.R. die de bekendmaking op de volgende zijde ondertekent. Welke letteren wy gelooven te beduiden, WY REGENTEN, als daar opslaande, indien zy andersins niet zyn de voorste letters van de naam van de Druckers Jongen.' (p. 31). De tekst waarnaar Nil verwijst staat in Pieter Dubbels opdracht aan de 'Konstlievende lezer' en luidt: 'MEN acht het noodigh U E. bekend te maken, dat dit Spel, bestaande in vijf Spelen, al voor twaalf jaren is gerijmt door den vermaarden Franschen Tooneeldichter QUINAULT, en toen gedrukt en uytgegeven, en met alle de Machines, oft Konst- en Vlieghwerken, te Parijs, met grooten toeloop en behagen der Aanschouwers, vertoont. Dit behoort U E. bekend te zijn, om alle misverstanden voor te komen; en niet om iemand in 't minste te beledigen. Leest en ziet met oordeel en vermaak t'uer verbetering, en Vaart wel. W.R.' (Dubbels, *Tooneelspel zonder tooneelspel* 1671, p. [4]).

³¹⁸ De zeemacht voert van oudsher de spreuk *Semper paratus pro justitia*.

³¹⁹ Op beide voorbereid, beide partijen tot dienst. Ook: zowel bereid om oorlog te voeren als om de vrede te bevorderen. De spreuk is afkomstig uit Vergilius, *Aeneas* boek II, vs. 61.

Dat is:
Ten wederzijden bereyt.

't welck waerlick alsoo valjant³²⁰ is als *Nil volentibus arduum*, schoon het (gelijck het hare) behendigh ontleent, of liever, eerlick gestolen is: want alleen letters te schrijven³²¹, dat's ham sonder mostaert, en geen Manne- (ick laet staen Poëte-) kost. Nu behoefmen niet te vragen, wat dat Leeuwte met sijn pijltjes beduydt. Waerom wy het plaetje, hier voor aen, veranderen; sal lager volgen. Of de PENNE-KRYGH door een uyt *Nil volentibus arduum* ghemaect is ofte niet, twijffelt vry: maer dit hebbe Ick ghemaect, en wie die Ick is, dat weet ick seer wel: maer hou jey hem voor *in utrumque paratus*. Derhalven hoeftmen op het Collegie³²² malkander geen Poëtse eeden³²³, noch op de Hoofde-kamer³²⁴ meer *de Duyvel haelme*³²⁵, gelijck ick selfs gehoort heb, af te vorderen³²⁶.

* *Dit hebben wy den bescheidene Lezer bekent willen maken, om niemant in 't minste te beledigen, maar alle misverstanden nu en in het toekomende voor te komen.* [Onderaan de pagina vermeldt de auteur de vindplaats: *Pag. 45. In het Oordeel op 't Spel sonder Spel.]³²⁷

Ick kan geen woorden (die zin-rijck genoegh zijn) uytvinden, om het tegenwoordige Jaer te [5] verwelkomen, en die deughdelicke maendt van December te bedancken; also ick in de laetste de beginselen van de tegenwoordige Eeuw heb sien opkomen. Laet de oude Dichters van haer Saturnus-Eeuwte³²⁸ wat heen praten, daer een leeuw met een jongetje speelt, en de tyger met de schapen gras eten: wy beleven andere vergulde gouwe tyden; want wy sien dat kijvende Dichters vreedsamelick in 't Winckeltje³²⁹ komen, ja dat sy te samen Kastanjes, en alsoo daer eenige zijn die liever Aerd-akers³³⁰ eten, Aerd-akers koopen, en malkander de murwste³³¹ al afgeschilt voorleggen, 't welck wat anders is als met leeuwte's of tygertjens te spelen. O degelijcke December! wat heb je de *Iuwelier*³³² sijn mijmery verlicht! De Man kan lacchen, dat hy in het heele Iaer van 1670. niet heeft konnen doen: oock sal hy nu sijn *Huwelijck van Cambises*, dat hem soo vaeck de koorts heeft op 't lijf gejaegt, vrymoedigh mogen voort maken: want schoon 't *Nil volentibus arduum* al na komen te maken, soos al dat soo leersaem en broederlick geschieden, dat sy daer een vaste vrye plaets

³²⁰ alsoo valjant; net zo deugdelijk.

³²¹ Zoals E.B.I.S.K.A. doet.

³²² *Nil volentibus arduum* noemde zich in het begin Collegie. Zo werd het ook door anderen genoemd.

³²³ In *Antwoordt op het Voor- en Nabericht, By de Antigone gevoegt* ontkent Nil in alle toonaarden dat iemand van Nil *Poëtae Heautontumorumenoi* geschreven zou hebben, en zij zijn 'derhalven gereedt [...], om, zo'er iemandt onder ons Gezelschap mogte zijn, die, buiten onze kennis, daar of raadt of daadt toe gegeven hadde, den zelve terstondt dat te ontzeggen, en ons licchaam van zo verdorven lidt te zuiveren.'

³²⁴ De kamer in de Schouwburg, waar de hoofden bijeenkwamen en vergaderden.

³²⁵ De duyvel hael me: krachtterm aan aan te geven dat hij de waarheid spreekt.

³²⁶ Af te vorderen: te eisen.

³²⁷ Dit is de laatste zin van *Antwoordt op het Voor- en Nabericht, By de Antigone gevoegt*.

³²⁸ De Gouden Eeuw van Saturnus, een eeuw van voorspoed en geluk. De Saturnalia, het feest dat in Rome werd gevierd te herinnering aan deze eeuw, werden gehouden van 17 tot 19 en later van 17 tot 24 december. Aan deze ideale tijd wordt gerefereerd met een in het kader van dit pamflet speelse verwijzing naar Jesaja 11:6-8: "En de wolf zal met het lam verkeerren, en de luipaard bij den geitebok nederliggen, en het kalf en de jonge leeuw en het mestvee tezamen, en een klein jongskens zal ze drijven; de koe en de beerin zullen tezamen weiden, hare jongen zullen tezamen nederliggen, en de leeuw zal stroo eten gelijk de os; en een zoogkind zal zich vermaken over het hol van eene adder, en een gespeend kind zal zijne hand uitsteken in de kuil van de basilisk [mythisch reptiel]". Laten die van *Nil volentibus arduum* en die van E.B.I.S.K.A. hun ruzies terzijde schuiven en vreedzaam samen verder gaan.

³²⁹ De boekhandel van Schouwburgdrukker Jacob Lescaillje.

³³⁰ Aerd-akers: knolwortels, aardnoten, eikels.

³³¹ murwste: zachtste

³³² Pieter Dubbels.

door in de Back³³³ sullen verdienen.³³⁴ Het kleyne Doctortje³³⁵ (dit is seker geen kleyntje³³⁶) is tot *Intelligentibus*³³⁷ wel een half uur sonder kijven gheweest. De Verdediger der Konings Bruyt³³⁸ heeft nu oock sijn gal uytgespogen, en is soo goedtaerdigh geworden, dat hy sijn ingewants ingewant wel voor de vereenighde Liefhebbers ten besten wil geven: doch dese verdediging sou een onkundige wel voor opgewarmde hutspot met wortelen aensien; maer een kenner siet het aen voor worde- [6] len, verrijckt met hutspot. De man met sijn Slagtanden³³⁹ bedeckt sijn bijters soo met sijn lippen, dat hy nu wel een zuygh-hontjen lijckt, daer hy eerst wel voor het qua beest³⁴⁰ in Pirus en Thisbe sou hebben konnen spelen.

Maer daer komt my een Poëts vlaeghjen op den hals: 't is of ick oock van de weer-omstuyt wat Poëts wert; kom dan al ghy Sangh-susters en Liefhebbers, hef met my aen een Nieuwe-jaers-ghesang, soo schoon gerijmt dat ick selver niet wist dat ick het soo moy kon.

Op de Wijze,
De Starre ging voort, wy volgde.³⁴¹

1.

*Het Nieuwe Iaer de vreughde vermeert,
De Bocken zijnder in Schapen verkeert.*

*Bis.
Bis.*

2.

*Men gaet'er nu Aeltjens deur³⁴² niet voorby;
Of siet'er de Dichteren sy aen sy.*

³³³ Back: het gedeelte op de begane grond van de Schouwburg, gelegen vóór het toneel.

³³⁴ Dubbels was kennelijk bezig aan de vertaling van Philippe Quinaults *Le mariage de Cambise*, maar toen hij hoorde dat Nil het stuk ook alvast onder handen had genomen, zag hij ervan af (*Poëtae Heautontumorumenoï* 1670, p. 13). Dit stuk is nooit verschenen. Nil had eind 1670 in hun *Onderzoek op het Tooneelspel zonder Tooneelspel* zijn *Tooneelspel zonder tooneelspel*, een bewerking van Quinaults *La comédie sans comédie*, al flink aangepakt.

³³⁵ Dr. Lodewijk Meijer, die is 'kort en gedrongen van gestalte, van een zeer spotachtigen en raljanten aard' (Meinsma 1896, p. 235).

³³⁶ dit is seker geen kleyntje: hier moet je niet te licht over denken.

³³⁷ *Intelligentibus*: voor degenen die het begrijpen, de goede verstaanders. Hier is de tegenhanger van de boekwinkel van Lescaïlje, waar de Schouwburgauteurs samenkwamen, de winkel van Van Gaasbeeck bedoeld, waar de leden van Nil samenkwamen. Vergelijk in *Poëtae Heautontumorumenoï*: 'doch na die tijd hebben sy oock contra Collegium tot den Boeckverkoper *Gaesbeeck* gehouden' (p. 13). De gebroeders Gaasbeeck, waarvan Adriaan in Amsterdam zat en de uitgever van Nil was ten tijde van dit pamflet, gebruikten regelmatig een vignet met als tekst *Intelligentibus*. In 1672 werd als uitgeversadres bij *Sleutel, ontsluitende de boecke-kas van de Witte bibliotheek, met sijn appendix, waer in de duystere namen der boecken klaerlijck werden vertoont en bekent gemaect* opgegeven: Nil Volentibus Arduum, voor *Intelligentibus*, 1672.

³³⁸ Lodewijk Meijer

³³⁹ Simon Engelbrecht

³⁴⁰ beest: de leeuw die in het verhaal over Pirus en Thisbe uit Ovidius' *Metamorphosen* Thisbe zou hebben opgegeten maar slechts haar sluijer in zijn met ossenbloed besmeurde bek had gehad, waardoor Pirus zelfmoord zou plegen in de veronderstelling dat Thisbe door de leeuw zou zijn verscheurd. Op 3 juni 1669 was de klucht *Pyramus en Thisbe, ofte Boertig treurspel* van A.B. de Leeuw in première gegaan, waarin de leeuw figureert. In dit stuk voeren rederijkers het drama van Pirus en Thisbe op. De leeuw ziet er dusdanig uit dat een toeschouwster opmerkt dat ze op zijn borst hadden moeten zetten dat de acteur een leeuw voorstelt, want anders is hij als zodanig niet te herkennen (Leeuw, *Klucht van Pyramus en Thisbe*, 1669, fol. B3r).

³⁴¹ Regel uit een mondeling overgeleverd sterrelied dat op Driekoningen (6 januari) werd gezongen (Boekenoogen, 'Het sterrelied geparodiëerd.' In: *De navorscher* 44 (1894), p. 125). Men ging onder het zingen van een sterrelied en draaiend met een ster over straat, met de bedoeling het onheil af te wenden.

³⁴² Aeltjens deur: de boekhandel van Schouwburgdrukker Jacob Lescaïlje en zijn vrouw Alida Verwou. Deze bevond zich op de Middeldam (dat is de huidige Dam) op de hoek van de Vismarkt (zie volgende strofe) schuin tegenover de Nieuwe Kerk.

3.

*Niet om elcks schryven met schimpen te slaen,
Maer om te samen ter Vismart te gaen.*

4.

*Apollo is self op 't schellevis-feest,
Met Harrep en Krans³⁴³ genodight geweest. [7]*

5.

*Hef aen, hef aen een deftige dans;
Parnassus³⁴⁴ vaert weder in volle glans.*

6.

*Mnemosine³⁴⁵ walleght van Paerde pis³⁴⁶,
En sweert'er dat Hocchemer³⁴⁷ beter is.*

7.

*De laster, en logen, en haet, en nijt,
In banden van min, en vrientschap leyt.*

8.

*Wanneer den Winnaer sijn wapen neerleyt,
Met recht de verwonnene haet verbeyt.*

9.

*En seecker sy hebben al even veel
Gewonnen in al dit Dichte-krackeel.*

10.

*Den een met het schrijven na 't nieuw fatsoen,
Den ander met schreeuwen, en niet te doen.*

11.

*Na 't danssen so sullen sy vier, aen vier,
Van Pegasus³⁴⁸ werden gevoert van hier. [8]*

12.

*Of zijn de vleugels van Pegasus lam:
En zijnder sijn hacke-senuwen³⁴⁹ stram,*

13.

Soo sullen de Kinders van Heems haer Paert³⁵⁰

³⁴³ Krans: lauwerkrans. Apollo werd standaard uitgebeeld met harp en lauwerkrans.

³⁴⁴ Parnassus: ruig gebergte in Griekenland, dat het tehuis van Apollo en de negen muzen was.

³⁴⁵ Mnemosine: Griekse godin van het geheugen, vond de taal uit, moeder van de negen muzen, die Zeus bij haar verwekte.

³⁴⁶ Paerde pis: slap bier.

³⁴⁷ Hochheimer, een toentertijd zeer geliefde Rijnwijn.

³⁴⁸ Pegasus: het gevleugelde paard uit de Griekse mythologie, die met zijn hoef een bron sloeg op de Helicon. Wanneer iemand een slok van het water dronk, zou hij kunnen dichten.

³⁴⁹ hacke-senuwen: pezen, achillespezen.

Wel leenen tot dese Parnassus vaert.

14.

*'t Vereenigen van de dichters vermagh,
In d'Allemanack een Heyligen dagh³⁵¹.*

15.

*Komt negen Sustertjens³⁵² toeft'er niet langh,
Ons keele wert droogh door dit Gesangh.*

16.

Wy bidden, wy bidden be.....

*Wy souden hier wel plaets voor een Dichtkundig Ondersoek gelaten hebben,
maer wy willen geen nieuwe reden van schrijven geven, dewijle sy wat in
stilte zijn.*

Uytschey uytschey vrienden, de Liefhebbers mochten dencken dat je hier als Ratelwachten of Vuylnis-luy quaemt Nieuwejaers-gelt eysschen³⁵³, en ick voor my, hoewel ick noch maer een beetje Poeets ben, vaste liever een half daeghje te langer³⁵⁴: en jy vroom strijers bondt, geloof ick, liever je [9] slock-darm wat toe³⁵⁵, gelijk de *grootte Voddevaer*³⁵⁶ wel zeyde, dat hy wel maer eenmael daeghs wou eten, indien de andere reys onder de Liefhebbers wiert verdeelt.

Maer ick wou wel om een halfblancks³⁵⁷ Nieuwejaers-kaersjen dat die *geknevelde Advocaet*³⁵⁸ in Nova Sembla woonde, alsoo hy onlanghs seyde, *Sy zijn op een arghjen uyt*³⁵⁹, en van *Nil volentibus arduum is alsoo min voor ons, als voor de Trojanen van de Grieken, wat goets te hopen*: waer op dien Heer antwoorde, dat hy hem wel den ouden knecht sou houwen, ô dacht ick, vriendt dat's een quaet voornemen; want de Olde Knecht, is in Vrieslant Heyntje Pick³⁶⁰: doch ick wil hopen dat hy heeft gemeent den Ouden Knecht blijven³⁶¹, dat is, soo kints of geck als ick geweest ben. 't Was derhalven niet quaet, dat die *Geknevelde Advokaet, als een bedorve lidt*, van uw vereenight geselschap wiert afgesneden; alsoo hy daer maer op uyt is om alle vreedsame onderhandelingen tot *Intelligentibus, Carthesius*, en in 't *Winckeltje*³⁶², als elders meer, te verijdelen, en om verre te stooten.³⁶³

³⁵⁰ de Kinders van Heems haer Paert: het paard Beiaard van de vier Heemskinderen, een uitzonderlijk sterk en onstuimig dier.

³⁵¹ Heyligen dagh: feestdag, vrije dag.

³⁵² Sustertjes: muzen.

³⁵³ Evenals nu de krantenbezorgers nog doen, kwamen vele beroepsgroepen als vuilnislui en ratelwachten een fooi ophalen voor het nieuwe jaar. De gilden deden dit op koppermaandag, de eerste maandag na Driekoningen. Deze fooien werden voornamelijk verbrast.

³⁵⁴ De auteur vast liever nog een halve dag langer, voordat hij zijn geld gaat verbrassen.

³⁵⁵ bondt ... liever je slock-darm wat toe: bonden jullie slokdarm dicht: jullie zouden liever helemaal niet drinken en eten.

³⁵⁶ Ferdinandus de Molde (het *Sleuteltje* geeft G. de Molde). De kwalificatie *voddevaer* heeft betrekking op het feit dat De Molde een verwoed verzamelaar was. Hij was in 1670 tot regent van de Schouwburg benoemd.

³⁵⁷ Een halve blank is ongeveer drie stuivers. *Halfblancks* betekent hier dus 'goedkoop'.

³⁵⁸ Joan Blasius.

³⁵⁹ Zij hebben kwade bedoelingen.

³⁶⁰ Heyntje Pick: de duivel.

³⁶¹ den Ouden Knecht blijven: even dom en slecht blijven (Fries spreekwoord).

³⁶² Naast de boekhandels van Van Gaasbeeck (*Intelligentibus*) en Lescaijle ('t *Winckeltje*), die al eerder werden genoemd als plaatsen van samenkomst, voegt de auteur er hier een derde boekwinkel aan toe, die van Jacobus Wagenaar, die op de hoek van de Molsteeg 'in Des-Cartes' of 'in Descartes' zat. Wagenaar gaf in 1667 de

Maer daer en tegen behoort men dat *korte Barrebiertje*³⁶⁴, van de zijde van *Nil volentibus arduum*, en den *Verwer*³⁶⁵ aen de zijde van *E.B.I.S.K.A.* Plenipotentarissen³⁶⁶ te maken, om de mindere poincten over een te brengen, alsoo dese Heeren de vereenighing met al haar verstant betrachten.

*De Barrebier*³⁶⁷ dat's een man die men in gout hoort te beslaen, of ten minsten op sijn Hollants te vergulden; alsoo hy tegen sijn Vrouw by sijn vijf natte vingeren, alias brande-kaersjens, gesworen [10] heeft, dat hy *Nil volentibus arduum* soo lief kreegh, dat hy haer elck in 't bysonder meende een Gelucksaligh Nieuw-jaer te gaen wenschen.

Dat de twist oock wel sou bygeleght worden, sagh ick aen *de groote Bruyloft-vaerse-maker*³⁶⁸, die in 't laetst van die heylige December, op den dam, met de handt op de borst en de oogen ten hemel, swoer, dat het sijn herts vrienden waren, en soo hy 't niet meende, sy mochten hem, als sy te Sint Juttemis³⁶⁹ het hecht³⁷⁰ van de Schouburgh in handen kregen, vry uyt de bediening³⁷¹ houden: denck vrienden of dese man (dat hy gewoonelijck doet) nu geveynst³⁷² spreeckt;

Herleef eens jy Brabantsche en Duytsche Kameristen³⁷³, die soo meenigh eerlick clauseltje³⁷⁴ boven de Hal³⁷⁵ en op het Rockin³⁷⁶, daer nu een fijn collegie³⁷⁷ gehouden wert³⁷⁸, voor een dubbeltje hebt opgesneden³⁷⁹, en kijck een reys³⁸⁰ watte bloet-beulingen³⁸¹

vertaling van Hobbes' *Leviathan* uit. In 1670 gaf hij *La fausse Clélie. Histoire Francoise galante et comique* van Adrien Thomas Perdou de Subligny uit (*Oprechte Haerlemse Courant* van 29 november 1670). In 1671 zou bij hem Jan Luykens *Duyse lier* verschijnen. Zijn drukkersmerk, Apollo op zijn zonnewagen, heeft als motto *Illustrando*, 'om licht te brengen'.

³⁶³ Blasius is kennelijk druk doende geweest de toenaderings- en verzoeningspogingen tussen de beide kampen te torpederen. Hier wordt gezegd dat hij daarom ook al uit de E.B.I.S.K.A.-groep was verwijderd.

³⁶⁴ David Lingelbach.

³⁶⁵ Thomas Asselijn.

³⁶⁶ Plenipotentarissen: afgezanten.

³⁶⁷ Hendrick de Graef.

³⁶⁸ Jan Koenerding.

³⁶⁹ Te Sint Juttemis: op een niet bestaande heiligendag, nooit.

³⁷⁰ Hecht: heft.

³⁷¹ Bediening: baan.

³⁷² Geveynst: huichelachtig.

³⁷³ De Brabantse kamer 't Wit Lavendel en de Oude Kamer In Liefd' Bloeyende.

³⁷⁴ Clauseltje (clause, clausule): strofe, couplet.

³⁷⁵ De Vleeshal aan de Nes, op de plek waar nu de Brakke Grond gevestigd is. Hier vergaderde de Oude Kamer In Liefd' Bloeyende.

³⁷⁶ Wagenaar deelt mee, dat er een rederijkerskamer gevestigd was "op ééne der zolders van de Marien-Kerke, staande op den zuiderhoek van 't Kalfsvelds- of Pens-steegje". Het gebouw deed dienst als stadscommunitiehuis. Deze niet bij name genoemde rederijkerskamer was vrijwel zeker de Brabantse Kamer. De kamer kreeg van de Burgemeesters in 1610 toestemming hier op één van de zolders te vergaderen (Wagenaar 1765, p. 393). Het gebouw is in de archieven bekend onder de naam Sint Mariaklooster. Hummelen situeert de vergaderplaats van de Brabantse Kamer mede op basis van Wagenaar en op basis van deze passage van ca. 1610-1616 in de 'Marienkerk' op het Rokin (Hummelen 1982, p 27-28).

³⁷⁷ collegie: samenkomst van de Collegianten.

³⁷⁸ 'Adam Boreel [...] hier [i.e. Amsterdam] het eerste Collegie opregtte, op het Rokin over het Rotterdammer Veer, op den zuiderhoek van de Kalfsveldssteeg, in een huis, dat van 't S. Marias Klooster hertimmerd was, en nog in wezen is. Hier vergaderde, door den tyd, een goed getal van luiden van allerlei gezindheid, gelyk ook de eerste opregters niet eenerlei belydenis aankleefden. [...] Doch, niet lang na de opregting van het Collegie, vielen de Gereformeerde Predikanten deezer Stad, of eenigen der zelve der Regeeringe klagtig, dat 'er Sociniaansche dwaalingen verspreid werden op 't Collegie' (Wagenaar 1765, p. 204-205). Nadat de burgemeesters de zaak onderzocht hadden en te horen hadden gekregen dat er alleen bijeenkomsten van de doopsgezinden plaatsvonden, hetgeen in principe toegestaan was, vonden zij het uiteindelijk raadzaam het Collegie op het Rokin te doen sluiten. Na verloop van tijd keerde het Collegie echter weer terug op het Rokin: "t Collegie, eenigen tyd, op meer dan ééne plaats, gehouden zynde, werdt, zo 't schynt, eerlang, wederom overgebracht in het Huis op het Rokin.' Hier zouden zij tot ca. 1675 blijven (Wagenaar 1765, p. 205). In 1670 zaten er dus de Collegianten. Op 11 januari 1670, ongeveer een jaar voor het verschijnen van dit pamflet, had de

ij by dese lever-worsten bent geweest: ghy ginght nae 't speelen noch wel na de Kerck; maer dese lacchen met de Kerck, en achten genoegh gedaen te hebben als sy seggen dat sy van *Nil volentibus arduum* zijn³⁸². Sie *Rodenburgh*³⁸³, *Kruul*³⁸⁴, *Roelants*³⁸⁵, *Struys*³⁸⁶, *Starter*³⁸⁷, *Houwaert, van Gistelen*³⁸⁸, en andere vroomme borsten, daer ick hier geen oplees-rol van maken mach, *doet je ooghes open*, siet dit is Poëts, want hier voer ickje in als of messieurs de wormen noch niet op jou rompen te bicken hadden geseten, souje niet by de vereenigde Liefhebbers een half nachje willen van d'oude tijt praten? Doch laat rusten de doode, want sy geven geen antwoord; of je moetse alsoo wel spreekende wech voeren, alsje se inge- [11] voert hebt, en ick kan my met die poëtelijske stijl niet behelpen. Laet rusten dan de dooden, daer zijn noch levende genoegh diemen dese gulden Eeuw verkondigen kan. Och die nu soo hart kon roepen dat het *Meester Fock met sijn rock*³⁸⁹ aen de Guneesche kust hooren kon, 'k wed de Liefhebber een pijpje tot inwyng van dit Vrede-jaer roockte.³⁹⁰

broer van Adriaan Koerbagh, Johannes, hier nog één keer na de problemen rond de veroordeling en dood van Adriaan in 1669 de predikanten geschoffeerd en voor een menigte van ongeveer 400 mensen 'lasterlijk' gesproken over 'Jesus Christo onser Saligmaecker' (Leeuwenburgh 2013, p. 209).

³⁷⁹ opgesneden: voorgedragen. De ruimte was zeker groot genoeg om er toneelvoorstellingen te geven, zoals ook hier wordt gezegd, tegen betaling van een dubbeltje.

³⁸⁰ Een reys: eens.

³⁸¹ bloet-beulingen: domoren.

³⁸² Verwijzing naar het feit, dat een aantal leden van *Nil volentibus arduum* bekend stonden als vrijdenkers en er 'atheistische' ideeën op na hielden.

³⁸³ Theodore Rodenburgh (1574-1644) was de vertegenwoordiger van de Oude kamer In Liefd' Bloeyende. Er werden in deze periode nog drie stukken van hem opgevoerd.

³⁸⁴ Jan Harmensz. Krul (1601/2-1646) was evenals Rodenburgh een in de rederijkerstraditie werkende dichter. Van hem werden in deze periode nog 2 stukken op het repertoire gehouden.

³⁸⁵ Van Hendrik Roelandt is niets bekend. Zijn spektakelstuk *Biron* (1629), dat sinds de première op 25 januari 1629 niet meer van het repertoire werd gehaald, werd van 1643-1665 zelfs jaarlijks opgevoerd. In 1667 werd het stuk gekuisd van de vele aanstotelijkheden, godslasteringen, 'veele schrickelijcke en overtollige vloecken', die de toenmalige toneelmakers van het toneel weerden, weer op het repertoire genomen.

³⁸⁶ Jakob Struys (?-1631), de jonggestorven dichter had vier stukken op zijn naam staan, die hij tussen 1627 en 1631 had geschreven. Hiervan werden er nog twee opgevoerd.

³⁸⁷ Van Jan Jansz. Starter (1593-1626) ging de tragi-komedie *Daraide* op 25 februari 1621 in première, op 24 januari 1647 werd het voor het laatst opgevoerd.

³⁸⁸ Van de Zuid-Nederlanders Jan Baptist Houwaert (1533-1599) en Cornelis van Ghistele (1510?-1573) werd voor zover bekend nooit een toneelstuk op het Noord-Nederlandse toneel gebracht. De laatste verwierf wel faam als eerste vertaler van Terentius.

³⁸⁹ Willem Godschalck van Focquenbroch (1640-1670). De toevoeging *met sijn rock* zal een verwijzing zijn naar de laatste drie regels van een *Sonnet* van Focquenbroch. Het sonnet beschrijft het verval van Romeinse paleizen. De regels luiden: *Wijl selfs uw Marmer dan is door de tijdt ghespleeten / Waerom verwondr' ick my, dat dees mijn fulpe [=fluwelen] Rock, / Die 'k al twee jaren draegh, is aen de mouw versleeten?* (*Focquenbroch* 1669, p. 117). Focquenbroch had kennelijk zo weinig geld dat hij geen nieuwe kleren kon kopen. Hij vertrok in juli 1668 naar Elmina aan de kust van Guinee om daar zijn fortuin te maken, nadat hij de rijke erfdochter Maria van Sypsteyn niet had kunnen strikken. Zij was op 1 maart in het huwelijk getreden met Theodorus van Vrijberghe en op 23 maart kreeg Focquenbroch de baan van fiscaal bij de Amsterdamse kamer van de West-Indische Compagnie. Hij zou amper twee jaar later in Elmina overlijden, 30 jaar oud. (Zie voor biografische gegevens Focquenbroch 1986 en Marguc 1982, p. 137.)

³⁹⁰ De auteur van het pamflet is dus eind december 1670 nog niet op de hoogte van het feit dat Focquenbroch al ongeveer een half jaar dood is. Het is vreemd dat een auteur van wie tot dan nog slechts één klucht, tot op dat moment twaalf keer, op de Schouwburg is opgevoerd (*De verwarde jalousie* (1663), naar Molière, *Sganarelle, ou le cocu imaginaire*) hier als potentiële redder van het Amsterdamse toneel wordt opgevoerd. Op 10 december 1669, de derde vergadering van *Nil volentibus arduum*, wordt Focquenbrochs *Min in 't Lazarus-huys*, een bewerking van Lope de Vega's toneelstuk *Los locos de Valencia*, ter beoordeling in handen gesteld van Bouwmeester en Lingelbach (Dongelmans 1982, p. 31). Hierover wordt in de notulen niets meer vernomen. Later wordt in de eerste uitgave van het stuk (Amsterdam, Jacob Vinckel, 1674) in de opdracht 'Aen de Heer P.H.' expliciet naar de afwijzing van het stuk door Nil verwezen: 'Des ick U.E. versoeke mijn nagelatene kluchtspelen te erkennen als U.E. eygen, deselvigen te verdedigen gelijk een bequaem voorvechter tegen de lasterende werelt, en voornamentlijk tegen de messieurs *Nil volentibus arduum*, die, gelijk sy de Parnas in roer

Nu is de tijdt geboren dat de Poëten weer op bruyloften en maeltijden sullen aengesien werden, ja de Juffertjens, als wel eer, om Poëten in't dolhuys raken. Dan sal de *Apotheker*³⁹¹ voorseecker sijn leege doosjens te grabbel goyen, en de rotten³⁹² op een Collation³⁹³ van sijn Dryakelel³⁹⁴ nooden, en die *Swarte Doctor*³⁹⁵, om een meysje dat wat duym-kruyt³⁹⁶ heeft, niet meer soo loopen draejen en strijck-beenen; want dat selve kribbige dingh sal hem nu haest achter-aen loopen jancken, en by sijn mantel in huys halen. Ja indien den *Schrijver*³⁹⁷ maer een quartier-duyms³⁹⁸ gecker en grootser werdt, daer is kans voor hem om Hooft van het Schouburgh te worden.³⁹⁹

De reden waerom wy het Tytel-plaetje (tegen de gewoonte van *Nil volentibus arduum*)⁴⁰⁰ verandert hebben⁴⁰¹, is deze; Dat soo wie van beyde partijen weer eerst begint de twist aen te rechten, dat die uyt het Poëtsche Paradijs sal gedreven worden, en gehouden werden voor een Nacht-uyl⁴⁰² onder de eerlijcke uylen.

De waerdt in *stil Malta*⁴⁰³ heeft oock wel hondert manden turf meer opgedaen, alsoo hy de Liefhebbers nu niet collegialiter⁴⁰⁴ op dinghsdagh avondt, [12] maer alle uren van den dagh (gelijck den Heer *Bonte-rock*⁴⁰⁵ hem versekert heeft) t'sijnen huysse heeft te verwachten.

stellen, veel op mijn *Min in 't Lazarus-huys* met berispingen sullen voltiseren, maer soo U.E. naem niet de pijn waert acht haer te bekibbelen soo wijst se na Joris-vaer'. Deze opdracht is niet van de hand van Focquenbroch, die overigens zelf ook al niet wilde dat het stuk zou worden uitgegeven, c.q. opgevoerd. Zijn vriend Johannes Ulaeus deelt dit mee in zijn 'Voor-reden' bij de *Afrikaense Thalia*: 'dewelcke den Autheur (uyt het *Spaens* over geset hebbende) haer noyt by sijn Leven toegelaten heeft te ageren: door dien de selve wat te stadigh [= traag] na sijn sin zijnde, altijd van hem met stilswijgendheydt is achter gehouden.' (Focquenbroch 1986, fol. π4r). Nil had er dus geen heil in gezien dit stuk, dat evident nog niet voltooid was, te bewerken tot een opvoerbaar toneelstuk.

³⁹¹ Johannes Antonides van der Goes.

³⁹² Rotten: ratten.

³⁹³ Collation: avondmaaltijd.

³⁹⁴ Dryakelel: triakel, geneesmiddel tegen vergiftiging

³⁹⁵ Joannes Bouwmeester. Vergelijk het pamflet *De onschult* 1678, waar Bouwmeester wordt beschreven als 'Dr. Dik Alias *Bullebak*, omdat hy er soo vervaerlyk uytstiet, of soo andere Autueren willen, *Nero de Bulleman*, om de goede dienst die hy de Buermysjes en Vrouwen beweest'.

³⁹⁶ duym-kruyt: geld. Bouwmeester zat kennelijk achter een niet onbemiddeld meisje aan.

³⁹⁷ Thomas Asselijn.

³⁹⁸ quartier-duyms: ca. 0,6 cm, wel heel weinig.

³⁹⁹ In het *Antwoordt op het Voor- en Nabericht, By de Antigone gevoegt door N.N. en E.B.I.S.K.A.* (p. 10) hint Nil op Asselijns streven om schouwburgregent te worden: 'Dien Hoogen trap van eere, daar hy zo lang een tijdt na gedoelt heeft'. Asselijn spreekt dit krachtig tegen in zijn antwoord hierop, *Aan Nil Volentibus Arduum*, dat vooraf gaat aan zijn stuk *De moort tot Luyk* 1671, fol. -*[7]v. Asselijn zou nooit schouwburgregent worden. Wanneer na de sluiting van medio 1672 tot 1677 de schouwburg weer open gaat en Lodewijk Meijer regent wordt tot zijn overlijden in 1681, wacht Asselijn tot 1682 voordat hij weer een spel aanbiedt aan de twee overgebleven regenten, Joan Pluimer en Pieter de la Croix. Dit was *Jan Klaaz of gewaande Dienstmaagt*, dat hij naar eigen zeggen 'al voor veel jaaren opgesteld' had ([Thomas Asselijn], *Jan Klaaz of gewaande Dienstmaagt*. [1682], fol. A2r).

⁴⁰⁰ Nil volentibus arduum had na twee uitgaven hun titelvignet al gewijzigd.

⁴⁰¹ Zie het vignet op de titelpagina.

⁴⁰² Nacht-uyl: Volgens Ripa (*Iconologia of Uytbeeldinghen des Verstants* 1644, p. 42) kraakt de nachtuil de nesten van ooievaars en broeden zij de ooievaarseieren uit. Nachtuil kan ook kroegloper, nachtbraker betekenen, zoals in het pamflet gericht tegen Nil: *De koeckoecx-zangh van de nachtuylen van het collegie Nil Volentibus Arduum* (1677).

⁴⁰³ Herberg Stil Malta aan het Singel, de vergaderplaats van Nil volentibus arduum tot 1676. Naast herberg was het ook een lokaliteit voor vergaderingen. Het gebouw strekte zich uit van het Singel tot aan de Nieuwezijds Achterburgwal, de tegenwoordige Spuistraat (I.H. van Eeghen 1967). Tegenwoordig bevindt zich daar het P.C.Hoofthuis.

⁴⁰⁴ collegialiter: gezamenlijk.

⁴⁰⁵ Hans Bontemantel (1613-1688), koopman, schepen te Amsterdam. Hij hield aantekeningen bij die door G.W. Kernkamp in 1897 voor een deel werden uitgegeven onder de titel *De regeeringe van Amsterdam, soo in 't civiel als crimineel en militaire (1653-1672)*.

Wy eyndigen, en begeeren niet voor al onse inct en papier, als dat de Liefhebbers met malkanderen eens singen:

*Sy hebben ons eene vereering⁴⁰⁶ gegeven,
Godt laetse dit jaer in vreugde leven.*

In utrumque paratus.

Slotvignet: de Generaliteitsleeuw

⁴⁰⁶ vereering: geld, een fooi.

S L E U T E L T J E

*Om het Kasje der verswegene namen open te doen,
van het Geschrift aan de*

Reformateurs der Poëzy, en E.B.I.S.K.A.

Diemen van Iuwélen aenspreekt, verstaat *Dubbels.*

De Verwer, verstaet *Affelyn.*

Seker Barbier, verstaat *H. de Graaf.*

Het Bruilofsdiicht op de Heer Valkonier gemaakt, ver-
staat, door *Ian Koenerding.*

Den Heer Advocaat, verstaat *I. Blasius.*

De Doctor met sijn Pofessors rok, verstaat *G. Blasius.*

De groote Voddevaar, verstaat *G. de Molde.*

Dien Heer die al vry ruuw van ooren en herffenen is,
verstaat *Domselaar.*

Die een Ridder of Duiveltemmer &c. verstaat *Pels.*

Die de hette van sijn brein, verstaat *Doct. Dop.*

Seker Heer die van te voren niet anders kon als Scher-
men wechhalen, verstaat *vander Kruiffen.*

Amalefonte, verstaat, gerijmt door *Ian Koenerding.*

Dit Spel is van sekeren Heer, verstaat *Engelbrecht.*

Die vander jeugt aan zeer veerdig is geweest, verft. *Dop.*

Verstaan hebbende dat *Nil volentibus arduum* het Huwe-
lik van, verstaat *Dubbels.*

Wat lager, twe Heren, verstaat *Meyer en D. Lingelbag.*

De breyende Advocaat, verstaat *Pels.*

Het kleyne Doctortje, verstaat *Koppenol.*

De Schrijver, verstaat *Vincent.*

Den Heer die den *lapis philosoph.* verstaat *F. vanden Ende.*

SLEUTELTJE

*Om het Kasje der verswegene namen open te doen,
van het Geschrift aan de
Reformateurs der Poëzy, en E.B.I.S.K.A.*⁴⁰⁷

Diemen van Iuwélen aenspreekt, verstaat *Dubbels*.
De Verwer, verstaet *Asselyn*.
Seker Barbier, verstaat *H. de Graaf*.
Het Bruilofs-dicht op de Heer Valkonier gemaakt, ver-
staat, door *Ian Koenerding*.
Den Heer Advocaat, verstaat *I. Blasius*.
De Doctor met sijn Pofessors [sic] rok, verstaat *G. Blasius*.
De groote Voddevaar, verstaat *G. de Molde*.
Dien Heer die al vry ruuw van ooren en herssenen is,
verstaat *Domselaar*.
Die een Ridder of Duiveltemmer &c. verstaat *Pels*.
Die de hette van sijn brein, verstaat *Doct. Dop*.
Seker Heer die van te voren niet anders kon als Scher-
men wechhalen, verstaat *vander Kruissen*.
Amalesonte, verstaat, gerijmt door *Ian Koenerding*.
Dit spel is van sekeren Heer, verstaat *Engelbrecht*.
Die vander jeugt aan zeer veerdig is geweest, verst. *Dop*.
Verstaan hebbende dat *Nil volentibus arduum* het Huwe-
lik van, verstaat *Dubbels*.
Wat lager, twe Heren, verstaat *Meyer* en *D. Lingelbag*.
De breyende Advocaat, verstaat *Pels*.
Het kleyne Doctortje, verstaat *Koppenol*.
De Schrijver, verstaat *Vincent*.
Den Heer die de *lapis philosoph.* verstaat *F.vanden Ende*.

⁴⁰⁷ Bijgebonden bij het exemplaar van de *Penne-krygh* in de UB Amsterdam, sign. Vondel 1 F 6.

Bronnen en literatuur

- *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV-MDCCCLXXV*; accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula. Den Haag, 1875.
- *'t Amsterdamsch hoerdom*. Antwerpen, 1976 (fotomechanische herdruk van de uitgave Amsterdam, 1681).
- J. Antonides van der Goes, *Alle de gedichten van J. Antonides van der Goes. Hier by komt het Leven des dichters. Derde druk. Amsterdam, Nicolaas ten Hoorn, 1714.*
- J. Antonides [van der Goes], *Bellone aen Bant, of vrede, tusschen Karel den II. Koning van groot Brittanjen en de Ho. Mo. Heeren Staeten der Vereenigde Nederlanden*. Amsterdam, Pieter Arentsz., 1667.
- [Thomas Asselijn], *Jan Klaaz of gewaande Dienstvaagt, bly-spel*. Tot Amsterdam, Zijn te bekomen op den Nieuwendijk, by de Dirk van Assen steeg, in Heulen, [1682].
- Thomas Asselijn, *De moort tot Luyk door den Graaf van Warfusé aan den Burgermeester De la Ruelle (voorgevallen in 't jaar 1637,) treurspel*. Vertoont op d'Amsterdamsche Schouwburg. Amsterdam, Jacob Lescailje, 1671.
- T. A[sselijn], *Op- en ondergang van Mas Anjello, of Napelse Beroerte, (voorgevallen in 't jaar 1647,) treurspel*. Gespeelt op d'Amsterdamsche Schouwburgh. Amsterdam, Jacob Lescailje, 1668.
- E.E. Baarsma en J.P. Koopman, 'Schandaal in Holland. De onverkwikkelijke prioriteitstrijd tussen Gerard Blasius en Niels Stensen'. In: *Nederlands tijdschrift voor keel-neus-oorheelkunde*: 17 (2011), p. 34-39.
- Joan Blasius, *Dubbel en enkkel, jok- en ernst-spel*. Gespeelt op d'Amsterdamsche Schouwburg. Duo, cum faciunt idem, non sunt idem. Amsterdam, Jacob Lescailje, 1670.
- J. Blasius, *Geslacht-boom der goden en godinnen met hun vergode nakomelingen. Waar achter by-gevoegde mengel-dichten, van diergelijke stof, de voornaamste juffers toegepast*. Leiden, Salomon Wagenaar, 1661.
- Joan Blasius, *Lysander en Kaliste*. Bly-eyndend-treurspel. Eerste deel en Tweede deel. Amsterdam, Jacob Lescailje, 1662-1663.
- Joan Blasius, *Het huwlyk van Oroondate en Statira, bly-eindend-treurspel*. Mens omnis aberrat / In vultus, quos fixit Amor. Claud. Vertoont op d'Amsterdamsche Schowburg. Amsterdam, Jacob Lescailje, 1670.
- Joan Blasius, *De malle wedding*. Bly-spel. Ut jam servaris bene corpus; adultera mens est: / Nec custodiri, ni velit, ulla potest. Ovid. Vertoont op d'Amsterdamsche Schowburg. Amsterdam, Jacob Lescailje, 1671.
- G.J. Boekenoogen, 'Het sterrelied geparodiëerd'. In: *De navorscher* 44 (1894), p. 124-128.
- Hans Bontemantel, *De regeeringe van Amsterdam soo in 't civiel als crimineel en militaire (1653-1672)*, ontworpen door Hans Bontemantel. Uitgegeven door G.W. Kernkamp. Den Haag, 1897, 2 delen.
- Karel Bostoën, 'De noodgreep van een uitgever: de heer P.H. in Focquenbrochs *Min in 't Lazarus-huys*'. In: *Fumus* 9 (2011), p 26-38.
- Karel Bostoën, 'Over de editeur van Focquenbrochs *Min in 't Lazarus-huys* (1674)'. In: *Fumus* 6 (2008), p. 1-18.
- G.A. Bredero, *Kluchten*. Ingeleid en toegelicht door Jo Daan. Met een studie over de bouw van Bredero's Kluchten door G. Stuiveling. Culemborg, 1971 (De werken van Gerbrand Adriaensz. Bredero).
- G.A Bredero, *Moortje, waar in hy Terentii Eunuchum heeft Nae-ghevolght*. Ingeleid en toegelicht door P. Minderaa en C.A. Zaalberg, met medewerking van B.C. Damsteegt. Leiden, 1984 (De werken van Gerbrand Adriaensz. Bredero).
- [D. Buysero], *Astrate, koning van Tyrus*. Amsterdam, Johannes van den Bergh, 1670.

- *Cai Valeri Catulli, Albi Tibulli, Sexti Avreli Properti, [...] Editio insuper auctior poëmaticis, quæ Maximiano & Corn. Gallo tribuuntur. [...].* Francofvrti, In Officina Wecheliana apud Danielelem & Daudidem Aubrios & Clementem Schleichium, 1621 (exemplaar UB Leiden 684D 16, Ex Biblioth. Viri Illust. Isaaci Vossii, 65).
- Isaac Commelin, 'Vierde boek, van de beschrijvingh der stad Amsterdam, vervattende, alle de oude en nieuwe gebouwen.' In: Tobias van Domselaer et al. *Beschryvinge van Amsterdam*. Amsterdam, Marcus Willemsz. Doornick, 1665.
- B.P.M. Dongelmans. *Nil Volentibus Arduum: documenten en bronnen*. Utrecht, 1982.
- *Dool-Hof, staende op de Roose-Gracht, by de derde Brugh, alwaer vertoont worden verscheyden seer konstige Wercken, soo van Fonteynen als Astronomische Uurwercken. uytbeeldende eenige wonderlijcke Geschiedenissen: [etc.].* Gepractiseert door Mr. David Lingelbach van Franckfort als mede door sijn soon Philips van Lingelbach. Amsterdam, Philips Lingelbach, [ca. 1660].
- Pieter Dubbels, *Tooneelspel zonder tooneelspel*. Vertoont op d'Amsterdamsche Schouwburg. Amsterdam, Jacob Lescaijle, 1671.
- Pieter Dubbels, *De verraderyen van Arbiran, tooneelspel vol heerlijke veranderingen*. Amsterdam, Jacob Lescaijle, 1668.
- I.H. van Eeghen, 'De herberg Malta'. In: *Maandblad Amstelodamum* 54 (1967), p. 9-11.
- Willem Elissen, 'Joan Blasius, traducteur de Scarron, et la société littéraire Nil Volentibus Arduum'. In: *Revue de littérature comparée* 53 (1979) 4 (Oct), p. 530-535.
- Willem Elissen, *Un aspect de la fortune de Scarron aux Pays-Bas: la traduction de L'ecolier de Salamanque*. Thèse 3e cycle, Littérature comparée, Paris 3, 1976.
- Willem G. van Focquenbroch, *Afrikaense Thalia*. Uitgegeven door Jan Helwig. Deventer, 1986. Fotomechanische herdruk van de uitgave: Amsterdam, Jan ten Hoorn, 1678 (FELL 5).
- W.G. van Focquenbroch, *Thalia, of geurige zang-goddin van W.G.V.F. Fumus gloria mundi*. Eerste deel. Amsterdam, Joannes van den Bergh, 1669.
- W.G. van Focquenbroch, *W.G.V. Focquenbrochts Min in 't Lazarus-huys*. Blyspel. Amsterdam, Jacob Vinckel, 1674.
- John Freely, *De verdwenen Messias. Het verbijsterende verhaal van Sabbatai Sevi, wiens messianistische beweging voortkwam uit de mystiek van de kabbala*. Amatterdam [etc.], 2005.
- Marja Geesink, 'Johannes van den Bergh en de messieurs Nil volentibus arduum'. In: *Toneelgeschiedenis Amsterdam 1617-1772. Opvoeringen op de Nederduytsche Academie en de Amsterdamse Schouwburg en andere wetenswaardigheden* (<https://goo.gl/ml2RiK>).
- Marja Geesink, 'De schrijvende advocaat Joan Blasius pleegt plagiaat en komt er drie en een halve eeuw mee weg.' In: *Toneelgeschiedenis Amsterdam 1617-1772. Opvoeringen op de Nederduytsche Academie en de Amsterdamse Schouwburg en andere wetenswaardigheden* (<https://goo.gl/DCMKMA>)
- Marja Geesink, 'De vignetten van Nil Volentibus Arduum en het hondje van Gerard de Lairesse'. In: *Toneelgeschiedenis Amsterdam 1617-1772. Opvoeringen op de Nederduytsche Academie en de Amsterdamse Schouwburg en andere wetenswaardigheden* (<https://goo.gl/6wEhpx>).
- H. de Graef, *Agrippa, Koning van Alba, of De valsche Tiberinus, treurspel*. Vertoont op d'Amsterdamsche Schouwburg. Amsterdam, Jacob Lescaille, 1669.
- H. de Graef, *Den Dullen Ammiraal, of Stryt om d'eer, bly-eynd spel*. Vertoont op d'Amsterdamsche Schouwburg. Amsterdam, Jacob Lescaille, 1670.
- H. de Graef, *Op de mensch ontleding. Door de uytstekende genees-heer Fredericus Ruysch*. Amsterdam, A. Venendael, 1667.
- *De Griekse Antigone*, treurspel. Vertoont op d'Amsterdamsche Schouwburg. Met een Voor- en Nabericht tegens de Dichtkunstige Onderzoekers. Amsterdam, Jacob Lescaijle, 1670.

- Ike van Hardeveld, *Lodewijk Meijer (1629-1681) als lexicograaf*. [Z.pl.], 2000.
- Chris L. Heesakkers, 'The Amsterdam professors and other friends of Johannes Blasius. The album amicorum of Johannes Blasius Amsterdam, University Library, MS. V J 50'. In: *Lias: sources and documents relating to the early modern history of ideas*: 9 (1982), p. 193.
- Wybe Hogendoorn, *De Schouwburg in beeld*. Met bijdragen van Ben Albach [et al.]. Houten, 2012.
- T. Holzhey, 'Als gy maar schérp wordt, zo zyn wy, én gy voldaan.' *Rationalistische ideeën van het kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum 1669-1680*. Amsterdam, 2014 (<https://goo.gl/LEjodg>).
- W.M.H. Hummelen, *Amsterdams toneel in het begin van de Gouden Eeuw. Studies over Het Wit Lavendel en de Nederduytsche Academie*. 's-Gravenhage, 1982.
- *Inventaris vande goederen metter doot ontruijmt ende nagelaten bij Cornelis Dircksz. Wittenoom in zijn leven beschuytbacker [...]*. Aldus gejnventariseert ende gepasseert ter presentie van Jan Cranendoncq ende Christiaen Becker als ges. getuijgen den 22 july anno 1665. (*The Montias Database of 17th Century Dutch Art Inventories*, <https://goo.gl/s7W4Ah>).
- *De koeckoeck-zangh van de nachtuylen van het collegie Nil Volentibus Arduum, huylende met eenen naare geest: dr. Ruysch en Boeckelman zijn de beest. Of een blyeyndende zamenspraak tusschen een doctor, proponent, en poeet*. Tot Zwol, Gedrukt voor den authour, 1677.
- J. Koenerding, *Landt-levens-lof, aen Jufvrouw Petronelle Kats. Met eenige byveersen, van verscheyde poëten*. Amsterdam, Dirck Vinckenbrinck, 1658.
- Luuc Kooijmans, *De doodskunstenaar. De anatomische lessen van Frederik Ruysch*. Amsterdam, 2004.
- E.F. Kossmann, *Nieuwe bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche tooneel in de 17^e en 18^e eeuw*. 's-Gravenhage, 1915.
- A.J. Kronenberg, *Het Kunstgenootschap Nil Volentibus Arduum*. Deventer, 1875.
- Joan Bapt. van Lamsweerde, *Deductie van dr. Joan Bapt: van Lamzweerde, overgegeven aen de ed: achtb: heeren van den gerechte deser stadt Amsterdam, dienende tot justificatie van sijn tractaet, geintituleert, Geluckwenschingh*. Amsterdam, Hieronymus Sweerts, [1677]
- Joh. Bapt. van Lamsweerde, *Geluckwenschingh den leden van de vergaderinghe, bekendt door den zinspreuck Nil volentibus arduum, gedaen over hunne crediteurschap van den desolaten boedel der medicijnen deses tijds*. Amsterdam, Hieronymus Sweerts, 1677.
- A. Leeuw, *Klucht van Pyramus en Thisbe, ofte Boertig treurspel*. Gespeelt op d'Amsterdamsche Schouwburg. Amsterdam, Jacob Lescaijle, 1669.
- Bart Leeuwenburgh, *Het noodlot van een ketter*. Nijmegen, 2013.
- [Lingelbach, David], *De liefde van Diana en Endimion, treurspel*. Met konst- en vlieghwerken. Gespeelt op d'Amsterdamsche Schouwburgh. Amsterdam, Jacob Lescaijle, 1669.
- Wolfgang Marguc, *Willem Godschalck van Focquenbroch: ergänzende Prolegomena*. [Inl. door J. Goossens]. Leuven, 1982. (Leuvense studiën en tekstuitgaven ; nieuwe reeks, 3). Dissertatie Münster, 1982.
- K.O. Meinsma, *Spinoza en zijn kring*. Den Haag, 1896 [Ongewijzigde herdruk. Den Haag, 1980].
- L. Meijer, *Ghulde vlies, treurspel*. Met Konst- en Vlieghwerken, Vertoont op de Amsterdamsche Schouwburgh. Amsterdam, Jacob Lescaijle, 1667.
- L. Meijer, *De verloofde koninksbruidt, treurspel*. Vertoont op de Amsterdamsche Schouwburgh. Amsterdam, Jacob Lescaijle, 1668.
- [Lodewijk Meijer], *Het spookend weewtje, blyspel*. Nooit op de Amsterdamsche Schouwburgh vertoont. Amsterdam, Adriaan van Gaasbeek, 1670.
- Frank Mertens, *Van den Enden en Spinoza*. Voorschoten, 2012.

- Lod. Meyer, *Verzameling van minnedichten, lof-, eer-, lijk- en grafgedichten; deels gedrukt, deels eigenhandig geschreven. 1651-1673*. UBL hs. LTK 1043.
- [Jan Neuye], *De gewroke Lucretia, of Romen in vryheyt*. Ryxs-treurspel. In't jaer 243 na d'opbouw. Vicit. Vim. Victus. Getoont op d'Amsteldamse Schouburg. Amsterdam, Johannes van den Bergh, 1669.
- *Nieuwe-Jaers-gift, aen Nil volentibus arduum, en E.B.I.S.K.A.* Amsterdam, Thomas Vredeman, 1671.
- [Nil Volentibus Arduum], *Agrippa. Koning van Alba; Anders, De gewaande Tiberinus*. Treurspel, uit het Frans van de Heer Quinault vertaalt. Amsterdam, Pieter Arentsz., 1669.
- [Nil Volentibus Arduum], *Agrippa, óf Gewaande Tibérinus*. Treurspél, uit het Fransch van den Heer Quinault. De tweede druk. Amsterdam, Albert Magnus, 1678.
- [Nil Volentibus Arduum], *Antwoordt op het voor- en nabericht, by de Antigone gevoegt door N.N. en E.B.I.S.K.A. Neevens een dichtkunstig onderzoek op het tooneelspel zonder tooneelspel, dat op de schouwburg vertoont wordt*. Amsterdam, Adriaan van Gaasbeek, 1670.
- [Nil Volentibus Arduum], *De gelyke tweelingen, kluchtig blyspel*. Uit de Menæchmi van Plautus getrokken. Nooit op de Amsterdamsche Schouwburg gespeelt. Amsterdam, Johannes van den Bergh, 1670.
- [Nil Volentibus Arduum], *Het huwelyk van Orondates en Statira, treurspel*. Nooit op de Amsterdamsche Schouburg vertoont. Neevens een Dichtkunstig onderzoek en oordeel over een spel van den zelfde naam, dat daar gespeelt wordt. Amsterdam, Adriaan van Gaasbeek, 1670.
- [Nil Volentibus Arduum], *De malle wedding, of Gierige Geeraardt, blyspel*. In vaerzen aan besondere maat noch rijm gebonden. Nooit op de Amsterdamsche Schouwburg vertoont. Amsterdam, Adriaan van Gaasbeek, 1671.
- *De onschult, of Zamenspraak tusschen de geesten van Imandt en Niemandt over de droevige pellegrimatie van Lysbet Iantz. Van Ravesway*. Gedrukt tot Buyk-sloot, voor den aucteur Mr. Andries Boeckelmans, [1678].
- *Parnassus aan 't Y, of Konst-schoole ter deugd, ontslooten en geöpent door voorstellinge van vijf-tien zinrijke, zielvoedende vraagen, beneevens deszelfs beantwoordingen, gedaan by verscheiden liefhebbers der eedelle poëzie, ten huysse, en door beleyd van Jan Zoet, Amsterdammer*. Amsterdam, Jacob Benjamin, 1663.
- Crispijn van der Passen, *Den nieuwen en vermaeckelijcken dool-hof, staende op de Roose-graght, by de derde brugh; alwaer vertoont worden verscheyden seer konstige wercken, gepractiseert door meester David Lingelbagh van Franckfort, als mede door sijn soon Philips van Linghelbagh*. [Amsterdam], David Lingelbagh, [ca.1650].
- [Andries Pels], *Julfus, blyspel*. Vertoont op d'Amsterdamsche Schouwburg. *Prævalet Libræ sapientiæ gutta fortunæ. Gelukkige gekken behoeven geen wijsheit*. Amsterdam, Jacob Lescailje, 1668.
- [Andries Pels], *Didoos doot, treurspel*. Met eenige konstwerken, vertoont op d'Amsterdamsche Schouwburg. Infelix Dido, neutri bene nupta marito, / Dum perit ille, fugit; dum fugit iste, perit. Amsterdam, Jacob Lescailje, 1668.
- A. Peys, *De getrouwen harder, harders- en harderinnenspel*. Getrocken uyt d'Italiaansche Pastor Fido van den Ridder J.B. Guarini. Vertoont op d'Amsterdamsche Schouwburg. Amsterdam, Jacob Lescailje, 1671.
- A. Peys, *De nacht-spookende joffer, blyspel*. Vertoont op d'Amsterdamsche Schouwburg. Amsterdam, Jacob Lescailje, 1670.
- *Poëtae Heautontumorumenoi, of, Penne-krygh tusschen de Reformateurs der Poëzy, en E.B.I.S.K.A.* Voor Willem de Lange, Boeckverkooper ter sluyck, Anno 1670.
- Cesare Ripa, *Iconologia of Uytbeeldinghen des Verstants*, vertaald door Dirck Pietersz. Pers, Amsterdam 1644.

- *Schoppen is Troef, of t'Samen-Spraak tussen een docter en Chyrurgijn*. Z. pl. Voor de liefhebbers, [1678].
- *Sleutelje om het kasje der verswegene namen open te doen, van het geschrift aan de Reformateurs der poëzy, en E.B.I.S.K.A.* [Amsterdam, 1670/71].
- Henry W. Sullivan, *Calderón in the German lands and the Low Countries. His reception and influence, 1654-1980*. Cambridge [etc.], 1983.
- *De tweeling van Plautus. Twee zeventiende-eeuwse Plautus-bewerkingen*. Uitgegeven door B.F.W. Beenen en A.J.E. Harmsen, met een inleiding van A.J.E. Harmsen en met taalkundige medewerking van B.C. Damsteegt. Utrecht, 1985.
- A. van de Venne, *Sinnevonck op den Hollandstchen turf ende des selfs wonder veen-brandt: in gedicht uyt-geschildert, en aen-gewesen op de Haegsche Tvrff-marct. Hier noch by gevoegt een vermakelijcken Hollandtschen sinne droom op het Nieuw wys-mal van den ouden Italiaenschen smit, mitsgaders De vindinge der tabacks wonder-smoock, rijckelijck verciert met konst-beelden*. 's-Gravenhage, Isaac Bvrchhoorn, 1634. (<http://goo.gl/DJ7jhR>)
- Pieter Verhoek, *Poëzy. Nevens zyn Treurspel van Karel den Stouten, Hertogh van Bourgondie, met printverbeeldingen*. Amsterdam, Willem Barents, 1726.
- Ysbrand Vincent, *Pefroen met 'et schaapshoof*t. Gespeelt op d'Amsterdamsche Schouwburg. Amsterdam, Jacob Lescaijle, 1669.
- F. van Vinckenroye, 'Wisselend beeld in de Houwaert-waardering.' In: *Spiegel der letteren* 5 (1961) 1, p. 1-16.
- Joost van den Vondel, *De werken van Vondel*. Tiende deel 1663-1674. Amsterdam, 1937.
- Jan Wagenaar, *Amsterdam, in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, schoolen, schutterye, gilden en regeeringe, beschreeven*. Tweede stuk. Amsterdam, 1765.
- Jan te Winkel, *Mr. Joan Blasius als vertegenwoordiger van de romantische richting onzer letterkunde in de zeventiende eeuw*. Haarlem, Bohn, 1882. (Bladzijden uit de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde, I)
- Jan Zoet, *D'uitsteekste digt-kunstige werkken, door Jan Zoet, Amsterdammer. Bestaande in verschaiden ernsthaftige en boertige stoffen. Naa zijn leeven by een gebragt, door een liefhebber der neederduidsche digt-kunst. Als mede het toneel-spel, genaemt Hel en heemel. Nooit voor deezen gedrukt. Beneffens eenige graf schriften door verschaide liefhebbers op de zelve*. Amsterdam, Jan Klaasz. ten Hoorn, 1675.